

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
BÖLCSESZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR

Doktori (PhD) értekezés

Mészáros István

**A 19. század második felének egyházi ötvösművei,
különös tekintettel Simor János prímás, esztergomi érsek
és Császka György kalocsa-bácsi érsek mecénási tevékenységére**

Történelemtudományi Doktori Iskola

A Történelemtudományi Doktori Iskola vezetője: Dr. habil. Óze Sándor DSc, egyetemi tanár,
az MTA doktora

Művészettörténet Doktori Program

A Művészettörténet Doktori Program vezetője: Dr. habil. Szakács Béla Zsolt DSc, egyetemi
tanár, az MTA doktora

A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:

A bizottság elnöke: Dr. habil. Szakács Béla Zsolt DSc, egyetemi tanár, az MTA doktora

Bírálok:

Prékopa Ágnes PhD

Farbakyné Deklava Lilla PhD

A bizottság tagjai:

Pandur Ildikó PhD

Jernyei-Kiss János PhD

Pető Zsuzsa PhD

Ridovics Anna PhD

Témavezető: Kiss Erika PhD

*„Qui seminant in lacrimis, in exultatione metent.
Euntes ibant et flebant, mittentes semina sua. Venientes autem venient cum exultatione,
portantes manipulos suos.”
/Ps 125,5-6/*

Tartalom

Bevezetés.....	5
Kutatási alkalmak az egyes levéltárakban és hazai egyházi gyűjteményekben	9
1. A magyar egyházművészet 19. század második felének formálói: Ipolyi Arnold, Czobor Béla, Rómer Flóris útkeresése.....	16
2. A 19. századi magyar iparművészet kutatása Magyarországon az ezredfordulóig.....	24
3. A püspöki liturgikus dísz és az úti misekészletek – teológiai megfontolás	30
3.1. A gyűrű.....	32
3.2. A pástorbót	33
3.3. A süveg.....	34
3.4. A mellkereszt.....	35
3.5 Az úti misekészletek	36
4. Az Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár	42
5. A mecénás és a tervező – egy együttműködés állomásai	51
5.1. A kezdetek: Győr.....	51
5.2. Simor és Lippert együttműködésének kiteljesedése – az esztergomi évek	60
5.3 Lippert, mint építész Simor megrendeléseinek szolgálatában: Prímási Palota, Drégelyi- emlékkápolna.....	65
6. A Simor János főpapi mecénatúrájának egyházi ötvös- emlékei	70
6.1 A Győri Egyházmegyei Kincstárban	70
6.2 Róma, Lateráni Szent János bazilika kincstárában.....	71
6.3 A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeumban	74
6.4 Az Esztergomi Főszékesegyházi Kincstárban	75
6.5 A kallódó tételek.....	90
7. A Kalocsai Érseki Kincstár	96
8. A prímási udvarból a kalocsai érseki székbe – Császka György	107
9. Császka György főpapi mecénatúrájának egyházi ötvös- emlékei	114
9.1 A kallódó tételek.....	117
10. Más kalocsa-bácsi érsekekhez köthető Anders-féle műtárgyak.....	119
10.1. Kunszt József.....	119
10.2. Haynald Lajos	122
11. A Lippert tervei szerint Andersnél kivitelezett hazai úti misekészletek	124
11.1. A Császka-készlet	124
11.2. A Simor-készlet.....	129
11.3. A Samassa-készlet.....	130
12. A kalocsai Szent István király-herma.....	133
13. Szent Jobb ereklyetartó-ház	139

14. Ötvösök, ötvösműhelyek.....	143
Összefoglaló.....	153
Summary	154
Bibliográfia.....	155
Képjegyzék.....	181

Bevezetés

Az Eucharisztia ünneplését 2005 óta vezetem római katolikus áldozópapként a rám bízott közösségekben. A mindennapokban is átélem, hogy a liturgia szépsége Isten dicsőségének legmagasabb rendű kifejezése. Ez a szépség nem dekoratív eleme a liturgikus cselekménynek, hanem inkább alkotó eleme és azt hivatott tudatosítani bennünk, hogy mekkora figyelmet kell fordítanunk arra, hogy a szent kultusz a maga természetének megfelelően ragyogni tudjon, legyen – ahogy XVI. Benedek pápa megfogalmazta – az ünneplés művészete: *ars celebrandi*.¹ Témaválasztásomat elsősorban ez motiválta. Lenyűgöz az a – sokszor első pillantásra pazarlásnak tűnő – gazdagság, míveség, amivel a liturgia végzésére szánt egyházi ötvöstárgyakon találkozom.

Klerikusként persze magától értetődött, hogy egyházi témával foglalkozzam, s ehhez adódott az Ozsvári Csaba (1963-2009) ötvösművésszel való gondviselészerű találkozás, később munkakapcsolat. Műveit korábban ismertem és már akkor meggyőződésemmé vált, hogy maradandót alkot a szakrális művészetben. De ezzel nem vagyok egyedül: „*Amikor Csaba végzett az Iparművészetin, mestere, Engelsz József úgy nyilatkozott, hogy jelenleg két ötvös van Magyarországon. »Én – és Ozsvári Csaba.«*”²

Művészettörténeti tanulmányokat előljárói kérésre kezdtem el folytatni. Ehhez a dolgozathoz azt a reményt fűzöm, hogy Simor János (1813-1891) hercegprímás és Császka György (1826-1904) kalocsa-bácsi érsek személyén keresztül – miután a kor kiemelkedően jelentős műgyűjtői és mecénásai voltak – a művészettörténetet gazdagító megállapításokat tehetek a 19. század második felének főpapi reprezentációjára vonatkozóan.

A 19. századra nem véletlen esett a választás. Ennek az emlékanyagnak a módszeres, részletekbe menő feltárása még folyamatban van. Hatalmas mennyiségű tárgy – jó esetben beletárolva – várja, hogy a kutató végre ne mostohaként kezelje, hanem muzealizálódjon, katalógusba kerüljön. Mint klerikusnak, könnyebbésséget jelentett, hogy a fókuszba helyezett anyag egyházi tulajdonban van, ugyanakkor azt is el kellett fogadni, hogy egy részüket ma is

¹ XVI. BENEDEK 2007. Nr. 35.

² KÖVES-KÁRAI 2021. 75.

használják, ezért kitartás, több leleményesség szükségeltetik a felderítésükhöz, aminek aztán a tudományos feldolgozás léphet nyomába.

A kutatás során egyértelművé vált, hogy a Simorhoz köthető források kiértékelése messze meghaladja a dolgozat kereteit, s miután valami ésszerű határt mégiscsak szabni kellett az értekezésnek, behatóbban csak a Lippert József (1826-1902) műépítész által tervezett és a bécsi Anders cégen keresztül kivitelezett egyházi ötvöstárgyakkal foglalkoztam, a primás világi reprezentációjának bemutatását nem tekintettem feladatommak.

Császkai érsekre nézve hasonló racionális döntést kellett hozni: a szepesi püspöki működése (1874-1891) során folytatott műgyűjtő tevékenységet nem, csak a kalocsai székhelybe történő áthelyezését (1892) követő, szintén Lippert által tervezett és Bécsben kivitelezett liturgikus tárgyak megrendelésére irányuló mecénási működését vizsgáltam. Ezt a kényszerű döntést az is indokolta, hogy a pandémia számos alkalommal ellehetetlenítette a külföldi utakat, s a hazai levéltári, kincstári és egyéb helyszíni kutatások is jóval több logisztikát követeltek, mint normál esetben.

Esztergomban további nehézséget okozott a Bazilikában folyó építkezés, továbbá, hogy munkám alatt egymást követően három művészettörténész is vezette a Főszékesegyház kincstárát. Nekik, valamint a Bazilika kincstárában engedélyezett kutatásért Török Csaba PhD prépost-igazgatónak, az Esztergomban felmért anyag fotódokumentációjáért Mudrák Attilának, a többi helyszínen készült fotókért Nagy Eriknek és Horváth Nándornak mondok köszönetet. Mudrák Attila, Nagy Erik és Horváth Nándor munkája a dolgozat része, függelékként.

Időközben a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár levéltárosa, Lakatos Adél az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskolában megvédte *A kalocsai érsekek művészet- és tudománypártoló tevékenysége 1710-1945 között, különös tekintettel Császkai György kalocsai érsek életművére és kalocsai érseki időszakára* című értekezését,³ tágabb összefüggésbe helyezve a jelen munka egyik egyházi főszereplője, Császkai György mecénási működését. Lakatos Adéllal 2005-ben léptem közvetlen munkakapcsolatba és saját tapasztalatból tudom, milyen szakértelemmel vezette Kalocsán az Érseki Kincstárát. Kiváló doktori munkája elhivatottságának bizonyítéka.

³ LAKATOS ADÉL 2025.

Visszatérve saját dolgozatomra, nem tartom túlzásnak, hogy a tárgyalt két főpap egyházi hierarchiában elfoglalt helye alapján akár riválisai is lehetek volna egymásnak – ahogy arra számos példát találunk a magyar egyháztörténetben –, ehelyett a kölcsönös megbecsülés és tisztelet jellemezte kapcsolatukat, amely Lippert József közbejöttével, kivételes műkincsekben is kézzel foghatóvá vált. A dolgozat erre a személyes kapcsolatra külön fókuszál és úgy sorolja fel, illetve ismerteti az esztergomi és kalocsai egyházi gyűjteményekben őrzött tárgyakat, hogy – ahol fellelhető volt – a megrendelők személyes motivációit is kifejti, új megvilágításba helyezve ezzel az egyébként ismert darabokat.

A dolgozat először a 19. század második felének hazai egyházi művészetét, annak formai útkeresését vizsgálja, majd ismerteti a témában itthon megjelent fontosabb magyar művészettörténeti publikációkat, felsorolja a tipikus főpapi liturgikus díszeket, melyekre vonatkozóan a megrendelések zöme történt, bemutatja a két egyházfőt, illetve az esztergomi és a kalocsai kincstár állapotát Simor és Császka korában, mecénási tevékenységüket, kitérve a műtárgyakat tervező Lippert Józsefre és a korszak ötvös-szakmáját képviselő műhelyekre, közli a katalógust a fotókkal együtt, külön is megemlíti azokat a tárgyakat, amiket sikerült (párdarabként) beazonosítani a hazai egyházi gyűjteményekben s végül bemutatja a kutatás során fellelt, a szakma által eddig nem ismert darabokat.

A katalógus még egy kis hangsúlyeltolódást is felvállal a többi részhez képest, de számomra a konkrét tárgyakkal való foglalatosságot szerezte a legtöbb örömet (és legkevésbé a levéltári kutatás).

Egyetemi tanulmányaim és a doktori értekezés megírása közben többen nagylelkűen segítettek, bátorítottak, így nekik nem kevés köszönettel tartozom. A legnagyobb terhet a dolgozat megírása jelentette, mely időnként lehetetlen vállalkozásnak tűnt.

Mindenekelőtt Istennek köszönöm meg azt, amivel gyarapodhattam. Köszönöm a Családom biztatását és türelmét, bár Édesapám nem érhetette meg a védést, „csak” a piliscsabai kampuszon a művészettörténész oklevél-átadást. RIP.

Hálával fordulok Tanáraink felé, akik a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen oktattak, nagyon köszönöm Kiss Erika PhD művészettörténésznek, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumból témavezetőként nyomon követte és segítette tudományos munkámat.

Köszönöm az Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár, a Prímási Levéltár, a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár és Főegyházmegyei Levéltár, valamint az Astriceum Érseki Múzeum, az Egri Érseki Palota Turisztikai Látogatóközpont, a Győri- és a Székesfehérvári Egyházmegyei Kincstár és Levéltár és a Pannonhalmi Főapátsági Múzeum vezetőinek, munkatársainak kutatómunkámhoz való jószándékú hozzáállását.

Köszönöm Erdő Péter bíboros, prímás esztergomi-, Bábel Balázs kalocsa-kecskeméti érsek kalocsai-, Ternyák Csaba egri érsek egri-, Veres András győri püspök győri-, Spányi Antal székesfehérvári püspök székesfehérvári anyag publikálására vonatkozó engedélyét. Fülöp Ernő apát-kanonok támogatását, Kiss György PhD jezsuita meglátásait, Tomaskovity Szabolcs atya, PhD-hallgató római közreműködését, Takács Karolina könyvtáros-informatikus jószándékát. Hálás vagyok Romsics Imrének, a Viski Károly Múzeum igazgatójának, hogy a képzés során született publikációim megjelentetésében segítő kezet nyújtott.

Köszönöm Martos Levente Balázs PhD, esztergom-budapesti segédpüspököknek, hogy a budapesti Központi Szeminárium rektoraként engedélyezte az intézményben lévő liturgikus tárgyak kutatását, valamint Szabó Gábor prefektus és Stift Zoltán Angelico PhD atyák segítőkészségét.

Elkeserített, amikor klerikusok lehetetlenítették el a dolgozat témájába vágó egyházi ötvösmunkáik felmérését vagy egy-egy helyszíni bejárást. Azt már inkább elfogadtam, ha egy tárgy „szolgálatban” volt és azért nem értem hozzá, ez is közrejátszott abban, hogy a katalógus a dolgozat benyújtásával még nem teljes, de reményeim szerint idővel azzá válhat.

2005-ben, amikor elkészöntem a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Intézetétől, nem gondoltam, hogy valamikor egyetemi polgárként – és ráadásul bölcsészként – az Alma Materbe visszatérhetek. Ezúttal is megtiszteltetés volt gyarapodni a Tanáraink által vezetett szellemi műhelyben, tanulmányozni a művészettörténetet és másodszorra is hallgatónak lenni a Pázmány Péterről elnevezett Katolikus Egyetemen.

Kalocsa, 2026. Húsvétján

Mészáros István

Kutatási alkalmak az egyes levéltárakban és hazai egyházi gyűjteményekben

Prímási Levéltár, 2500 Esztergom, Mindszenty tér 2.

A Simor János prímásra vonatkozó anyagot a hazai legnagyobb egyházi levéltárban, a Prímási Levéltárban kutattam Esztergomban, amelynek legkorábbi leltára a 15. század elejéről maradt fenn.⁴ A török miatt a Nagyszombatba áthelyezett Prímási- és Főkáptalani Levéltár, valamint Könyvtár a Forgách Ferenc érsek által emeltetett új épületbe került. Miután a 18. századtól az esztergomi érsekek nagyrészt Pozsonyban tartózkodtak, újabb költözés vált szükségessé: ekkor került a Prímási Levéltár Pozsonyba, míg a Főkáptalan iratait továbbra is Nagyszombatban őrizték.

Esztergomba való visszaköltöztetése előtt a levéltárakat Forgách Ferenc 1608-ban, Kollonich Lipót 1699-ben, Esterházy Imre 1726-ban és Barkóczy Ferenc érsek 1765-ben rendeztette utoljára, majd Rudnay Sándor hercegprímás 1820-ban történt költözése eredményeképpen az iratok ládákban hajón Pozsonyból visszakerültek Esztergomba, és Simor János prímás idején nyertek elhelyezést 1882-ben a prímási palotában. A berendezés tervezését Lippert József készítette el és a helyiséget három részre osztotta. Az irat-anyag a kánonjognak megfelelően alapvetően kettős tagolású: Archivum Ecclesiasticum és Archivum Saeculare.⁵ A Prímási Levéltár egyházkormányzati iratai és gazdasági iratainak kisebb része jelenleg is a prímási palotában van, a nagyobb rész, valamint a Főkáptalani Levéltár először a Bazilika sekrestyéje fölötti folyosó északi részében, később a Kincstár terjeszkedése miatt 1978-ban egy emelettel feljebb került. Végül, 2007-ben a Szent Adalbert Központ fogadta be új raktáraiba.⁶ A Simor-iratok két nagy állagcsoportra oszlanak: A.) amelyek nem igényelnek különös kezelést, és B.) a bizalmasnak tekintett iratok – amiket a prímás 1867-1888 között a rendes irattári kezelésből kivont – ezekből hozták létre a titkos vagy magánlevéltárat.⁷

A Prímási Levéltárban a Simor anyagban a Categoria H, 1350-ben, a Bazilikához tartozó dokumentumok között leltem fel a dolgozat témájához kapcsolódó iratokat: 1853-ból, 1856-

⁴ <https://melte.hu/node/6> (Hozzáférés: 2025. december 3.)

⁵ <https://lexikon.katolikus.hu/P/Pr%C3%ADm%C3%A1si%20Lev%C3%A9lt%C3%A1r.html> (Hozzáférés: 2025. december 3.)

⁶ HEGEDŰS 2007. 95-98.

⁷ <https://www.primarch.hu/tortenet.html> (Hozzáférés: 2025. november 27.)

ból, 1859-ből és 1860-ból, összesen 11-et, valamint az iktatókönyv segítségével (1867-1887) sikerült tárgyakhoz számlákat is rendelni.

A kutatómunka eredménye, hogy az 1867-ben keletkezett iratok között sikerült annak a magyar szentek ereklyéit tartalmazó ereklyetartónak az anyagát azonosítani, amelyet Simor János prímás 1867-ben adományozott IX. Piusz pápának, aki a Szent Péter és Pál apostolok vértanúságának 1800. évfordulójára (1867. június 29.) nagy ünnepséget hirdetett, meghívva Rómába a világ összes püspökét. Valószínűsíthető, hogy a IX. Piusznak a XVIII. centenárium alkalmából adott különböző ajándékok egy részét a pápa tulajdon székesegyházának, a Lateráni Bazilikának szánta, s ezért is sikerült az ereklyetartót a Laterán kincstárában beazonosítani és fotókkal is dokumentálni.

Visszatérve a forráskutatáshoz: az ereklyetartóval kapcsolatban érdemi információkra leltem a Prímási-, valamint a Főkáptalani Levéltárban is.

A beazonosított források:

1. Körlevél a papsághoz a római ünnepségek előtt. Ebben rövid leírás található az ereklyetartóról és annak feliratáról. A körlevél kéziratos fogalmazványa a Prímási Levéltár Cat. 4, 356/1867 szám alatt található.
2. Simor hercegprímás bemutatja az ereklyetartó módosított, általa jóváhagyott tervét a főkáptalannak. Mellette az ereklyetartó – feltételezhetően Lippert József által készített – ceruzarajza. (Esztergomi Főkáptalan Magánlevéltára, consistoriális iratok 155/1867). (2.8-2.10 Kép)
3. Simor hercegprímás Rómába való megérkezéséről tájékoztatja a főkáptalant. (Esztergomi Főkáptalan Magánlevéltára, consistoriális iratok 364 /1867). (2.11-2.12 Kép)
4. Simor hercegprímás sajátkezű – érdekes és informatív – feljegyzései római tartózkodásáról és az ottani ünnepségekről. (Prímási Levéltár, Simor János hercegprímás titkos levéltára, Functiones episcopales aliaque, notata Joannis Simor primatis Hungariae et archiepiscopus Strigoniensis ab anno 1867-1877 inclusive.) (2.13-2.15 Kép)

Kalocsai Főszékesegyházi Levéltár, 6300 Kalocsa, Szentháromság tér 1.

A Kalocsai Főszékesegyházi Levéltár, amely 1995 óta nyilvános magánlevéltárként működik, több mint 1300 iratfolyóméternyi állományt őriz, VIII. fondcsoportra osztva.⁸ A Császkai Györgyre és Lippert Józsefre vonatkozó adatokat⁹ az érseki udvar köré csoportosuló szervek iratai között az I. fondban (Kalocsai Érseki Levéltár),¹⁰ valamint a III. fondban (Kalocsai Érseki Gazdasági Levéltár) leltem fel. Az I. fondban van elhelyezve (KFL I.1.a. Millennium) Bachruch Károly 1898. november 15-én kelt, Császka kérésére a Szent István herma keletkezésének történetét leíró többoldalas beszámolója, mely a Bachruch számlával és a vételár teljes kiegyenlítéséről szóló visszaértesítéssel együtt – mint a herma legfontosabb levéltári forrásai – a dolgozat függelékében szerepelnek. A III. fondban az alábbiak tartalmazzák a dolgozat témája szempontjából fontos információkat:

- KFL III.9.b. Érseki székváltáskor készült leltárak. Haynald-Császka. 1891-1892. A Haynald-inventáriumban a jegyzék a következő címmel szerepel: *„Nagyméltóságú és Főtisztelendő Császka György Kegyelmes Urunk által a Szepességből-Kalocsára szállított butorok, képek és tárgyak jegyzéke”*.
- KFL III.9.b. Érseki székváltáskor készült leltárak. 1906. október 16. Császka-Városh.

Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár, 6300 Kalocsa, Szentháromság tér 1.

Végül, a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár kéziratárában az alábbi – szintén digitalizált – két naplóból nyertem ki Császka megrendelésére vonatkozó adatokat:

- KFK Ms. 571. Kiadások-bevételek naplója. 1. kötet. 1880. január 29-április 25., 1889. január 29-1895. december 31.
- KFK Ms. 562. Kiadások-bevételek naplója. 2. kötet. 1896. január 1-1903. április 26.

- Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár

⁸ https://archivum.asztrik.hu/sites/default/files/letoltesek/KFL_leveltarismerteto_2016_netre.pdf (Hozzáférés: 2025. december 4.)

⁹ Josef Lippert von Granberg és felesége, Josefine Lippert von Granberg levelei Császka Györgyhöz Duinoból, ahol a művészetpártoló Marie Elisabeth Karoline von Thurn und Taxis, született zu Hohenlohe-Waldenburg-Schillingfürst hercegnő vendégei voltak. Itt nyertek elhelyezést Marie Elisabeth Karoline von Thurn und Taxis levelei is Császka Györgyhöz. A Lippert-család és Császka személyes jó viszonyát jelzi, hogy Josefine Lippert von Granberg megküldte fia, Stefan Lippert von Granberg (Josef Lippert fia) és menyasszonya arcképét Császka Györgynek, továbbá Stefan Lippert von Granberg is levelet írt Császka Györgyhöz. KFL I.1.c.

¹⁰ Lippert már Haynald érsek idején is többször megfordult Kalocsán. A Kastélyban a díszterem felújítása során ő tervezte és készítette a bútorokat. Ennek iratai a KFL I.a. Residentia címszó alatt találhatók. Szintúgy őrizi a Levéltár KFL I.1.c. Perszonális iratok. Haynald Lajos tárgyszó alatt a budapesti Akadémia dísztermének kifestése kapcsán a Haynald és Lippert közötti levélváltást.

- III.9.b. Érseki székváltáskor készült leltárak, Császká-Városház 1904-1911. VI. füzet:
Egyházi öltönyök, szerelvények és ékszerek leltára
- 1897. október 10-én kehely és monstrancia 230 ft
- 1897. december 30-án Lippert distiner taksája 1317 ft
- 1898. december 28-án kalocsai házi kápolna paramentum kijavítása 99 ft
- 1899. május 12-én párizsi kiállítás magyar katalógusa 1000 ft
- 1900. március 10-én Szent István hermája 21400 ft
- 1902. március 9-én Pázmáneum kápolnájára 200 k.
- 1880. március 18-án (252. tétel) Lippertnek Bécsben 400 ft
- 1889. március 7-én Lippertnek 100 ft
- 1889. október 27-én Kratzmannak tátrafüredi ablakokért 400 ft
- 1889. december 6-án egy monstrancia schavnikvárkastélyi templomba 60 ft
- 1889. december 6-án a budavári mátyástemplom szentélye részére készült üvegfestésű
ablak 312 ft 50 kr.
- 1889. december 21-én Lippert Bécsbe 200 ft
- 1890. április 24-én Lippert uti költség 50 ft
- 1890. április 30-án Budai Mátyástemplom festett ablakáért 312 ft 50 kr.
- 1890. április 30-án Templomi számla ezüst lámpa Bécsbe szállítás 2 ft 58 kr.
- 1890. május 23-án Brix und Andersnek előleg az ezüst lámpáért templomban 400 ft
- 1890. június 10-én Divald fényképésznek Iglóra oltárfényképekért 103 ft 30 kr.
- 1890. augusztus 31-én Lippert építésznek 300 ft
- 1890. október 1-jén Anders und Brix egy ezüst kehelyért 396 ft 50 kr.
- 1890. november 17-én Lippert építésznek 300 ft
- 1891. január 17-én Lippert 200 ft
- 1891. február 18-án Lippertnek 100 ft
- 1892. január 15-én kalocsai érseki pecsétért Czobornak 68 ft
- 1892. január 15. szállítási költségek
- 1892. január 22-én este végleg elutaztam Szepeshelyről
- 1892. június 10-én Kriszta és Társa kelyhekért és egyéb kellékekért 535 ft 50 kr.
- 1892. július 7-én kehely 160 ft
- 1892. augusztus 15-én egy kelyhet jezsuitáknak ajándékoztam Budapesten
- 1892. október 24-én Kriszta számlája kehely, missale stb. 194 ft
- 1893. március 11-én előfizetés az építészeti szemlére 8 ft

- 1893. március 19-én Lippert consulnak 320 ft
- 1893. április 26-án Öreg-csertői templom felszerelése 442 ft
- 1893. május 1-én kehelyért Linknek 450 ft
- 1893. november 14-én az Öreg-csertői templom ruhákra 83 ft
- 1893. november 25-én kalocsai paróchia paramentumai 170 ft
- 1894. február 27-én Simor primás szobrára 2000 ft
- 1894. december 15-én Esztergomba primásnak küldött borokért 1894. május 23-án 5986 ft
- 1895. február 8-án az andocsi barát templomra 25 ft
- 1895. március 5-én Tomori szobrára előleg Stróblnak 1000 ft
- 1895. május 29-én 2 casula ára 120 ft
- 1895. november 15-én Lippert-nászajándék 300 ft
- 1896. május 23-án a titeli orgonára 550 ft

A.) A kalocsai széklak első emeleti kápolnájában

- 41. Pásztorbot fémből, tokban 1
- 49. Kehely paténával 3
- 52. Ezüst olajtartó
- 53. Szenteltvíztartó aspensoriummal, ezüstből aranyozással 1

B.) Földszinti kápolna, Sekrestye

- 75. Egy kézmosásra szolgáló tál és kancsó ezüstből 2
- 76. Aranyozott szentségtartó 2
- 77. Aranyozott feszület 1
- 78. Aranyozott kehely paténával 4
- 79. Kis ezüstözött szenteltvíztartó 1
- 104. Pásztorbot china ezüst 1

C.) A kalocsai széklakban levő Kincstár Szobában talált, s a kápolna számára átvett tárgyak

- 133. Szent Adalbert ereklyéje, Lippert terve után ezüstből készült ereklyetartóban (tokban)
1

134. Kehely, Lippert terve alapján aranyozott ezüsből készítve, email-lal 1878-ból (tokban) 1

135. Kehely aranyozott ezüsből, viola színű email-lal (szekrénykében) 1

136. Kehely, mozaikkal (tokban) 1

137. Kehely, aranyozott ezüsből, talpazatán 3 email képpel (tokban) 1

138. Kehely sima, aranyozott (tokban) 1

139. Ciborium, czizellírozott, sötét (tokban) 1

140. Monstrancia (tokban) 1

141. Bértálási eszközök faszekrényben

- egy lavabó tál kancsóval,
- két rendjel tányér, egy misekönyvtartó,
- két ampolna tálcával, egy gyertyatartó
- egy kehely paténával, egy pásztorbot és egy olajtartó 13

D.) Az elhunyt érsek budai lakásában talált, s a kalocsai széklak kápolnái részére átvett tárgyak

146. Arany kehely paténával 3

A Kalocsai Főszékesegyházi Levéltár és Könyvtár dolgozat témájára fókuszáló anyagának kutatása során fellelt, és jelenleg Kalocsán (egy kivételével Esztergomban) őrzött ötvösmunkái a dolgozatban bemutatásra kerültek.

Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, 8000 Székesfehérvár, Városház tér 5.

Az 1777-ben létrejött Székesfehérvári Egyházmegye levéltárának törzsanyagát a püspökség egyházkormányzati iratanyaga képezi, jelenleg XI. fondba rendezve őriz levéltári anyagot. Az I-es (Püspöki Levéltár) és a III-as (Káptalani Levéltárak) fond kutatása hozott eredményt 2021. nyarán a SzfvPL – I.4. – No.5326/I. – 416/1877. iratok fellelésével. (A No. 5326/I. csomószám Simor János perszonális iratait jelöli.) Itt sikerült beazonosítani a Székesfehérvárra küldött pásztorbotot kísérő Simor-levelet (3.3 Kép), valamint a rá adott fehérvári válasz fogalmazványát (3.5-3.7 Kép). Az akta ezeken kívül tartalmazza még Dulánszky püspök sorait, mellyel a tárgyat a székeskáptalanhoz továbbítja, és a káptalan ezt köszönő, leltárba vételt jelentő válaszát (3.8 Kép). (A Székesfehérváron egybefüggő iratok szokásos utócsatolása miatt

a káptalannal történő, 416/1877-es iktatószámon zajló levélváltásban található meg az eredetileg III.17-én 391/1877-es számon iktatott Simor-levél is.)

Az egyes egyházi gyűjtemények helyszíni bejárása az alábbi sorrendben történt:

- 2018. július 31., Egri Érseki Palota Turisztikai és Látogatóközpont (3300 Eger, Széchenyi utca 3.)
- 2018. július 31., Gyöngyös-Felsőváros, Szent Bertalan-templom Kincstár (3200 Gyöngyös, Szent Bertalan utca 3.)
- 2018. augusztus 8., Szent László Látogatóközpont, Egyházmegyei Kincstár (9021 Győr, Gutenberg tér 2.)
- 2018. augusztus 9., Boldog Gizella Főegyházmegyei Gyűjtemény (8200 Veszprém, Vár utca 35.)
- 2018. augusztus 15., Püspöki Kincstár és Dóm Kőtár (7621 Pécs, Káptalan utca 6.)
- 2018. augusztus 28., Szent István Bazilika Kincstár (1051 Budapest, Szent István tér 1.)
- 2018. augusztus 31., Ciszterci Látogatóközpont (8420 Zirc, Rákóczi tér 1.)
- 2018. augusztus 31., Pannonhalmi Főapátsági Múzeum (9090 Pannonhalma, Mátyás király utca 1-3.)
- 2018. október 11., Váci Székesegyházi Kincstár és Egyházmegyei Gyűjtemény (2600 Vác, Március 15. tér 4.)
- 2018. október 12., Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum (8000 Székesfehérvár, Városház tér 4.)
- 2018. október 16., Szegedi Dóm Látogatóközpont (6720 Szeged, Dóm tér 16.)
- 2018. október 26., Szily János Egyházmegyei Gyűjtemény és Látogatóközpont (9700 Szombathely, Berzsényi tér 3.)

A Nagyboldogasszony és Szent Adalbert Főszékesegyház, Főszékesegyházi Kincstár (2500 Esztergom, Szent István tér 1.) gyűjteményében 2018-tól, az Astriceum Érseki Múzeum (6300 Kalocsa, Szentháromság tér 2-3.) gyűjteményében 2017-től végzek kutatómunkát.

1. A magyar egyházművészet 19. század második felének formálói: Ipolyi Arnold, Czobor Béla, Rómer Flóris útkeresése

Az 1840-es évektől beszélhetünk a magyar művészettörténet intézményesülése folyamatáról, amely egyszerre óhajtotta a múzeumok létesítését, a művészeti élet és oktatás koordinálását, a nemzeti műemlékek védelmét és a Bécsi Képzőművészeti Akadémia helyébe lépő hazai egyetemi képzés meghonosítását. Az 1848-49-es szabadságharc és forradalom után következő önkényuralom értelemszerűen nem támogatta a fenti célokat, a kiegyezést követően hozott törvények és kormányzati intézkedések azonban ismét kedveztek a honi művészettörténet-tudománynak. A korszak kulturális életét meghatározó egyéniségek közül Ipolyi Arnold (1823-1886) volt az, aki a képzőművészetek terén a legnagyobb hatást gyakorolta kortársaira.

Ipolyi (Stummer) Arnold a Hont vármegyei Ipolykeszin született 1823. október 18-án. Középiskolai tanulmányait Pozsonyban és Nagyszombatban végezte, majd az esztergomi egyházmegye papnövendékeként a bécsi Pázmáneumba került. 1847. augusztus 17-én szentelték áldozópappá, első kápláni helye Komáromszentpéteren-, plébánosi Zohorban volt. Több kisebb-nagyobb cikk és tanulmány megjelentetése után az 1854-ben kiadott Magyar Mithologia tette nevét országosan ismertté. Bartakovics Béla (1791-1873) egri érsek hívására 1860-ban az egri egyházmegyében telepedett le és Törökszentmiklóson kapott plébániát. 1863-tól egri kanonok, ekkor kezdett hozzá műtárgyak gyűjtéséhez.¹¹ 1865-ben teológiai doktori fokozatot szerzett Bécsben, 1867-ben borsmonostori apáti címmel tüntették ki és kinevezték a Központi Szeminárium rektorává. 1871. szeptember 23-án emelte az uralkodó a besztercebányai megyéspüspöki székbe, amit ugyanezen év december 22-én követett a római megerősítés. Besztercebányai székfoglalására 1872. május 2-án került sor. A Magyar Tudományos Akadémia levelező-, majd rendes tagja, 1881-től elnöke. 1886. február 18-án kapta nagyváradai megyéspüspöki kinevezését, amelyet július 7-én prekonizáltak. Székét július 12-én foglalta el. Nagyváradon érte a halál 1886. december 2-án.¹²

Ipolyi 1867. szeptember 24-én mondta el Esztergomban a Szent László Társulat vándorgyűlésén *Az egyházi művészetnek hazánkban emeléséről* című nagyívű beszédét, amelyben 3 téma köré rendezve foglalta össze, mik szolgálhatják a hazai művészet fellendítését:

„I. Az egyházi művészet ismerete s annak oktatása.

¹¹ PROKOPP GYULA 1971. 586.

¹² <https://lexikon.katolikus.hu/I/Ipolyi.html> (Hozzáférés: 2025. október 24.)

II. Műveinek, emlékeinek gondos fentartása, helyreállítása s összegyűjtése.

III. Ujabb műveknek megfelelő egyházi szellemben és műízlésben alkotása”¹³

A II. pont, a hazai műemléki topográfia és műemlékvédelem első fontos programjavaslataként értékelhető. Az ország számos, kvalitásos emlékekkel rendelkezik, „*de melyek nagyjából eddig még ismeretlenek és többnyire rossz karban lévén, szorgos felügyeletet és vizsgálatot, fentartást, s illetőleg eredeti izlésökben való helyreállítást*” igényelnek. Az épített emlékek mellett azonban – ez témánk szempontjából különösen fontos – az ingó emlékekről is szól: „*más kisebb műtárgyak összegyűjtés által az elveszés és elenyészéstől való megőrzést igényelnek*”. A program megvalósításhoz Ipolyi elengedhetetlennek tartja, hogy „*minden egyházmegyében az illető főpásztorok befolyásával szakértő vagy csak műkedvelő tagokból bizottmányok alakuljanak,*”¹⁴ amelyek egyik fontos feladata az emlékek összegyűjtése, felmérése. A tárgyak szétszóródása feletti aggodalma is mutatja: Ipolyi tisztaban volt a korszakban egyre erősödő gyűjtői tevékenységgel, ismerte a műtárgypiac egyházi kincseket fenyegető hatását. Ennek kivédését, az elkallódás megakadályozásának biztosítékát a püspöki, érseki székhelyeken alapítandó keresztény múzeumokban látta.¹⁵

A szervezetekre vonatkozó javaslatok megvalósításának legfontosabb feltételeként Ipolyi a szakértelem meglétét jelöli meg. Ezen a ponton pedig már összekapcsolódik „*az egyházépületek s azok műtárgyai fentartása-, javítása, valamint újabbak építésének*” kérdése. Ezeknek az új, kortárs emlékeknek a létrehozása Ipolyi művészettörténeti munkásságának egyik legizgalmasabb területe: „*a műemlékek fentartása kellőleg óva volna, mind pedig az újabb alkotások az egyházi műízlés tekintetbe vételével történének.*” A kortárs kézművesség, műépítészet, a műízlés fejlesztésének lehetőségét éppen az összegyűjtött, lehetőleg feldolgozott emlékek tárháza, a létesítendő múzeumok, gyűjtemények adnák. Azok nem csak a használaton kívüli tárgyak menedékeivé válnának, hanem egyben mintagyűjteménnyé a művészek, mesterek számára. A kor új intézménytípusa, az iparművészeti múzeumok létrejötte mögött ugyanezek a szándékok húzódtak meg: „*És míg egyrészt általok számos romlásnak indult, pusztulás és elveszésnek kitett érdekes egyházi műtárgy az enyészettől megóvatnék, addig másrészt legjobb szolgálatot tennének az egyházi műarchaeologia fenebb ohajtott előadásánál,*

¹³ IPOLYI 1867. 855-856; UGRIN 1989. 83.

¹⁴ IPOLYI 1867. 858-859.

¹⁵ „Ezek tárgyait képezhetnék a netalán ezzel összeköthető székesegyházi kincstárnak vagy sekrestyének, műbecsü régiségei; használaton kívül levő régi szent edények, ily egyházi butorok, ruhák, képek, szobrok a megyeszerte levő templomokból.” IPOLYI 1867. 859.

valamint egyaránt példányaik az illető művészek és kézműveseknek helyes mintául szolgálhatnának.” Ezen túlmenően, Ipolyi a muzeológiai szemléletet, benne a közízlés fejlesztésének egy másik kortárs módszerét is bevonja a feladatok közé, a másolatok készítését, forgalmazását, és akár azoknak az oktatásban, felvilágosító munkában való alkalmazását: *„nevezetesebb és példányszerűknek ismert egyházi műtárgyaknak, jelenleg igen jutányosan eszközölhető lenyomatás és leöntetés útján megszerzése által; minők már rendszeren a kereskedés útján is kaphatók; és melyek által az egyházi művészetnek legjobb mintáival berendezhetők.*”¹⁶

Ipolyi az Esztergomban meghatározott célokat saját munkásságában is erőteljesen igyekezett érvényre juttatni, így tett az Országos Művészeti Bizottság tagjaként (1875-1878), illetve az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat (1879-1885) elnökeként is. Szakértői tanácsait nem csupán egyházi, hanem világi épületek restaurálására, kifestésére készülő programok tervezésénél is figyelembe vették, számos művész fordult hozzá személyesen eligazításért. A Társulat éves beszámolóí a monumentális festészet számára írt programbeszédei voltak; a modern festészeti törekvéseket elutasította, célja az egyházi festészet pártolása volt, mivel az: *„Annyival magasabb és nemesebb, amennyivel a keresztény műveltség és polgárosodás és tan túltesz a pogány mithológián, mit csak a teljes vallási és erkölcsi nihilizmus tagadhat.*”¹⁷ Tudós, műgyűjtő, a tehetséges fiatalok pályafutását egyengető főpap volt egyszemélyben, akinek tekintélyét kortársai is elismerték. A 19. század utolsó harmadában létrejövő intézményrendszer sokat köszönhet munkásságának. Ezek közé sorolhatjuk a Műemlékek Országos Bizottságát, a Budapesten 1873-ban létrehívott művészettörténeti egyetemi tanszéket, valamint ugyanebben az évben az Iparművészeti és Néprajzi Múzeum egyidejű alapítását, 1884-ben a Történelmi Képcsarnok és 1896-ban a Szépművészeti Múzeum létrehozását.¹⁸

Ipolyi hatása az egyházművészet területén különösen fontos erővel bírt. Meggyőződéssel vallotta, hogy a Katolikus Egyház nemzetnevelő küldetéssel bír. A legmagasabb művészetnek az egyházművészetet tartotta, s a középkori művészetet becsülte legjobban, mert *„az egyházi művészetnek középkori ideáltípusai a jót és szépet, az erényt és magasztost fejezik ki*”. De világosan látta az egyházművészet hanyatlásának okát is: *„nem annyira a művészet veszett ki az Egyházból, mint inkább kiveszett a művészetből az Egyház szelleme*”.¹⁹

¹⁶ IPOLYI 1867. 859.

¹⁷ IPOLYI 1888. 497.

¹⁸ MAROSI 2016.17, 26.

¹⁹ GEREVICH 1923. 15.

A Központi Szeminárium rektoraként Ipolyi kötelezővé tette a növendékek számára az egyházi archeológia és művészettörténet tárgyak hallgatását. Püspökként sem csak egyházmegyéje valláserkölcsi nevelésével foglalkozott, hanem felkarolta az ifjúságot: lehetőséget biztosított arra, hogy a lányok hímző-iskolába, a legények intarzia-készítő műhelybe járjanak.²⁰ A gótikus stílust tartotta az építészeti fejlődés csúcspontjának, ennek megfelelő szellemben folytak templomrestaurálásai Besztercebányán, Lippert József és Storno Ferenc közreműködésével.

Belátta azt is, hogy a reformkor képzőművészetének fejlődéséhez hiányoznak a tehetséges fiatal művészek, akiknek egy része politikai okokból, másik része megélhetési problémák miatt külföldön keresi a boldogulást. De nem csak a tehetséges művészek, hanem szakfolyóiratok, műpártoló egyesületek, műkereskedelem hiányában nincsenek meg azok az alapok sem, amik a hazai képzőművészeti élet fellendüléséhez szükségeltetnek. Meggyőződéssel vallotta, hogy a művészetnek társadalomformáló szerepe van, ennek hirdetéséhez az elméleti alapokat az első magyar művészetelméleti munka szerzőjétől, Henszlmann Imrétől (1813-1888) vette, aki – Ipolyival együtt – az antik és idegen művek másolása helyett önálló nemzeti művészet megteremtését szorgalmazta: „... minden jó hazafinak szent kötelessége e' remény, hogy valahára a' politikán kívül még a művészetet is becsülni, tisztelni, 's élvezni tanulandjuk, a' művészetet melly egykor, ha hazánkban termékeny földre találand, még politikai törekvésünket is örökíteni fogja.»²¹ Ipolyi megingathatatlanul hitte, hogy a nemzeti stílus megteremtése a magyar államiség történelmi létjogosultságának bizonyítéka és a nemzeti függetlenség egyik feltétele. A „műarchaeológia”, a kortárs egyházművészet megújításáról vallott eszméinek „gyakorlati” átültetésében egyik legfontosabb munkatársát Czobor Béla (1852-1904) személyében találta meg. Czobor papnövendékként 1871-ben került a Központi Szemináriumba, éppen Ipolyi rektorsága idején, s „Ipolyi programjának mindegyik pontjánál ott találjuk őt a munkások sorában.”²² Czoborral keveset foglalkozik a szakirodalom, többnyire csak a műemlékvédelem történetét tárgyaló írásokban bukkan fel, ott is csak szűkszavúan említik. Az egyik leghosszabb róla készült összefoglaló írás Békefi Remig nekrológja, irodalmi munkásságát Garami Gréta dolgozta fel.²³

Czobor (Czompert) Béla 1852. május 9-én született a Fejér vármegyei Székesfehérváron. Ugyanezen egyházmegye növendékeként 1875. augusztus 22-én szentelték áldozópappá, s még ebben az évben publikálta – Ipolyi Arnoldnak szóló ajánlással – *A középkori művészet*

²⁰ SINKÓ 2006. 65.

²¹ VÁMOS 1925. 347; UGRIN 1986. 86.

²² BÉKEFI 1905. 293.

²³ GARAMI 2003.

kézikönyve című,²⁴ Heinrich Otte 1859-es archeológiai katekizmusa által inspirált munkáját.²⁵ Egy hónapnyi káplánkodás után maga Pulszky Ferenc (1814-1897), a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója kérte el Czobort – Ipolyi és Römer ajánlására – Dulánszky Nándor székesfehérvári megyéspüspöktől múzeumi beosztásba. Pályafutása ekkor teljesedett ki, itt vett részt először országos kiállítás szervezésében, amelyet még számos követett (1974-ben a székesfehérvári Országos Mű-, Ipar-, Termény- és Állatkiállítás, 1881-ben a budapesti Országos Nőipari Kiállítás, az 1884-es magyar történeti ötvösmű-kiállítás, az 1885-ös Országos Általános Kiállítás és az 1896. évi Ezredéves Országos Kiállítás,²⁶ „s tőle származott az 1900-as párizsi világkiállítás magyar pavilonjának koncepciója is”).²⁷ 1877-től keresztény műarcheológiát és szimbolikát tanított Budapesten, majd átvette a nagyváradi kanonoknak kinevezett Römer Flóris óráit is. 1881-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező-, majd 1899-ben rendes tagja lett. Czobor egyetemi előadásait számos pap látogatta. Érdekes előadásaival megnyerte hallgatóságát. Elsődleges célja volt, hogy a lelkipásztorkodó papságot megfelelő tudással segítse hozzá a saját szolgálati helyeiken lévő műemléki értékek kezeléséhez.²⁸ 1886-1888 között is megtartotta óráit, miközben Ipolyi meghívására a nagyváradi szeminárium rektora és a keresztény műrégészet tanára volt, 1886-ban inkardinálódott is a Nagyvárad Egyházmegyébe. Czobor Béla egyetemi nyilvános rendes tanári kinevezése előtt néhány héttel, Budapesten, 1904. január 23-án fejezte be életét, melynek kevésbé ismert részleteit Gábor Eszter kutatta.²⁹

Czobor nevéhez fűződik az *Egyházművészeti Lap* – ízlésformáló célzatú – megindítása is, amely hét éven át (1880-1886) sorra bemutatta az egyházi emlékeket, hírt adott a hazai egyházművészet helyzetéről, valamint új művek készítését inspirálta. Ipolyi már évekkel korábban szándékozott a német *Kirchenschmuck* című szaklaphoz hasonló folyóiratot indítani,³⁰ az érdem végül Czoboré lett: Ipolyinak szóló szerkesztői ajánlása a Lap első oldalát díszíti. Czobor jegyezte a megjelenő cikkek legtöbbjét is; ismertette a főpapok (köztük kiemelten Simor és Ipolyi) beszerzéseit, a *Lelkészkedő papság köréből* című rovatban pedig a

²⁴ CZOBOR 1875.

²⁵ OTTE 1859. Otte, aki úttörő volt a német középkori művészet tudományos rendszerezésében, katekizmusával – amely rövid, közérthető formában tárgyalta a témát – több kiadást is megélt.

²⁶ KOVÁCS GERGELY 2016. 21-22: „Fáradhatatlanul dolgozott azoknak a műtárgyaknak a kiállítás számára történő megszerzésén, amelyek által hazánk kulturális fejlődésének főbb mozzanatait kívánta szemléltetni. A Millenniumot követő években sor került a kiállítási anyag több kötetben való publikálására – természetesen szintén Czobor szerkesztésében.”

²⁷ https://btk.ppke.hu/storage/tinymce/uploads/old/uploads/articles/7429/file/disszertacio_rozmann_viktor.pdf (Hozzáférés: 2025. október 28.); CZOBOR 1875. XII; CZOBOR 1901. 1-18.

²⁸ KOVÁCS GERGELY 2016. 9.

²⁹ GÁBOR ERGELY 2007. 31-40.

³⁰ CZOBOR 1880. 5.

klerikusok megfelelő eligazítást találhattak a liturgikus tárgyak megrendelése előtt kérdéseikre. A cél világos volt: a historizáló egyházi paramentumok, közülük is elsősorban az „átmeneti” vagy „csúcsíves stylben” készült művek preferálása.

Ugyanezen Egyházművészeti Lap 1883. év IV. évfolyama számol be arról is, hogy Gyenes Barnabás római katolikus lelkipásztor kunágotai temploma számára misézőkelyhet kíván készíttetni, a donátorok: Jakabffy László és Balta Aranka nagylelkűségéből, 150 forint összegért. A dolgozattal kapcsolatos kutatómunka eredménye, hogy a pesti Oberbauer-cégnél kivitelezett és donációs felirata szerint „1882. október 2-án a kunágotai rk. templomnak” felajánlott kelyhet sikerült beazonosítani és fotókkal dokumentálva a dolgozatban bemutatni. (43.1-43.2 Kép)

A korszak harmadik jelentős egyházi személyisége, aki a 19. század második felének egyházművészetére ugyancsak jelentős hatással volt, Rómer Flóris Ferenc (1815-1889). Pozsonyban látta meg a napvilágot 1815. április 12-én. Miután 1830-ban belépett a bencés rendbe filozófiai és teológiai tanulmányai végeztével örökfogadalmat tett, majd áldozópappá szentelték 1838. július 26-án. Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc alatt katonai tevékenységet is folytatott, amiért börtönbüntetést viselt és rendje is kemény penitenciát rótt ki rá. Győri gimnáziumi tanári éve alatt fordulópontot jelentett számára Ipolyi látogatása, aki rábírta, hogy foglalkozzon archeológiával: „Gyakran és szívesen vallotta be Rómer, hogy Ipolyinak köszönhette megtérését az archaeológiára és örömmel hirdeté hozzá intézett leveleiben, hogy ő neki tanítványa.”³¹ Ez a kettejük közötti gyümölcsöző munkakapcsolat a későbbiekben teljeseedik ki Rómer életében.

Simor János győri püspök is felfigyelt Rómerre, 1859-ben értesítette „az akkori egyszerű zohori plébánost, de már neves régészt”³² a Héderváry- és Dóczy kápolnák Lipperttel végeztetett restaurálásáról, sőt felhívta figyelmét a soproni Szent Mihály templomra is. Tudta ugyanis, hogy „A középkori építészet az ő [Rómer] szemében az egyházi művészet betetőzése volt, oly ideálnak tekintette, melyen az utóbbi korok rontottak, azért a renaissancet és az utána következő barokk és rococo ízléseket lelke egész erejével utálta.”³³

Bár Rómer ezer szállal kapcsolódott Győrhöz, Pestre került és 1862-ben egy gimnázium igazgatását bízták rá. 1863-tól érem- és régiségtant tanított az egyetemen, 1866-tól nyilvános

³¹ HAMPEL 1891. 10.

³² GEREVICH 1923. 4.

³³ HAMPEL 1891. 24.

rendkívüli-, 1868-1877 között nyilvános rendes tanárként adott elő. 1872-től tagja a Műemlékek Országos Bizottságának. A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja 1860-ban, rendes tagja 1871-ben. 1866-ban megjelentette a *Műrégészeti Kalauz különös tekintettel Magyarországra* első kötetét, és 1868 óta szerkesztette az *Archaeologiai Értesítőt*. Rómer nevéhez fűződik az 1867-es párizsi világkiállítás iparművészeti szekciójának magyar részlegéről készített francia nyelvű tárgykatalógusa,³⁴ mely szerkezetét tekintve a maga korában igen korszerű volt, sőt az ötvösmunkáknál a mesterjegyek rajzát is hozta, ezzel mindenképpen úttörő munkának számított.³⁵ Rómernek elvülhetetlen érdeme továbbá, hogy 1876-ban hazánkban rendezték meg a VIII. Nemzetközi Őstörténeti és Embertani Kongresszust és fontos szerepe volt a kongresszusi kötetek kiadásában is.³⁶

Szívén viselte a hazai háziipar ügyét is, kívánta a benne rejlő nemzetgazdasági potenciál kihasználását,³⁷ szorgalmazta a műipar és a hozzá kapcsolódó rajzoktatás színvonalának emelését,³⁸ és sürgette az iparos céhek iratanyagainak begyűjtését és tudományos feldolgozását.

Ugyancsak ő volt, aki elsőként hívta fel a figyelmet a *Religióban* a funkcion kívüli egyházi tárgyak méltatlan helyzetére³⁹ és buzdított azok megmentésére. Rómer úgy gondolta, hogy a Nemzeti Múzeumon belül kellene helyet találni egy keresztény gyűjteménynek,⁴⁰ majd miután

³⁴ ROMER 1867.

³⁵ KISS ERIKA 2015. 143.

³⁶ PAPP 2006. 88.

³⁷ AE 1. kötet (1868-1896) 13. füzet 276.

³⁸ AE 1. kötet (1868-1896) 13. füzet 248-249.

³⁹ Religio 1864. 34. szám 266: „Rendes szünnap tanulómozgásaim alatt gyakran tapasztaltam, hogy a félreeső, kivált szegényebb egyházakban találtak a haszontalannak vélt lom között, a ruhatárak alsó fiókaiban, a térdepelők üregeiben, vagy az álló szekrények magasb párkányai mögött kehely és monstrantia, kereszt és füstölő töredékek, repedt csengettyük, gyertyatartók részletei, összegyömöszölt ruhadarabok, himzett szőnyegrongyok, vánkos maradványok, üvegfestmények darabjai, oltárszárnyak remek festményei, melyek a keresztény régiségtanra nézve honi ősművészetünk tekintetéből kimondhatatlan becsűek, míg a tulajdonosok éppen azért, hogy hasznavehetetlen szemét közt tartatnak, eléggé bizonyítják, hogy becsűket nem ismerik, és azokat használni nem tudják, vagy nem akarják. A legszebb filigrános régi kelyhek itt-ott csak a gyászravatalokra szegeztetnek fel, s azáltal mint haszontalan mellékdarabok egyházi kegyeletől megfosztva állanak, úgy hogy mit a használat alatt a századok éppen tartottak, sokszor egy ilyen felszegezés alkalmával elrombolatnak. Vannak monstrantiák, a régi egyházi művészet éveken át tartott fáradozások gyümölcsei, melyek, mivel nem arany vagy ezüstből valók, porlepte zugokban hevernek, vagy az újabb divatu papírvirágok és üvegkalás halmaza alatt fel nem ismerhetők.” Religio 1864. 34. szám 284: „Vannak oltárrészletek, egyes gyönyörűen festett szobrocskák, melyek a templom mennyezeteiről levétetve, nyirkos sekrestyékben, vagy toronylépcsők alatt összetörve hevernek, remek faragványu feszületek, hajdan a diadalivék főekességei, de a behozott meszelés általánossága után tornyok búvokái alatt a sok galambtrágya miatt alakjaikból egészen kivetkőztetvén, vagy a szúrágásnak menthetetlen áldozataivá lettek. Nem túlzások ezek, mert ilyeneket, de ezeknél még többet is láttam, és elkeseredett szívvel nem is szemrehányásképen, hanem a szent ügy érdekében figyelmeztetőleg írom le, mert meggondolván azt, mily hanyagság ez, főleg nálunk, hol ugyanis kevés műemlékünk maradt fenn, lehetetlen, hogy ezen csekély maradvány megmentésének, egy középponti keresztény-műtárlatban való felállításának eszméje bennem fel nem ébredt volna.”

⁴⁰ „Óhajtom a káptalani, székesegyházi kincstárak virágzását, szaporodását, de azokhoz mindenki hozzá nem férhet, azokat szerte szét az országban kevés ember keresheti fel, a középpontban kell hogy legyen a keresztény

erre nem került sor, 1869. február 22-én kelt levelében 5 pontba szedve vázolta Simor prímásnak, és rajta keresztül a Püspöki Karnak a keresztény múzeummal kapcsolatos elképzeléseit. Eszerint egy katolikus központi könyvtárra lenne szükség, ahol szakkönyvek és folyóiratok segítenék az egyházművészet iránt érdeklődőket, a felállítandó keresztény múzeum pedig összegyűjtött és kiállított anyagával szolgálná a lelkipásztorkodó papság, a művészek és az ipar képviselőinek megfelelő „egyházi műszellemben” történő nevelését. És miután erre az egyetem régiségtára fizikailag alkalmatlan, a Központi Szeminárium tűnik ideális helyszínnek ezek befogadására. A könyvtár és múzeum igazgatása, valamint a hozzá rendelt anyagi javak kezelése a szeminárium rektorára lenne bízva. „*A többit, úgy hiszem, a főméltóságú Püspöki Kar fogja atyai bölcsességgel elintézni, az összes főtisztelendő magyar papság pedig ezen üdvös eszmét leginkább az által fogja felkarolni, ha használatban nem lévő becses egyházi műtárgyait, vagy a használtakat is, biztos kéz által kiállíthatás, illetőleg lerajzoltatás, vagy fényképeztetés végett beküldeni, miszerint ne csak egyedül a növendék papság, hanem bizonyos napokon az érdekelt műiparosok és művészek is az egyházi művészet remekjeit tanulmányozhassák, és ilyenek ismeretével hazatérvén, mint a keresztény művészet apostolai új műmozgalmat idézhessenek elő, a már feledésbe ment vagy menő egyházi szertartások eszközeit napvilágra hozhassák, hiveiket pedig ilyenek tiszteletére és megmentésére buzdíthassák.*”⁴¹

Rómer 1875-ben hagyta el a bencés rendet⁴² és inkardinálódott a beszercebányai egyházmegyébe, ahol a jánosi címzetes apátságot nyerte el. 1877-ben nagyvárad kanonok lett, még ugyanebben az évben lemondott tanári megbízatásáról is és elhagyta Pestet. Nagyváradon telepedett le, de itt is részese maradt a hazai és külföldi tudományos életnek. 1889. március 18-án hunyt el Nagyváradon, a róla szóló első méltatások a halála után írt nekrológokban jelentek meg.⁴³

művészetnek is hajléka, tárlata, mintagyűjteménye, és majd nem kénytelenítettünk öseink művei kiállításában szégyenpírral mostani elmaradásunkat bevallani!” Religio 1864. 36. szám 285.

⁴¹ AE 1. kötet (1868-1869) 9. füzet 191-192.

⁴² Ipolyi bencés rendből való kilépésének okát életrajzírói különbözőképpen magyarázzák. Az 1848-49-es szabadságharc és forradalom után katonai bíróságtól kapott 8 éves várfogság, valamint szabadulását követően saját rendje által kirótt penitencia miatt a kilépésen és az ország elhagyásán gondolkodott ugyan, de csak 1874. május 8-án írott levelében tájékoztatta Kruesz Krizosztom főapátot kilépési szándékáról. Az ok: tudományos munkájának elismerése miatti kitüntetéstől esett el és magasabb egyházi méltóságot sem kapott rendi kötelékei miatt. Lásd: PROHÁSZKA 2017. 137-148.

⁴³ FRAKNÓI 1891. 177-199; SCHÖPFLIN 1906. 212.

2. A 19. századi magyar iparművészet kutatása Magyarországon az ezredfordulóig

A századforduló táján felerősödő igényt a nemzeti múltat megjelenítő műtárgyvagyon összeírására, számontartására és védelmére a nagy reprezentatív kiállítások is táplálták, ebben a sorban első a Károlyi Alajos palotájában magyarországi árvízkárosultak javára rendezett 1876-os kiállítás, melyet ugyanebben az évben katalógus is követett,⁴⁴ majd 1882-ben a könyvművészeti kiállítás és katalógus⁴⁵ ill. az 1884-es magyar történeti ötvösműkiállítás és annak katalógusa.⁴⁶ A milleniumi ünnepek nyomán megjelenő díszkiadványok szintén abba az irányba hatottak, hogy a nemzeti múlt emlékeinek módszeres számbavételét sürgessék nyomtatott formában is. E nem apró feladat egy része a műemléki topográfiákban testet is öltött. A huszadik században főként az Iparművészeti Múzeum szakkiállításait kell megemlíteni. Az első világháborút követő tematikus tárlatok katalógusai számos olyan magángyűjtemény tárgyait is tartalmazzák, melyek a második világháború után szétszóródtak.⁴⁷ A magángyűjtemények nagy seregszempléjére 1907-ben került sor, amit szintén katalógus kísért.⁴⁸ Az iparművészet tárgyi emlékeinek hozzáértő dokumentálásának elengedhetetlen része volt a képi megörökítés is, ebben Divald Kornél munkássága mindenképpen említést érdemlő.⁴⁹

A magyarországi ötvösművészetre vonatkozó kutatások első jelentős képviselőiről már szó esett. Mellettük Hampel József és Mihalik József munkásságát kell kiemelni. Hampel József a zománcművészetről írt nagyobb tanulmányán túl rendszeresen publikált ötvöstörténeti emlékekről szóló írásokat az általa szerkesztett Archaeologiai Értesítőben. Mihalik József a millenniumi kiállításon felvonultatott óriási emlékanyag bemutatása és rendszerezése mellett⁵⁰

⁴⁴ A magyarországi árvízkárosultak javára Budapesten gf. Károlyi Alajos palotájában 1876. évi májusban rendezett műipari és történelmi emlék-kiállítás tárgyainak lajstroma. Készítették Henszlmann Imre és Bubics Zsigmond apát. Sajtó alá rendezte Szalay Imre. Budapest, 1876.

⁴⁵ Kalauz az Orsz[ágos] Magy[ar] Iparművészeti Múzeum részéről rendezett könyvkiállításához. Iparművészeti Múzeum, Budapest 1882; Könyvkiállítási emlék. A „Könyvkiállítási Kalauz” második bővített kiadása. Budapest 1882.

⁴⁶ A magyar történeti ötvösműkiállítás lajstroma. Összeállította Pulszky Károly, Radisics Jenő et al. Budapest 1884.

⁴⁷ Lásd: A Magyarországon készült régi egyházi kelyhek kiállításának leíró jegyzéke. Országos Magyar Iparművészeti Múzeum. Budapest, 1913; Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum Régi ezüstkészítésének leíró lajstroma. Szerk.: Csányi Károly. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1927; Régi egyházművészet országos kiállítása. Országos Magyar Iparművészeti Múzeum. Pátria, Budapest, 1930; Erdély régi művészeti emlékeinek kiállítása az Iparművészeti Múzeumban. Művészeti Múzeumok Barátainak Egyesülete. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1931; SZILÁGYI 2014.

⁴⁸ A budapesti amateur gyűjtemények kiállításának lajstroma. Szerk.: Csányi Károly. Budapest 1907.

⁴⁹ A szentek fuvarosa: Divald Kornél felső-magyarországi topográfiája és fényképei 1900-1919. Szerk.: Bardoly István – Cs. Plank Ibolya. Forráskiadványok. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1999.

⁵⁰ MIHALIK JÓZSEF 1896. 328-344.

megírta a kora újkori ötvösség egyik központja, Kassa ötvösművességének óriási forrásanyag közlésével kísért monográfiáját.⁵¹

A 19. századi kiállítások, publikációk révén a 20. század első harmadára tetemes mennyiségű emlékanyagot tártak fel a kutatók. A műleírásokon túl az írott forrásoknak is egyre nagyobb figyelmet szenteltek, főként az ötvös- és céhes hitelesítő jelzésekre, valamint a magyarországi és erdélyi zománctechnikák kérdésére fókuszálva.⁵² A hazai nagyobb városok ötvösművészetének összefoglalói sorában Gyárfás Tihamér *A brassai ötvösség története*,⁵³ Novák János *A kolozsvári ötvöscséh története a XVIII. századig*⁵⁴ című munkája említendő, és még számos tárgyismertető az Archaeologiai Értesítőben az említetteken kívül Viktor Roth és Hampel Józsefnek köszönhetően. Tekintélyes tárgyi emlékanyagot és írott forrásokat feltáró munka eredményeként születhetett meg Kőszeghy Elemér máig alapműnek számító műve a *Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig*, mely 1936-ban jelent meg.⁵⁵

A 20. században az első világháború után kissé megtorpant a kutatás. Az első világháborút követően csak tovább fokozódott a műtárgyak vándorlása, a gyűjtemények szétszóródása. Az elcsatolt területeken elsősorban protestáns gyülekezetek váltak meg tárgyaiktól, de a birtokaikat vesztett, az anyaországba áttelepült nemesség ötvösművei közül is sok jutott a műkereskedelem révén új tulajdonosokhoz. A kiállítások között korábban említett, az Iparművészeti Múzeumban rendezett tárlatok ezt az átrendeződést is mutatják. Elsősorban az Iparművészeti Múzeum munkatársai, főként Csányi Károly és Kőszeghy Elemér szerepét kell hangsúlyoznunk, mint a magángyűjteményekben, egyházi és múzeumi tulajdonban megforduló műtárgyak legkiválóbb ismerőit. Mellettük a következő generáció képviselője, Mihalik Sándor nevét kell említeni. A kassai származású kutató céhes kutatásai mellett⁵⁶ a magyarországi református egyházak pesti ötvösműveiről jelentette meg legfontosabb tanulmányait.⁵⁷ A második világháborút követően Mihalik a 19. századi magyarországi ötvösség egyik legjelentősebb alakja, Szentpéteri József⁵⁸

⁵¹ Kassa város ötvösségének története, in: AK XXI. kötet. 1899; Mihalik további fontos művei jelentek meg a Múzeumi és Könyvtári Értesítő kötetekben: MIHALIK JÓZSEF 1910. 78-93; MIHALIK JÓZSEF 1911. 85-155.

⁵² KŐSZEGHY 1912. 132-150.

⁵³ GYÁRFÁS 1912.

⁵⁴ NOVÁK 1913.

⁵⁵ KŐSZEGHY 1936.

⁵⁶ MIHALIK SÁNDOR 1917. 73-88; MIHALIK SÁNDOR 1918. 36-53, 127-142; MIHALIK SÁNDOR 1919.

⁵⁷ MIHALIK SÁNDOR 1936. 174-197.

⁵⁸ MIHALIK SÁNDOR 1948. 266-270.

mellett a kora újkori Erdély egyik legnagyobb híré mestere, Sebastian Hann munkásságát és ismert műveit katalogizáló nagymonográfiát is készített.⁵⁹

Fontos kiemelni a *Művészet Magyarországon 1780-1830* című, a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoport és a Magyar Nemzeti Galéria közös, 1980 június-augusztus között rendezett kiállításának korszerű katalógusát. Az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportja gondozásában 1980-ban megjelentetett kötet⁶⁰ a modern tudományosság követelményei szerint interdiszciplináris megközelítésben mutatja be fél évszázad művelődéstörténeti kórképét és művészi produkciójának sokirányú változását. Ebbe a sorba illeszkedik a *Művészet Magyarországon 1830-1870* című, ugyanazon két intézmény által, 1981 augusztus-november között rendezett kiállítás katalógusa⁶¹ is, mely betekintést enged a hazai művészetben egymás mellett élő stílusirányzatok és az európai művészetben uralkodó trendek viszonyába.

A 19. századi magyar művészetet tárgyaló tudományos munkák között megkerülhetetlen Sisa József (fő)szerkesztésében *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet* (2013), valamint a *Képzőművészet* (2018) című kézikönyv. A 19. századi magyar iparművészet szakirodalma a 21. század elején is nélkülözi az összefoglaló munkákat és jeles alkotók monográfiáit.

Mihalik mellett a téma további jelentős kutatóit kell említenünk. P. Brestyánszky Ilona Kőszeghy Elemér korábbi kutatásait folytatta a pest-budai ötvösség forrásainak és emléktanyájának szisztematikus feldolgozásával, műve 1977-ben jelent meg.⁶² Szilágyi Andrásnak az Iparművészeti Múzeum gyűjteményére fókuszáló munkái mellett jelentős publikációk sorát köszönhetjük a II. világháborúban súlyos sérüléseket szenvedett Eszterházy-kincstár tárgyairól, a kora újkori magyarországi ötvösség és gyűjtés európai kontextusáról.⁶³ Weiner Piroska a kora újkori ónművesség területéről publikált az ötvösség története szempontjából is hasznosítható műveket, a század végén Németh Gábor műveit kell említenünk

⁵⁹ Hannról írt nagydoktori dolgozata kéziratban maradt. A műnek egy rövidített kivonata jelent meg: MIHALIK SÁNDOR 1970. 151-197.

⁶⁰ Szerk.: Szabolcsi Hedvig és Galavics Géza. Budapest, MTA KESZ Sokszorosító, 1980.

⁶¹ Szerk.: Szabó Júlia és Széphelyi F. György. Budapest, MTA KESZ Sokszorosító, 1981.

⁶² P. BRESTYÁNSZKY 1977.

⁶³ SZILÁGYI 1979. 41-65; SZILÁGYI 2014.

e témában.⁶⁴ Az ötvösségtörténeti kutatásokban továbbra is fontosak maradtak az egy-egy város, egy-egy céh művességének, a mestereknek és jegyeiknek átfogó feltárása. Ezek között kell említeni N. Mészáros Júliának *A Győri ötvösség 1523-1700 közötti történetéről* 1998-ban,⁶⁵ majd ennek folytatásaként 2001-ben⁶⁶ megjelent műveit. A korábban méltatlanul háttérbe szorult mezővárosi ötvösségről B. Bobrovszky Ida 1983-ban megjelent műve igazi áttörést hozott. Az azelőtt kevésbé ismert Nagykőrös, Kecskemét kora újkori ötvössége mellett mára az egykor rendkívüli hatású debreceni ötvösségről rendelkezünk mélyebb ismeretekkel, főként P. Szalay Emőke munkássága eredményeképpen.⁶⁷ Itt kell megemlíteni az 1990-es évektől megélnéknél műemléki topográfiai felméréseket. Ezek sorában az egyházi emléktárgyak korábban nem ismert gazdagságú felméréseinek dokumentációja született meg. Ki kell emelni a református emlékek mára több, mint negyven kötetre rúgó katalógus-sorozatát.⁶⁸

Az *Építészet és Iparművészet* kötet kutatástörténetre vonatkozó összefoglalója szerint a 20. század közepéig az ipartörténeti kutatás szentelt figyelmet a korszak tárgykultúrájának, az emlékeknek és készítőiknek. A művészettörténeti kitekintéssel is bíró összefoglalók leginkább a gyűjtők és műkedvelők kezéhez szánt műtárgyhatározók voltak, és illeszkedtek Ráth György *Az iparművészet könyve*⁶⁹ című munkája szellemiségéhez, mely a 19. századnak egészen csekély figyelmet és terjedelmet szentelt. A mostoha hozzáállás változott ugyan, de a témára specializálódott művészettörténészek művein kívül a szélesebb szakmai kontextusba ágyazott munkák még váratnak magukra.

A főként az egyházművészetre koncentráló Egyházművészeti Lap mellett a *Magyar Iparművészet* című folyóirat fogadta be kezdetektől 1944-ig a 19. századi anyagra fókuszáló tanulmányokat, majd az *Iparművészeti Múzeum Évkönyveiben*, ill. az *Ars Decorativában* publikálták őket. A magyar tudományos szakfolyóiratok közül az *Archaeologiai Értesítő*, *Művészettörténeti Értesítő*, *Acta Historiae Artium*, a múzeumi évkönyvek sorából a *Folia Historica* illetve a *Tanulmányok Budapest múltjából* közli az iparművészet-történeti tanulmányokat, a népszerűsítő jellegű iparművészet-történeti írások az 1993 óta újra megjelenő Magyar Iparművészetben – melynek 1994-es első profilszáma a magyar ötvösségre és fémművességre irányította a figyelmet – , vagy a rendszerváltozás után néhány évig

⁶⁴ WEINER 1983. 259-267.

⁶⁵ N. MÉSZÁROS 1998.

⁶⁶ N. MÉSZÁROS 2001.

⁶⁷ P. SZALAY 2001.

⁶⁸ Lásd: a Magyar Református Egyház Javainak Tára 1999-től megjelenő köteteit.

⁶⁹ RÁTH 1902.

megjelentetett, a magyar nemesfémes-társadalom szakfolyóiratának számító *Magyar Ötvös* (1989-2010) és *Szalón* (1997-2012) számaiban kaptak helyet.

A második világháborút követően, az 1950-es évektől tapasztalható a téma iránt megélénkülő érdeklődés. Mihalik József megjelenteti a „magyar Cellini”-ként is emlegetett Szentpéteri Józsefről szóló monográfiáját,⁷⁰ Molnár László az 1960-as években a korszak magyar iparművészetéről számos tanulmánnyal és az azokat összefoglaló kötettel jelentkezik,⁷¹ az 1970-es évekre datálhatók az öntöttvasművességet összefoglaló munkák,⁷² és általában elmondható, hogy – a hatvanas évek elejétől a hetvenes évek első harmadáig – a művészetkritika is nagy érdeklődéssel kíséri az ötvösséget. Elemző tanulmányok és kiállítás-beszámolók látnak napvilágot és szép számmal vannak – főként a Képzőművészeti Alap és a Képcsarnok, ritkábban Corvina és a Gondolat Kiadó, valamint a Műcsarnok által közreadott – kortárs ötvösséget tárgyaló kiadványok.⁷³ A kortárs ötvösség és fémművesség témában az *Ékszer Magazin*, a *Karát*, az *Atrium*, az *Octogon*, a *Műértő* és az *Artmagazin* is közöl cikkeket.

Az ötvösség hazai kutatástörténete nem lehet teljes a 20. század második felében a témával foglalkozó magyar művészettörténész muzeológusok nevének említése nélkül – műveik nagyrésze a Corvina Kiadó jóvoltából jelent meg magyar- és idegen nyelven is, a teljesség igénye nélkül: Kovács Éva, Héjjné Détári Angéla, Lovag Zsuzsa, Kolba Judit, T. Németh Annamária. A külföldi szerzők közül Eva Toranova publikálta a magyar ötvösségtörténet felvidéki anyagát,⁷⁴ Heller István ugyancsak külföldön a magyar és erdélyi aranyművesség 16-tól 19. század végéig tartó periódusát.⁷⁵ A jelenlegi közepgenerációból Kiss Erika, Kiss Etele, Pandur Ildikó, a fiatalabb generációból Rákossy Anna és Nyárádi-Anna-Mária specializálódott az ötvösség művészettörténetének kutatására.

Összefoglaló ötvösszakma-történetet Ötvös Nagy Ferenc írt, *Ötvösművészet*⁷⁶ című munkája nagy úrtölt be, ahogy Oberfrank Ferenc *Az aranyművesség története*⁷⁷ című kötete is, melynek

⁷⁰ MIHALIK SÁNDOR 1954.

⁷¹ MOLNÁR 1976.

⁷² PUSZTAI 1978; PUSZTAI 1983. 284-292; PUSZTAI 1998.

⁷³ SIMONFFY 2019. 3.

⁷⁴ TORANOVÁ 1975.

⁷⁵ HELLER 2000.

⁷⁶ ÖTVÖS NAGY 2011.

⁷⁷ OBERFRANK 1996.

első kiadása 1986-ban jelent meg és azóta szakmai tanfolyamok oktatási anyagává lett; ezt a sort Pallai Sándor könyvei indították még az 1960-as években.

Az Iparművészeti Múzeum gondozásában jelent meg a múzeum stílustörténeti kiállítás-sorozatának katalógusaként *Az európai iparművészet stíluskorszakai* című sorozat. A hazai emléktanyag legjavát felvonultató katalógusok közül különösen az 1992-ben Péter Márta szerkesztésében megjelent *Historizmus és eklektika* című kötetei érintik témánkat.⁷⁸

⁷⁸ Historizmus és eklektika. Kiállítás az Iparművészeti Múzeum gyűjteményéből. Az európai iparművészet stíluskorszakai. I-II. kötet. Szerk.: Péter Márta. Iparművészeti Múzeum, Budapest, 1992.

3. A püspöki liturgikus dísz és az úti misekészletek – teológiai megfontolás

Simor és Császka megrendeléseik között kiemelt helyet foglaltak el a püspöki liturgikus dísz alkotó egyes darabok, melyeket vagy saját használatukra vagy votív céllal terveztek meg. Szükségesnek tűnik ezért először ezekre a díszekre vonatkozóan rövid teológiai kitekintést tenni.

A püspökök és apátok Karoling-korban kialakult jelvényei közül a legfontosabbak máig ugyanazok.⁷⁹ Ami a többi liturgikus ruházat alakulását illeti: nemcsak magukról az öltözékekről van szó, hanem az istentisztelet esztétikus formájáról,⁸⁰ vallásesztétikai kérdésről is, ugyanis a liturgikus ruha – amellet, hogy szépnek kell lennie – az ismeretlenség és szokatlanság kifejezőjeként a „*transzcendens titkos rejtjele*” is.⁸¹ Azoknál a szentmiséknél, melyek bemutatásánál nincs kellő hangsúly a stíluson és megjelenésen, ott nem lesz hatékony a hívek részéről az ünnep megtapasztalása. Semmiképpen nem felszínes esztétizálás ez, ellenkezőleg, tudatos törekvés arra, hogy az ünnepi magatartás a díszes kivitelezés által kerüljön kifejezésre, illetve az ünnepélyes formalitások mögöttes tartalma is érthető legyen.⁸² Mindez hatványozottan igaz a püspök liturgikus díszére, aki Krisztust képviseli a közösségben,⁸³ és aki amikor ezeket magára ölti, hogy felajánlja a szentmisét vagy gondoskodik felajánlásáról, akkor az Egyház folyamatosan él és növekszik.⁸⁴ Mert a püspök szent szolgálatához kapcsolódó bármely oltárközösség⁸⁵ megjeleníti a titokzatos Test egységét,⁸⁶ mely nélkül nincs üdvösség.⁸⁷

A püspöki jelvények sorában – ha kialakulásuk időrendjét is figyelembe vesszük⁸⁸ – akkor első helyen a pásztorbot (*baculus pastoralis*) áll, ami bizonyítottan először a 7. században⁸⁹ fordul elő Spanyolországban és a püspök bal kezében a kormányzati hatalom (*potestas regiminis*) jele. Kezdetben a szentmisén kívül, a jurisdikció jeleként alkalmazták és vizitációs utakra vitték

⁷⁹ *Ars Sacra*, 450.

⁸⁰ GOERGEN 2007.

⁸¹ ANTONS 1999. 150.

⁸² POSCHMANN 2014. 26.

⁸³ Antiochiai Szent Ignác levele az efezusiakhoz VI.1., 178.

⁸⁴ LG 26.,168.

⁸⁵ Lásd: Antiochiai Szent Ignác, Levél a szmürnai gyülekezetnek, 8,1 (Funk 1,282/SouChr 10,138-140).

⁸⁶ Lásd: Szent Ágoston, *Contra Faustum* 12,20 (PL 42,265); *Sermones* 57,7 (PL 38,389 és másutt).

⁸⁷ ST III. q. 73, a. 3.

⁸⁸ PÁKOZDI 2019. 35.

⁸⁹ BERGER 2008. 388.

magukkal. Liturgikus alkalmazást először a templomszentelésnél nyert,⁹⁰ liturgikus jelvénné pedig Mendei Durandus (1230/31-1296) alatt lett.⁹¹

Ezt követi elsősorban a pecsétgyűrűként hordott hivatali tisztséget jelző gyűrű ugyancsak Spanyolországban, amit a 9. századtól a gall-frank területeken a püspök szentelésének szertartásában a pástorbottal együtt ünnepélyesen adtak át. A gyűrűt, mint az egyházzal/egyházmegyével való eljegyzettség szimbólumát a jobb kéz gyűrűs ujján mindig hordani kell.

A sorban a püspöksüveg (infula, mitra) a következő, kezdetben csak Róma püspökét illette meg, aki annak viselését a 11. század közepe óta más püspököknek is engedélyezte. Lehet ékköves (pretiosa), hímzett (auriphrygiata) és minta nélküli (simplex).

A jelvények között a legkésőbbi a mellkereszt (pectorale), amit a püspök a 12-13. századtól láncra vagy zsinóron viselve hord.⁹² Ezeket a méltóságjelvényeket a püspök egész egyházmegyéje területén viselheti a főpapi szertartások⁹³ végzése során.⁹⁴ Itt szükséges említést tenni az egyházi tartomány élén álló metropolitáról is, aki kinevezésétől számított három hónapon belül köteles személyesen vagy helyettese által a római pápától palliumot⁹⁵ kérni, mely az érseki hatalom és függőség jelvénye,⁹⁶ egyben érintéses ereklje, s ünnepi alkalmakkor a miseruha felett viselendő. A pallium korai párhuzama a zsidó főpap „hósen” ruhadarabja, ez az egyetlen ószövetségi örökség⁹⁷ a mai liturgikus viseletben, mely a „rationálé”⁹⁸ nevű ruhadarabban él tovább. Ma már csak az eichstätti-, padernborni-, krakkói- és touli püspök viseli.⁹⁹

⁹⁰ A 7. századtól a consignatio Ecclesiae rítusa, amikor a püspök – miután belép az új templomba –, pástorbottal a padlózatot nagy keresztet jelöl, X alakban, amibe a görög és latin ábécé betűit írják. PÁKOZDI – SOMORJAI 2020. 503.

⁹¹ BERGER 2008. 388.

⁹² BERGER 2008. 159, 229, 339.

⁹³ Exercere pontificalia in iure est sacras functiones peragere quae ex legibus liturgicis requirunt insignia pontificalia, idest baculum et mitram. 1917/CIC can. 337. 2 §.

⁹⁴ Episcopus in tota dioecesi, ne exceptis, quidem locis exemptis, potest pontificalia exercere; non vero extra dioecesim sine expresso vel saltem rationabiliter praesumpto consensu Ordinarii loci, et, si agatur de ecclesia exempta, de consensu Superioris religiosi. 1917/CIC can. 337. 1 §.

⁹⁵ BERGER 2008. 378.

⁹⁶ Metropolitae obligatione tenetur, intra tres menses a consecratione vel, si iam consecratus fuerit, a provisione canonica in Concistorio, per se vel per procuratorem a Romano Pontifice pallium petendi, quod significat potestatem archiepiscopalem. 1917/CIC can. 275.

⁹⁷ Ars Sacra 454-455.

⁹⁸ THOROCZKAY 2009. 117-132; THOROCZKAY 2015 3-25; HONSELMANN 1975; CZOBOR 1875. 185-186.

⁹⁹ MIHÁLYFI 279.

3.1. A gyűrű

A gyűrű, amely a szövetség, a közösség és egyben a végtelenség jelképe is, a pápa és a püspökök méltóságjelvényeihez tartozik.¹⁰⁰ Karika alakú ékszert ujjukon, lábukon, karjukon, orrukban és fülükben már a kései bronz- és vaskorban viseltek férfiak és nők egyaránt. A gyűrű anyaga sokféle lehetett: készítették agyagból, márványból, elefántcsontból, kristályból, de legtöbbször nemesfémről, amit drágakővel, gyönggyel, zománccal díszítettek is. Kezdetben a bal kéz 4. ujján hordták, később mindkét kéz több ujján is viselték.

Gyűrűt a biblia tanúsága szerint férfiak és nők egyaránt hordtak (Kiv 35,22; Szám 31,50), de a nők ékszerként (Iz 3,21), a férfiak inkább pecsétnek (Ter 41,42) használták. A keresztények körében annyira elterjedt volt, hogy Tertullianus, Szent Ciprián és Jeromos szót is emelt ellene. Alexandriai Kelemen felsorolásában a keresztényekhez illő díszítő motívumok között szerepel a galamb, a hajó, a hal és a horgony, de maradtak ránc báránnyal, oroszlánnal, orantéval, Krisztus-monogrammal, alfa és omega, 'Spes in Deo', 'Vivas in Deo' felirattal ékített gyűrűk is. A későbbi időkben díszítőelemei között megjelentek Krisztus és a szentek képei, valamint bibliai jelenetek is. Előfordult, hogy ereklyét is foglaltak bele, illetve enkolpionként nyakban viselték.¹⁰¹ A késő középkortól a gyűrű ékszer jellege erősödött fel, valamint Krisztus és az Egyház kapcsolatára utalva (Ef 5,32) a pápa, a püspökök¹⁰² és a szerzetes előjárók méltóságjelvénye lett, akik elkötelezettségüknek ezt a jelvényét a Toledói Zsinat (633) óta a pásztorbottal együtt kapják meg.¹⁰³ A püspöki gyűrűk mindig drágakő foglalással készültek, a kőszimbolika pedig további jelentést kölcsönzött a viselésükhöz,¹⁰⁴ gyakran alkalmazták például az ametisztet, melynek neve a „metiszménos” (józan, józanság) szóból származik és a püspök lelkek feletti oltalmazó, felvigyázó magatartásának egyik fontos tulajdonságát, a lelki józanságot jelöli.

A gyűrű az Újszövetségben és a szentek ikonográfiájában többretegű értelmezést hordoz. A tékozló fiúról szóló példabeszédben (Lk 15,11-32) a kibékülés jele, de jelenti az eljegyzést is Szent József és Mária esetében, vagy Alexandriai Szent Katalin és Sienai Szent Katalin ábrázolásánál a gyermek Jézussal való eljegyzésüket. Szent Márk evangélista hajnalban

¹⁰⁰ A keresztény művészet lexikona. 112.

¹⁰¹ <https://lexikon.katolikus.hu/G/gy%C5%B1r%C5%B1.html> (Hozzáférés: 2024. szeptember 17.)

¹⁰² LABHART 1963.

¹⁰³ CZOBOR 1875. 166.

¹⁰⁴ Ars Sacra 452.

megtalált gyűrűje Velence¹⁰⁵ és a tenger eljegyzésének szimbólumává vált, de a templomkapukon oroszlán szájába fűzött karika menedékjogot is jelentett: aki menekülés közben érintette, tovább nem volt üldözhető, hiszen a templom védelme alá került.¹⁰⁶

3.2. A pásztorbot

A római rítus szerinti püspökszentelés az egyes ordóknak megfelelően változhatott ugyan az évszázadok alatt, de abban a cselekménysorban mindig állandóság volt, amikor a kézfeltétel és krizmával való megkenés után az új püspököknek sorban átadják az egyes szereket, mélyértelmű imádságokkal megvilágítva azok szerepét további főpapi szolgálatában.¹⁰⁷ Az evangéliumoskönyv, a gyűrű és a süveg átvétele után a főszentelő ma is a következő intelmet mondja: „*Vedd a botot, a pásztori tisztség jelét és ügyelj az egész nyájra, amelyben a Szentlélek püspökiül rendelt, hogy vezesd Isten szent Egyházát.*”¹⁰⁸ Ezt követi az új püspök saját székéhez kísérése, hogy immáron teljes joggal elfoglalhassa főpásztori hivatalát.

A baculum a pásztori tisztségnek az a jele, mely gazdag szentírási háttérrel bír (vö. Jn 10; Lk 15, 3-7) s egyszerre jelenti a Krisztustól kapott papi hatalmat, de a tanítói tekintélyt is, amivel tulajdonosa a lustát ösztökéli, a gyengét kormányozza s az eltévedteket összegyűjti.¹⁰⁹ Ezt a többértelmű jelentőséget Anno (1010-1075) kölni érsek pásztorbotjának felirata is tanúsítja.¹¹⁰ Legkorábbi említése a III. Toledói Zsinaton történt (589), királyok vagy fejedelmek általi átadásának formulái a 9. századtól ismertek,¹¹¹ a liturgiában a 11. századtól használják. Címertani megjelenítése vagy a joghatósági területen belül illetve kívüli viselése sem tetszőleges, vagyis nem csak a birtokosa számára jelzi a küldetésével kapcsolatos tulajdonságokat, hanem a krisztushívők előtt a püspök személyében élükön álló jó pásztor megtartó jelenlétét is reprezentálja. Jóllehet magyar főpapjaink már a 15. században elkezdik címereiken alkalmazni, általános használata a 17. század végére, illetve a 18. század elejére tehető. A címerben történő elhelyezésére nem volt szabály, hol a pajzs közepén egyenesen, hol jobb vagy bal oldalán harántosan bukkan fel, csigájával jobbra befelé vagy balra kifelé fordítva.

¹⁰⁵ <https://lexikon.katolikus.hu/V/Velence.html> (Hozzáférés: 2024. szeptember 17.)

¹⁰⁶ Ecclesia iure asyli gaudet ita ut rei, qui ad illam confugerint, inde non sint extrahendi, nisi necessitas urgeat, sine assensu Ordinarii, vel saltem rectoris ecclesiae. 1917/CIC can. 1179.

¹⁰⁷ SC 130., 87.

¹⁰⁸ DOLHAI 2006. 54.

¹⁰⁹ MUNKAY 1886. 117-119.

¹¹⁰ Ars Sacra 452.

¹¹¹ BERGER 2008. 388.

Egy, a nyugat-európai főpapok között elterjedt címertani szokás szerint a püspökök, érsekek és pátriárkák címerében a pásztorbotot a pajzs bal oldalán úgy helyezték el, hogy a csiga kifelé, a joghatóságuk alá tartozó nép felé nézzen. Az apátok¹¹² és prépostok egyházkormányzati hatalmukat csak saját területükön belül használhatják, ezért botjuk volutáját befelé fordítva, a címerpajzs jobb oldalán szerepeltetik. Az egy másik kérdés, hogy a magyar főpásztorok sem a múltban sem a jelenben nem tartották magukra nézve kötelezőnek az említett heraldikai kötöttségeket, nagy szabadságot engedve így a címert tervező grafikusok fantáziájának.¹¹³

A pásztorbot anyagára vonatkozóan nem volt előírás, a botfej kezdetben (elefánt)csontból,¹¹⁴ a reneszánsz és barokk korban már a bot nyele is (nemes)fémről készült¹¹⁵ és díszítették is; anyaga, növényi és állati ornamentikája, bibliai narratív díszei a liturgia emelkedettségének hangsúlyozását célozták.

A fentiek ismeretében igazolható az az érdeklődés, ami a felsőpapság figyelmét a baculumra irányította: számos megrendelés a tulajdonos szent hierarchiában betöltött helyét reprezentálta, illetve a donátorok bőkezűségükkel emléket is állítottak saját személyüknek az egyes egyházakhoz juttatott főpapi ajándékokkal, ahogy az történt Simor és Császkai esetében is.

3.3. A süveg

Ennek a liturgikus fejedőnek mitra elnevezése feltételezhetően a Kiv 29,9-ben említett, Áron és fiai számára készült süvegből származik.¹¹⁶ A késő középkortól infulának is mondott süveg a 10. században jelenik meg Rómában és kezdetben csak a Város püspökének felségjelvényei közé tartozott. IX. Leó (1002-1054) pápa engedélyével a 11. század közepétől a Rómán kívüli püspökök is viselték. Használata gyorsan elterjedt és a püspöki méltóság általános jelképévé vált. A 18. század második felének Európájában már a selyemből készített, arany-, ezüstsálakkal hímzett, gyöngyökkel, drágakövekkel, flitterekkel dekorált püspöksüvegek a jellemzőek,¹¹⁷ s az indákkal, levelekkel, búzakalászokkal, szőlő- és virágmotívumokkal, rokokó

¹¹² BAUERREIB 1957. 215-226; SALMON 1960.

¹¹³ <http://lexikon.katolikus.hu/P/p%C3%A1sztorbot.html> (Hozzáférés: 2021. november 29.)

¹¹⁴ CZOBOR 1875. 170.

¹¹⁵ Ars Sacra 454.

¹¹⁶ A főpap homlokdisze aranylemezből készült, s a következő feliratot vésték rá: „Az Úr fölszenteltje.” (Kiv 28,36) Ezt a díszítést Áron szüntelen a homlokán, fejkendőjének elején kellett viselje, egyrészt, hogy magára vegye mindazokat a tökéletlenségeket, amelyek hozzátapadtak mindenhez, amit Izrael fiai az Örökkévalónak felajánlanak, másrészt, hogy így lehívja rájuk a Teremtő irgalmát.

¹¹⁷ KAINDL 2008. 112.

kartusokkal – csak ritkán előforduló figurális ábrázolásokkal¹¹⁸ – díszített süvegek között nem volt ritka, amelyik több kilogrammot is nyomott. A magyar főpapok címereiben valószínűleg a 15. század végén tűnt fel és a 17. század elejéig használták általánosan a méltóság jelölésére. A püspöksüveg szimbolikus jelentésének meghatározását III. Ince (1160/61-1216) pápa nevéhez kötik, aki szerint a 2 szarv a 2 szövetség, a 2 szalag pedig a szellem és az írás.¹¹⁹

„A mitra alakját tekintve először kúp alakú süveg volt. A homlokot átfogó szegélyszalag két szabad végétől alakult ki a hátul függő két szalag (vittae). A XII. században a süveget közepén kiöblösítették, úgy, hogy a jobb és a bal halánték fölött egy-egy púp keletkezett; az elválasztó öblös részt egy előlről hátrafelé menő díszszalaggal is hangsúlyozták. Később a két púpot egy negyed körrel elfordították, és két szarvszerű, pajzshoz hasonló lappá (cornua) alakították át. Ezek határozzák meg ma is a mitra külső formáját elől és hátul. A helyén maradó középső díszszalag így a szarvakon halad keresztül.”¹²⁰

3.4. A mellkereszt

Az emberiség nagy családja a kezdetektől viselt amulettet a nyakában. Az első századok keresztényei körében ez kereszt formát öltött, vagy kerek formájú medálként krisztogrammal, illetőleg a szentírásból vett mondattal feliratozva nyakba akasztva vagy ruhára erősítve bizonyíthatóan már korán elterjedt. Körülbelül az 5. századtól megjelennek a kereszt formájú ereklyetartók is. A 6. századtól Nyugat-Európa püspökei ereklyés enkolpiont hordtak, a 9. századtól pedig insigniumként viselték, de a mellkeresztet csak a 12. század végén említik meg a püspök díszei között.¹²¹ A latin szertartásban 1274-ben már általánosan elterjedt, 1570-óta a püspökök számára viselése kötelező.¹²² A bizánci szertartású főpapoknál az enkolpion egyik fajtájaként terjedt el, jobbára domborművű Istenanya-kép (panágia), amit a mellkereszt mellett viselnek, benne szentek ereklyéivel.¹²³

¹¹⁸ Lásd: LIPP 2020. 215-225.

¹¹⁹ KIRSCHBAUM 1971. III/273.

¹²⁰ BERGER 339.

¹²¹ https://www.researchgate.net/publication/319433512_Uber_das_defizitare_Geschichtsbild_zum_Crux_pectoralis_der_Bischofe_Ein_explorativer_Ueberblick_als_Einstieg_in_die_Mentalitatsgeschichte (Hozzáférés: 2024. április 22.)

¹²² Ars Sacra 451.

¹²³ <https://lexikon.katolikus.hu/M/mellkereszt.html> (Hozzáférés: 2024. április 17.)

A pectorale eredetét is az ószövetségi főpap öltözékei között kell keresnünk, mégpedig a főpapi ruhadarabok közül a legaprólékosabban kimunkált hosenben, amit az „éfod” fölé vettek fel. Már a Kiv 28,15-30 hosszabb leírása is jelzi, hogy kiemelkedő ruhadarabról van szó. A melltáska anyagában az éfodhoz hasonló, négyzet alakú, egy arasz hosszú, egy arasz széles és bélelt, amelynek felületén 12 drágakövet helyeztek el, négy sorban hármásával, s a kövek mindegyikébe Izrael egy-egy törzsének¹²⁴ nevét vésték, így Áron – míg az éfodnál vállon, a hósennél szíven – hordozta¹²⁵ Izraelt. A hósent az éfodra arany láncocskák¹²⁶ és karikák rögzítették oly módon, hogy az „ne csússzon le az éfodról.”¹²⁷

A hósent ezek a kövek díszítették: az első sorban karneol, topáz, smaragd; a második sorban rubin, zafir, jáspis; a harmadik sorban jácint, achát, ametiszt; a negyedik sorban krizolit, karneol és ónix. Mindegyik aranyba foglalva. Ahogy a kövek tulajdonságaikat tekintve eltérőek egymástól, úgy az egyes törzsek is, a Ter 49 szerint.

A középkor végétől a püspökök is főként drágakövekkel díszített mellkeresztet használtak, ami privilégiummá is lett, ugyanis a püspökön kívüli főpapok csak ékkő nélküli keresztet hordhattak liturgikus funkció végzésekor, azt is egyszínű lila zsinóron és nem láncon,¹²⁸ a liturgián kívül pedig egyáltalán nem.

3.5 Az úti misekészletek

A dolgozat három úti misekészletet is tárgyal. Szükségesnek látszik úgy elhelyezni őket saját történelmi szöveggörnyezetükben, hogy teológiai magyarázat is szolgáljon nagy műgonddal történő legyártásukra.

Az ősegyházban a keresztények „a szombat utáni első napon,”¹²⁹ vasárnap, Jézus föltámadásának napján gyűltek össze, hogy „megtörjék a kenyeret” (ApCsel 20,7). Az utolsó

¹²⁴ A Szövetség-kötés után Izrael alapvető nemzeti szerkezete a tizenkét törzs, amely Jákob tizenkét fiának nevét jelenti a köveken. Kiv 24,4.

¹²⁵ Az Ószövetség a hordozást kifejező héber szóval általában a bűn hordozására utal, ami a papok szolgálatának része (Kiv 28,38; Num 18,1,23), de itt a 12 törzs nevérol, egész Izraelrol van szó, melyet a főpap a szíven visel.

¹²⁶ „Huzalokból készültek, ugyancsak fáradtságos munkával, az ókorban is igen kedvelt láncok. Nagy találékonysággal igen sok változatát fejlesztették ki, és a mai gyakorlatnak megfelelően nyakláncként, karkötőként vagy fejdíszként, gyakran csupán összekötő elemként használták.” OBERFRANK 1996. 24.

¹²⁷ Kiv 28,28.

¹²⁸ BÁNK 1958. 99.

¹²⁹ PÁKOZDI – SOMORJAI 2020. 406.

vacsora idejének megfelelően koraeste kezdtek el ünnepelni, szeretetlakomával összekötve az eucharisziát. Később áttevődik a misézés ideje korán reggelre. A 11. században pedig már általános a szokás, hogy az ünnepeken a tertia¹³⁰ után mutatták be a szentmisét. A böjti misék ideje a nona imaórája után volt.¹³¹ A 19. század második felében – az esztergomi, a kalocsai és az egri készlet születésekor – is érvényes egyházi törvénykezés alapvetően mindennap lehetővé tette a misézést,¹³² kivéve azokat a napokat, melyeket a pap saját szertartása, rítusa¹³³ tilt. Nem lehetett azonban a misézés kezdete korábban, mint egy órával hajnal előtt, sem később, mint egy órával dél után.¹³⁴

A II. Vatikáni Zsinaton megszövegezett *Lumen Gentium* dogmatikus konstitúció egyértelművé teszi: „...a pap dolga, hogy a Test építését az eucharisztikus áldozattal végbevigye, beteljesítve, amit Isten mondott a próféta által: »Napkelettől napnyugatig nagy az én nevem a nemzetek között, és mindenütt tiszta áldozatot áldoznak és mutatnak be az én nevemnek« (Mal 1,11).”¹³⁵ A „...mindenütt tiszta áldozatot áldoznak és mutatnak be...” gondolat adja a készletek értelmét és lényegét.

Alapvetően elmondható, hogy az újszövetség istentisztelete nincs templomhoz és szentélyhez kötve, mert az újszövetség temploma Jézus Krisztus (Jn 2,21; Jel 21,22). Sőt, követői az ő titokzatos Testének tagjai és Isten dicsősége lakik bennük, így érthető, hogy a keresztényeket is Isten élő templomainak nevezzük: „Nem tudjátok, hogy Isten temploma vagytok és Isten Lelke lakik bennetek?” (1Kor 3,16; 1Kor 6,19 és 2Kor 6,16) A keresztények által használt vagy készített épületek olyan helyek, amelyekben az imádkozó, ünnepelő közösség gyülekezik az Úr titkainak megünneplésére. Tehát gyülekező hely, összejöveteli hely, de mint szakrális épület

¹³⁰ A kishórák közül (prima, tertia, sexta, nona) a tertia eredetileg a délelőtti 9-12 óra között mondandó zsoltószmarészlet, míg a nona nevét a nap kilencedik órájáról (15 óra) nyerte, himnusza a közelgő estére utal.

¹³¹ VÁRNAGY 1993. 339.

¹³² CIC 1917, can. 820. Missae sacrificium omnibus diebus celebrari potest, exceptis iis qui proprio sacerdotis ritu excluduntur.

¹³³ „A rítus a liturgikus imádkozás és cselekvés egyháziasságának és a történelmen végigvonuló közösségi szellemnek testet öltött kifejezése. A rítus által konkretizálódik a liturgiának az Egyház azon élő szubjektumához való kötődése, amit a maga részéről a hitnek az apostoli hagyományra alapuló alakjához történő kötődése jellemez. Az Egyház egyetlen szubjektumához való ezen kötődés különböző megvalósulási formákat tesz lehetővé, és magában foglalja az élő fejlődést, ugyanakkor azonban kizárja a tetszés szerinti eljárásokat.” RATZINGER 2002. 150.

¹³⁴ CIC 1917, can. 821. Missae celebrandae initium ne fiat citius quam una hora ante auroram vel serius quam una hora post meridiem.

¹³⁵ A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai 158.

nem tartozik a kereszténység legbelső lényegéhez, „csak” előnyére szolgál, mely az ünneplést segíti, gazdagítja.¹³⁶

A felszentelt vagy megáldott templomon, illetve kápolnán kívüli misézés rendjét – a készletek legyártása idején – a Kánonjogi Kódex 822. kánonja szabályozta: „1.§. *A misét konszekrált oltáron kell mondani és felszentelt, vagy megáldott templomban vagy kápolnában a jog szabálya szerint, betartva az 1196. kánon előírásait.*”¹³⁷ „2.§. *A hordozható oltár*¹³⁸ *kiváltságát vagy a jog, vagy a Szentszék engedélye adhatja meg.*”¹³⁹ „3.§. *Ezt a kiváltságot úgy kell érteni, hogy azt az engedélyt is tartalmazza, mely szerint bárhol lehet misézni, csak tisztességes és illő hely legyen és konszekrált oltárkövet felett, de nem a tengeren.*”¹⁴⁰ Ez utóbbi (non autem in mari) tiltás elsősorban azt hivatott megelőzni, hogy a szentmise bemutatása során a konszekrációt követően a kehely tartalma kiboruljon.

Itt szükséges egy rövid említést tenni azokról a vallásosság személyes átélését is szolgáló hordozható oltárokról, amelyek tartására irányuló kérelmek szinte általánosnak mondhatók a 14-16. századi pápai kérvénykönyvek tanúsága szerint.¹⁴¹ „Ezek egyrészt kiváltságot jelentettek, mely a világiak körében a 14. századtól az előkelőséget reprezentálta, másrészt pedig a személyes áhítat gyakorlat egy újabb lehetőségét nyújtották.”¹⁴² Az ellenreformáció idején a rajtuk lévő ábrázolás a katolikus dogmákat hangsúlyozta, a barokkra jellemző gazdag díszítéssel, dinamikus formákkal és érzelmeket kifejező ábrázolásokkal készültek. Kedvelt

¹³⁶ VÁRNAGY 1993. 294-295.

¹³⁷ CIC 1917, can. 822. § 1. Missa celebranda est super altare consecratum et in ecclesia vel oratorio consecrato aut benedicto ad normam iuris, salvo praescripto can. 1196.

¹³⁸ Liturgikus értelemben *elmozdíthatatlan* vagy *szilárd* az oltár, ha felső asztallapjával és lábaival együtt egyszerre szentelték fel, *elmozdítható* vagy *hordozható* pedig az a kis kő, melyet egyedül szenteltek fel vagy ez a kő a lábazzal együtt, amelyet azonban nem szenteltek fel vele. Vö. CIC 1917, can. 1197. § 2. nr. 1-2. A Joseph Braun által leírt öt eset a hordozható oltár alkalmazására: „Erstens, wenn ein altar nicht konsekriert werden kann, weil er aus unzulässigem Material hergestellt ist, z. B. aus Holz oder Gips, weil die Mensa fehlt, oder weil sonst ein die Weihe nicht gestattender Mangel vorhanden ist. Zweitens, wenn der altar zwar an sich konsekriert ist, aber in Wirklichkeit nicht oder noch nicht geweiht wurde. Drittens, wenn begründete Zweifel bestehen, ob der Altar je konsekriert wurde. Viertens, wenn der Altar durch irgendeinen Umstand, wie z. B. durch unbefugtes Öffnen des Reliquiengraves, durch einen namhaften Bruch der Mensa, durch Loslösung der Mensa u. a. exekriert wurde. Fünftens endlich, wenn aus irgendeiner genügenden Ursache mit Genehmigung der zuständigen Obern die Messe außerhalb des Gotteshauses, also an einem Orte, an dem es überhaupt keinen Altar gibt, gefeiert werden muß, wie z. B. bei einem Feste, bei welchem die Kirche die zu demselben erschienene Menschenmenge nicht faßt, bei Zerstörung der Kirche, bei Exekration derselben, auf Feldzügen, auf lang dauernden Seereisen, auf Missionsreisen in heidnischen und akatholischen Ländern, wo katholische Kirchen nicht vorhanden oder schwer zu erreichen sind.” BRAUN 1924. I/43.

¹³⁹ CIC 1917, can. 822. § 2. Privilegium *altaris portatilis* vel iure vel indulto Sedis tantum Apostolicae conceditur.

¹⁴⁰ CIC 1917, can. 822. § 3. Hoc privilegium ita intelligendum est, ut secumferat facultatem ubique celebrandi, honesto tamen ac decenti loco et super petram sacram, non autem in mari.

¹⁴¹ Lásd: CZAICH Á. GILBERT 1899. 256-272.

¹⁴² FEDELES 2011. 393.

téma volt többek között a passió-jelenet, Mária életének epizódjai, vagy más szentek ábrázolásai – ellensúlyozva a protestánsok puritánságát –, a magyar szent királyok, akik a magyar nemzeti identitást és a katolikus hagyományokat is egyszerre fejezték ki, vagy a család védőszentjei. A hordozható oltárok – amelyekben szentek ereklyéit is elhelyezték és a püspök szentelte fel őket – változó méretben készültek, de az előírás szerint legalább akkorának kellett lenniük, hogy a celebráns a kelyhet és paténát az oltárkövön biztonsággal el tudja helyezni.¹⁴³ Az egyes engedélyező bullák széleskörű privilégiumokat is biztosíthattak a magyar hívek (legyenek klerikusok vagy laikusok) és házuk népe számára.¹⁴⁴

Visszatérve az úti misekészletekhez, ezek nem csupán múzeumi tárgyegyüttesek, amelyeket meghaladott a kor és így élettelennek váltak, hanem azzal a céllal készültek, hogy mint „*apparatus episcopalis itinerarius*”¹⁴⁵ használatban legyenek a kor követelményeinek megfelelően, hiszen „*emberi életünk egyik alapvető tapasztalata, hogy szüntelenül úton vagyunk*”¹⁴⁶ s az egyháznak kötelessége úton lévő gyermekeinek a szentségek kiszolgáltatásával segítségére sietni, különösen is az eucharisziával, mindennap, minden helyen bemutatva a szentmisét. Ilyen, különösebb magyarázatra nem szoruló két jelenkori követelmény a tábori lelkeszi szolgálat – a katonák lelki ellátása ugyanis sajátos életkörülményeik miatt rendkívüli gondot igényel –, továbbá a migrációval kapcsolatos lelkipásztori kihívások, melyeket az MA-s művészettörténeti szakdolgozat keretében ugyancsak körüljártam.

Ezek a készletek – nevükben hordozva funkciójukat – a szentmise bemutatására szolgáló legfontosabb eszközöket foglalják magukban, még hozzá a főpapi liturgiához méltóan kivitelezve. A sormutatóval kapcsolatban, amely a Samassa-készletből hiányzik, de a Simor és-Császkák-készletekben megtalálható, és miután ritka tárgytypusnak számít, érdemes egy rövid kitékintést is tenni.

¹⁴³ Lásd: MIHÁLYFI 1933. 221.

¹⁴⁴ FEDELES 2011. 394. 128. lábjegyzet: „[...] Et insuper, ut liceat vobis et vestrum cuilibet habere altare portatile cum debita reverentia et honore, super quo in locis ad hoc congruentibus et honestis possitis per presbiterum ydoneum [...] in locis ecclesiastico interdicto ordinaria auctoritate suppositis, si ad ea vos declinare contingerit, ianuis clausis, excommunicatis tamen et interdictis exclusis, campanis non pulsatis, et summissa voce missam et alia divina officia in vestra et familiarium vestrorum domesticorum presentia celebrari, necnon corpora, si vos vel familiares vestros predictos aut eorum aliquem ad hac luce decedere contingerit, in locis interdictis huiusmodi ecclesiastice sepulture tradi facere [...]”.

¹⁴⁵ DANKÓ 1880. 95., XXXIII. tábla.

¹⁴⁶ DOLHAI 2002. 349.

A főpapi liturgikus cselekményeket Simor, Samassa és Császka idejében asszisztens segítségével a püspökök és prelátusok liturgikus szabálykönyve előírásai szerint végezték. Ezek az asszisztensek a mai napig a püspöki aulákban teljesítenek szolgálatot és szertartóként, titkárként kísérik főpásztorukat. Az úti misekészletben a mutató pálca kifejezetten általuk használt eszköz volt; ezzel koordinálták a pontifikálás közben a főpapot: hol tart a szöveg felolvasása vagy éneklése közben. Érdekes összevetni ezt a tárgytípust a tóramutatóval is, mert a kettő szakrális tárgy között a praktikum területén hasonlóság fedezhető fel.

A tóratekerceset (széfer Torá) Magyarországon az askenázi hagyományoknak megfelelően a következő tóraékszerek ékesítik: tóraköpeny, tóramutató (jád), tóravért, a tekerceset tartó rudak (rimonpár) tóraköpenyből kibújtatott részén lévő gránátalmák és tórakorona (keter Torá). A tóraékszerek nem kötelező elemek, „...*kimunkáltságukkal, művészi megformáltságukkal a vizuális, esztétikai élményt kívánják fokozni, ezzel is mutatva a Tóra nagyságát és egyedülvalóságát.*”¹⁴⁷ A tóramutató a tóratekerces kórserságának megtartása miatt fontos, miután a tekerces kézzel nem érinthető, helyette a szakaszt meghatározott dallamon recitáló (lejnoló) a tóramutatóval, azaz a pálcával – melynek vége a mutatóujjal felfelé mutató kezet formáz – követi a sorokat.

Vagyis a mutató pálca (stilus) és a tóramutató (jad) is a szövegben való tájékozódást segíti, továbbá kimunkálásuk művészi, ennyiben hasonlítanak, de abban különböznek, hogy a *Ceremoniale Episcoporum* nem csak a mutató pálcával¹⁴⁸ érinthető (37.1-37.4 Kép), mint a széfer Torá esetében kizárólag a tóramutatóval.

Visszakanyarodva az úti misekészletekhez: az Astriceum Érseki Múzeumban őrzött Császka-féle készletet először 2018. július 15-én mértem fel Horváth Nándor és Gácsai Orsolya fémötvös-restaurátorokkal, majd – kronológiai sorrendben – a következő egyházi gyűjteményeket kerestem fel, annak reményében, hogy a kalocsaihoz hasonló garnitúrát találok: Eger, Gyöngyös, Győr, Veszprém, Pécs, Esztergom, Budapest, Zirc, Pannonhalma, Vác és Székesfehérvár.

¹⁴⁷ TÓTH KATALIN 2018. 114.

¹⁴⁸ Astriceum Érseki Múzeum K.73.27 leltári számú, ezüst mutató pálcája. Hossza 22,5 cm, teljes felületén filigrán. A szár két részre osztott, négy hasonló motívummal kitöltött mezőre. Benne apró levelek, bogyók, 1-1 rozetta. A végén gömb, karikával.

Ezek nyomán nagy biztonsággal kijelenthető, hogy Magyarországon jelenleg három egyházi gyűjteményben őriznek Lippert tervezte teljes vagy közel teljes úti misekészletet a bécsi Brix und Anders műhelyből: az Egri Érseki Palota Turisztikai és Látogatóközpontban Samassa József érsekét, az Esztergomi Főszékesegyházi Kincstárban Simor János prímását, illetve Kalocsán az Astriceum Érseki Múzeumban Császka György érsekét.

4. Az Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár

Hogy mekkora is Simor érdeme abban, hogy a Magyar Sion ormán álló Szent Adalbert egyház kincstára elsőként muzealizálódhatott hazánkban – nehéz megfogalmazni. Talán Lepold Antalnak mégis sikerült, aki a Főszékesegyházi Kincstárról azt írja, hogy *„a múzeumi jelleg, vagyis a művészi és történeti tárgyaknak oly elhelyezése, hogy használaton kívül is megismerhetők legyenek, a látogató közönségre nevelőhatást gyakoroljanak, csak 1886-ban járult a kincstár fogalmához, amikor Simor János prímás az esztergomi bazilika egyik termét páncélszobává alakíttatta át, s abban a liturgikus használatból már kivont régi, értékes műkincseket, valamint a még időnként használt, de egyébként kiváló tárgyakat üvegezett tárlókban közszemlére tette.”*¹⁴⁹ Simor felismerte, hogy a muzealizálás nem megmerevíti a tárgyakat, hanem lehetőséget nyújt arra, hogy forrásként is értelmezzük őket, valóban műtárgyak legyenek. Példája további intézményesüléseket eredményezett. Ezzel kapcsolatban Bodó Sándor (1943-2021), *A múzeumok története Magyarországon a dualizmus korában* című 2016-os akadémiai doktori értekezésében a dualizmus-kori Magyarországon a múzeumok kezdeményezői és tulajdonosai köréről meglehetősen tarka képet fest, ugyanis a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége ebben a korszakban közel kilencven múzeumot tart számon.¹⁵⁰ A Főfelügyelőség és Országos Tanácsa által kiadott *Magyar Minerva* V. kötetében található felsorolás szerint egyesületi-társulati alapítású intézményből volt 38, a városok 16-ot alapítottak, az állami intézményeké 9 volt, az egyéni kezdeményezéséből 8-at, a vármegyei alapítású múzeumokból 6-ot s az egyháziakéból 7-et számláltak. Sőt, egy intézmény esetében közös az alapítás: Sopron városa 1881-ben, Sopron vármegye pedig 1886-ban alapított múzeumot, majd a két gyűjtemény mindkét tulajdonos jogainak csorbíthatatlansága mellett 1897-ben egyesült.¹⁵¹

A 19. század második felében a legfontosabb múzeumalapítói és tulajdonosi kör – ismét Bodó nyomán – a következő volt: a.) jeles magánszemélyek, b.) civil kezdeményezéssel, közművelődési vagy múzeumi egyesület, társulat, c.) városok (a vidéki múzeumok közel egyötödét tette ki), d.) vármegyék, e.) egyházak és végül f.) az állam.

Ha az egyházi múzeumok sorát tekintjük, akkor az első az egri érseki líceum, amelyet 1780 óta tartanak számon, iparművészeti-, természettani-, és vegytani gyűjteményi részekkel. Ez egészül

¹⁴⁹ GENTHON 1948. 217.

¹⁵⁰ https://real-d.mtak.hu/1012/7/dc_1362_16_doktori_mu.pdf (Hozzáférés: 2024. szeptember 17.)

¹⁵¹ BODÓ 2016. 134. lábjegyzet.

ki 1800-ban a természetrajzi-, 1860-ban a szépművészeti gyűjteménnyel. A múzeum kiemelkedő támogatókat tudhat maga mögött: Bartakovics Béla és Samassa József érsekek, Kandra Kabos illetve Rapaics Rajmund neveit kell megemlítenünk. Ugyancsak kiemelkedő esemény volt Eger életében a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága 1868-as közgyűlése, ahol Ipolyi Arnold egri kanonok beszédében hitet tett a múzeumok ügye melletti elköteleződésről. „*A régiségtudományt ma már nem űzzük üres szenvedélyből, tárgyait nem mint furcsaságokat és curiosumokat, nem mint raritásokat gyűjtjük, az ősnépmaradványokból nem képtelen meséket és regéket olvasunk ki, hanem az emberi művelődésnek eszközeit és folyamatosságának ismeretét találjuk bennök...*”¹⁵² Az egri múzeumot a liceumi múzeum alapítása követte 1872-ben. Pannonhalma a következő a sorban: a monostorban 1824-ben új könyvtárpépület létrehozásáról döntöttek „Museion” néven. A munkálatok 1835-ig tartottak, ide érkeztek folyamatosan a vásárlások révén vagy árverésen beszerzett darabok, emellett jelentős a hagyatékokból származó gyarapodás is. Győrben Rómer Flóris rakta le a múzeum alapjait, amikor 1858-ban létrehozta a rend gimnáziumában a régiséggyűjteményt. 1959-től kezdve ez szolgált a város és a vármegye régészeti és történeti leleteinek hivatalos gyűjtőhelyeként. Majd a kronológiában Esztergom jön, két egyházi intézményével: a Főegyházmegyei Könyvtár és Múzeum állománya ugyan már 1397-től bővül, de a régiség-, és szépművészeti gyűjtemény 1894-től került lajstromba. A másik intézmény Simor saját gyűjteménye, amelyet vásárlásaival folyamatosan bővíteni igyekezett. Sárospatakon 1871-ben hasították ki a református főiskola gyűjteményéből a „régiséggyűjteményt és az esztétikai múzeumot”. A Magyar Zsidó Múzeum pedig 1909-ben jött létre Budapesten, végleges helyére 1932-ben került, a Dohány utcai zsinagógához toldott épületbe.¹⁵³

A korszak egyházi múzeumainak általános jellegű ismertetése után nézzük az Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár történetét a Simor-féle alapításon át napjainkig.

Minden tárgy, ami istentiszteleti vagy ájtatossági célokat szolgált és a liturgia megfelelő végzéséhez praktikusán szükséges volt, vagy a templomban állandó helyén vagy a sekrestyében volt megtalálható. A püspöki székhelyeken a székesegyház sekrestyéjét kincstárnak is mondták, kifejezve ezzel, hogy a főpapi liturgiát értékesebb felszerelésekkel celebrálják. Az itt őrzött edények, ruhák, könyvek, méltóságjelvények és ereklyék művészi kivitele rangot is jelentett az egyes püspöki székeknek az egyházi hierarchiában. A püspöki kincstárt, mintegy raktárt,

¹⁵² F. LUDVÁNYI 1972. 65.

¹⁵³ https://real-d.mtak.hu/1012/7/dc_1362_16_doktori_mu.pdf (Hozzáférés: 2024. szeptember 17.)

mindenütt a káptalan őrizte, ez a munus az oszlopos kanonokok között főként a custos vállát nyomta. A káptalanok által eredményesen védett gyűjtemény állományát jobbra három irányú veszedelem fenyegette: hirtelen, erőszakos rablás és pusztítás, a háborúk és éhínségek idején hozott hazafias és szociális áldozat, illetve a kötelező beszolgáltatás, mely a kincstár megcsönkítésével járt.

Esztergomban, miután a 998-ban elkezdett székesegyházat István király Szent Adalbert vértanú oltalma alá helyezte *„azt gazdagon felszerelte sz. edényekkel, ruhákkal, könyvekkel s ereklyékkel,”*¹⁵⁴ de az ország első egyháza nem sokáig élvezhetett háborítatlanságot; Szent István 1038-ban bekövetkezett halálával a trónviszályok Esztergomot sem kímélték. A székesegyház 1196-ban leégett, a tatárjárást követően alig maradtak a városban, a királyi székhely Budára került, a vár az érseké lett. 1304-ben cseh Vencel seregei dúlták fel ismét, *„a dóm és a sekrestye ajtai erőszakkal feltörtettek, s onnan minden kincs, ereklye, ruha s okmány elhurczoltatott.”*¹⁵⁵ 1312-ben Csák Máté ostromolta meg Esztergomot, *„a kanonokokat elűzte, az érseki palotát felégette, a székesegyházat megrabolta s azt és a főkáptalant több mint 15000 márka erejéig megsarczolta.”*¹⁵⁶ 1397-ben, a Kanizsai János érsek által tartott vizitáción *„a másod örkanonok neki átnyujthatta a kincsek leltárát, mely különféle ruhákat, süvegeket, kelyheket, kereszteket, urmutatókat, páztorbotokat, ereklyéket és táblákat tartalmazott. A kincstár állományának ezen első időszakából (1000-1440) sajnos, csak igen kevés darab maradt reánk, ugymint: a byzanti békecsóktábla, az eskükereszt, a Szuhay-féle kehely és egy gazdagon himzett violaszínű misemondó ruha.”*¹⁵⁷

Középkori kincstáraink közül¹⁵⁸ nem csak az esztergomi lett az enyészete.¹⁵⁹ A 11. századtól egyre növekszik a leltárak¹⁶⁰ száma, amik betekintést engednek az egykor volt gyűjtemények gazdagságába. Esztergom esetében a Mohácsnál elesett Szalkai Lászlót (1475-1526) érseki székhelyen követő Várday Pál (1481-1549) prímás hagyatéki leltárát és a Szent Adalbert székesegyház kincseinek sorsát publikáló Mikó Árpád közlése megkerülhetetlen.¹⁶¹ Ezt

¹⁵⁴ Religio 1880. 41. szám 321.

¹⁵⁵ Religio 1880. 41. szám 321.

¹⁵⁶ Religio 1880. 41. szám 322.

¹⁵⁷ Religio 1880. 41. szám 322.

¹⁵⁸ SOMOGYI 1966. 3-5.

¹⁵⁹ CSÉFALVAY 1992. 27.

¹⁶⁰ SZOVÁK 2018. 225: „A török pusztítást elkerülő egyházi intézmények levéltáraiban maradtak fenn olyan jegyzékek, melyek székesegyházi vagy templomi leltárként vagy kincslajstromként értelmezhetőek (...) A székesegyházi jegyzékek rendszerint a sekrestyében tárolt kincsek őrzője, az örkanonok (custos) személyének megváltozásával kapcsolatban jöttek létre, átadás-átvételi eljárások dokumentumainak is tekinthetők.”

¹⁶¹ MIKÓ 1993. 61-89.

megelőzően a Mohács utáni évtizedek kulcsfigurájának és koronatanújának tartott Várday hagyatéki leltárának egyik részletét Iványi Béla közölte 1937-ben,¹⁶² a másikat Takáts Sándor 1902-ben.¹⁶³ Az elaprózódó gyűjteményről 1527-ből van adatunk, ez a Drégely várában letett javak jegyzéke.¹⁶⁴ „*A sebtében papírra vetett jegyzék négy faládát (capsa lignea) említ. A másodikban és a negyedikben oklevelek voltak, az elsőben ereklyetartók, a harmadikban paramentumok.*¹⁶⁵ (...) *A Bakócz kápolna kincsei közül a drégelyi Regestrum csak a textilműket sorolja fel (...) azokat, melyek maradéka 1549-ben ott lesz Várday Pál hagyatékában az esztergomi egyházi öltözetek zömével egyetemben. (...) A következő esztendőben, pontosabban 1528 június 22-én a székesegyház sekrestyéjében őrzött kincseket írják össze s ezt a listát egészíti ki az a másik (datálatlan) jegyzék, amely super Restantiis Rerum Ecclesiae Strigoniensis in Castro Dregel depositarum szól.*”¹⁶⁶ A mohácsi vereséget követő konstans hadiállapot az esztergomi kincstár számos ötvösremekét emésztette fel, erről az okleveleken kívül a Várday érsek halála után in domo Capellani második ládában fellelt és korábban tartóikból kiemelt ereklyék árulkodnak. Talány az is, miként került el a beolvasztást a Bakócz kápolna kincstárához tartozó¹⁶⁷ Mátyás-kálvária.¹⁶⁸ 1530 után mintegy húsz esztendőre terjed az az időszak, amelyről nincs adatunk. A vár kemény ostrom¹⁶⁹ után (július 24. – augusztus 9.) 1543. augusztus 9-én kerül török kézre. Az érsek a káptalannal együtt a megszállás előtt elhagyta Esztergomot, áthelyezve az egyházmegye székhelyét Nagyszombatba. Várday már 1543 előtt is gyakrabban tartózkodott Pozsonyban, mint Esztergomban, ahova 1542. december 30-án elnyert helytartói hivatala is kötötte.

Az Esztergomból időben¹⁷⁰ elvitt gyűjtemény ötvösműveinek, paramentumainak nagyobbik része Pozsonyban volt 1549-ben. A korábbi inventáriumokhoz viszonyítva a paramentumok közel teljes számban meg vannak, ellentétben az ötvöstárgyakkal. A levéltár is megmenekült, a könyvtárról tudni a legkevesebbet.¹⁷¹

¹⁶² IVÁNYI 1983. 39-40.

¹⁶³ TAKÁTS 1902. 202-210.

¹⁶⁴ Az esztergomi egyház Drégely várában letett javainak jegyzéke. E 210, Miscellanea No. 6. Ecclesiastica et religionaria, 3. tétel.

¹⁶⁵ SZABÓ 2021. 305-341.

¹⁶⁶ Mindkét jegyzéket közli DANKÓ 1880, coll. 142-148. A két jegyzék egymáshoz való viszonyáról: BALOGH 1955. 84.

¹⁶⁷ „A török által szorongatott II. Lajos királyunk felhívta Szathmári érseket, hogy Bakátsnak arany és ezüst edényeit, gyertyatartóit, lánczait, gyűrűit, szöveteit, melyek a Bakács-kápolna számára szánva voltak, segélyül a török ellen szolgáltatassa ki.” Religio 1880. 41. szám 322.

¹⁶⁸ BALOGH 1966. 338; FRAKNÓI 1889. 113.

¹⁶⁹ Az ostrom leírásához lásd: CSORBA 1978. 88-97; BARTA 1993. 3-17; KÖRPA 2008. 237.

¹⁷⁰ LEPOLD 1929. 11; CSERNYÁNSZKY 1933. 27-30; GENTHON 1948. 217; SOMOGYI 1966. 5; KÖRMENDY 1979. 50.

¹⁷¹ KÖRMENDY 1989. 41-46; KÖRMENDY 1991. 20-40.

Várday Pál prímás 1549. október 12-én hunyt el. „*A helytartói tanács október 15-én kelt levelében másnapra ígérte a hagyatéki leltárba vételét az uralkodónak,¹⁷² s a Hofkammerarchivban őrzött Conscriptio, melyet az elhunyt érsek pozsonyi házában vettek föl, valóban október 16-án kelt. (...) A jegyzéket három nappal később, október 19-én küldték csak el Ferdinándnak, a kísérőlevél tanúsága szerint, melyet Ujlaky Ferenc győri püspök (Várday utódja a helytartóságban), Thurzó Ferenc nyitrai püspök és Pétervárad Balázs szepesi prépost látott el kézjegyével. A levélből kiderül, hogy a mozdítható javak egyikét-másikát bizonyos személyek már magukhoz is vették, hogy könnyebben kaphassák meg, de a levél írói arra figyelmeztetik a királyt, hogy Várdaynak sok szegény sorsú rokona van s számos hitelezője is. Kiderül továbbá, hogy a titkár, Fridericus Malatesta, nem adta át a bizottságnak Várday pecsétjeit, mivel átvételükre nem volt hivatalos megbízásuk a királytól.*”¹⁷³

A Várday érsek pozsonyi házában összeírt hagyaték két nagyobb részre osztható. Az első szakasz 8 láda tartalmát sorolja fel. A hordozókat az ABC betűivel jelölték meg. Az A jelű ládából huszonkettő tételben harmincegy ötvöstárgyat nevesítettek, köztük a Mátyás kálváriát. A B jelű ládában nyolc tételben három infula, négy fej-ereklyetartó, két kar-ereklyetartó, két talpas kereszt és három dalmatika volt elhelyezve. A C jelű ládában tizenkettő tételben asztali edényeket, evőeszközöket és négy gyertyatartót vettek fel, mintegy hetven darabot. A D jelű tartóban textilneműk voltak, köztük egy olyan aranyos kárpit, melynek közepén Bakócz címere volt látható. Az E jelű ládában 5 tételben ruhák és lószerszámok kaptak helyet. Az F, G és H hordozókban oklevelek voltak. Ezen kívül felvettek még tizenhárom vegyes méretű szőnyeget is. A Pozsonyban összeírt hagyaték második szakasza azokra a tárgyakra tér ki, amelyeket már valaki kiemelt a hagyatékból, ill. őrzési helyük eleve a házon kívül volt.¹⁷⁴

Mielőtt a Merényi Lajos által közölt¹⁷⁵ második összeírásnak figyelmet szentelnénk, nem mehetünk el szó nélkül a Mátyás kálvária mellett. Megrendelője személyére, készítésének évére és körülményeire vonatkozóan Kovács Éva *A párizsi ronde-bosse zománc virágkora és a Mátyás-kálvária* című kandidátusi értekezésében már részletesen kitért, de talán nem eléggé hangsúlyos az, hogy – miután a hasonló műfajú, egykorú emlékek kivétel nélkül elenyésztek – kinek köszönhető a későgótikus ötvösművészet eme reprezentatív műfajú ronde-bosse

¹⁷² R. KISS 1908. 164-166.

¹⁷³ MIKÓ 1993. 62-63.

¹⁷⁴ MIKÓ 1993. 63.

¹⁷⁵ MERÉNYI 1894. 170-173.

zománcos¹⁷⁶ képviselőjének¹⁷⁷ a megléte. Szapolyai János 1529. december 23-án „*királyi haragjának súlya alatt*”¹⁷⁸ követelte az esztergomi káptalantól a Bakócz Tamás 1521-ben bekövetkezett halála után megmaradt kincseket, amelyeket ingatlan javak adományozásával kívánt kárpótolni, de erre a káptalannak nem volt lehetősége, mert 1527-ben azokat Várday már elzálogosította¹⁷⁹ – köztük a Mátyás kálváriát is – valószínűleg a Habsburg uralkodónak, I. Ferdinándnak. Egyetérthetünk Mikó Árpáddal, aki szerencsés lépésnek tartja a kincsek elzálogosítását, mint egyetlen módot arra, hogy a gyűjtemény legértékesebb darabjai elkerüljék a beolvasztást, noha a visszaváltás komoly anyagi áldozatokat követelt Várdaytól. Mikó szerint 1553 karácsonya az az időpont, amikor Esztergom után a kincsek nagy része az új székhelyen Nagyszombatban van, „*s ez az a pillanat, amikor a történet nyomonkövetését ajánlatos megszakítanunk.*”¹⁸⁰ Mi még térjünk vissza Merényi Lajos 1894-ben az Esterházy család kismartoni levéltárából közölt keltezetlen összeírására, ami a Hofkammerarchivban őrzött Conscriptionhoz képest kevesebb tételt tartalmaz ugyan, de miután súlyt és értéket is közöl, lehetővé teszi ezek azonosítását az 1549-es leltárban szereplő egyes tételekkel.

A témával foglalkozó hatalmas mű Balogh Jolán 1955-ben megjelent munkája, amely szintén kitér a Bakócz kápolna felszerelési tárgyaira,¹⁸¹ majd Bubryák Orsolya doktori értekezésében¹⁸² az Erdődy család történetének és reprezentációs törekvésük bemutatása kapcsán szentel figyelmet a rokon Bakócz vagyontárgyaira vonatkozó forrásoknak, rendszerezve azokat és ezen keresztül bemutatva a kápolna egykori klenódiumainak időrendiségét.¹⁸³ A témához kapcsolódó legfrissebb tudományos munka Kóborné Szabó Ágnes *Az Opus Fiorentinum egy magyarországi munkája – Bakócz Tamás miseruhája az esztergomi Főszékesegyházi Kincstárban* című 2025-ös PhD értekezése, így talán ő az, aki a leginkább naprakész az Esztergomi Főkáptalani Levéltárban őrzött kincstárleltárak kutatásában.¹⁸⁴

Az esztergomi egyház kincseire irányuló történeti kitekintésből visszatérve a Simor-féle gyűjteményhez, az első, tudományos igényű munkát Franz Bock aacheni kanonok 1859-ben jelentette meg a kincstár műtárgyairól – ebben összesen 17 ötvöstárgyról tett említést, kilenc

¹⁷⁶ PRÉKOPA 1991. 6; LOVAG – WEINER 1983. 200.

¹⁷⁷ KOVÁCS 1983.

¹⁷⁸ SZÁNTÓFFY 1867. 619-621.

¹⁷⁹ BALOGH 1955. 84., 86.

¹⁸⁰ MIKÓ 1993. 65.

¹⁸¹ BALOGH 1955. 8-10., 73-86.

¹⁸² BUBRYÁK 2009.

¹⁸³ BUBRYÁK 2013. 43-69.

¹⁸⁴ KÓBORNÉ 2025.

fotóját közölte is –, ¹⁸⁵ majd Radisics Jenő 1887-ben Művészi Iparban megjelent cikkét érdemes fellapoznunk. Radisics volt az, aki a primás 50 éves papi jubileuma alkalmából készült ajándékokat vette számba a már meglévő gyűjteménnyel együtt. Mindezt Hornig Károly (1840-1917) veszprémi püspök és Szalay Imre (1787-1848) veszprémi kanonok közbenjárására, Simor engedélyével. Radisics nem volt fukar a dicsérettel, amikor a múlt értékeinek megőrzésében jeleskedő egyháziakat méltatta, mondván, talán sehol máshol nem viselték úgy szívükön a közművelődés sorsát, mint hazánkban. Simorra vonatkozóan kijelenti, hogy a primás kivételes anyagi eszközök birtokában cselekszik, amikor olyan műkincseket vásárol, melyeket rajta kívül senki más. *„A primás egy nagy hatalom fejedelmi képviselője, központja egyúttal a legnemesebb aspiratióknak, melyek oltalma alatt biztos eredményű, közművelődési mozgalmakká nőhetik ki magukat; udvara számos szükségleteivel, melyeket mi sem korlátoz, önmagában véve is elegendő arra, hogy a művészi ipar terén is valóban nagy dolgokat teremtsen. Értjük teljesen mi jelentősége van a primási gyűjteményeknek: kifejezései szellemi irányának, iskolája környezetének, melyben a tudomány és a művészet iránt való lelkesedés szikráját lánggra szítja; melyben azt e téren haladni látni óhajtja ép úgy, mint a székhely lakosságát, melynek számára a gyűjtemények, bizonyos napokban, szintén hozzáférhetők.”*¹⁸⁶

A Rómer Flóris és Ipolyi Arnold által is szorgalmazott Keresztény Múzeum végül Esztergomban kapott helyet. A primási palota, amely a gyűjteményt befogadta, egykor jezsuita rendház, később iskola, majd helynökségi székhelyként funkcionált. Az eredetileg esztergomi Várhegyre tervezett költséges palota terveinek elvetése és a Vízivárosban felállítandó ugyancsak drága új rezidencia helyett, az olcsóbban és gyorsabban kivitelezhető épület-bővítést Lippert az 1881. év elején kezdte meg és 21 hónap alatt a Rómából 1882. december 30-án hazaérkező Simor már birtokba is vehette.¹⁸⁷ A műgyűjtemény az utcai szárny második emeletének nagyobbik részén nyert elhelyezést. *„Ez a mainál kisebb, de folyamatosan bővülő*

¹⁸⁵ „Nem tudni, hogy van-e kapcsolat Franz Bock munkájának létrejötté és egy korábbi Scitovszky érsek által kezdeményezett feladat között, mindenesetre ez utóbbi az esztergomi kincstár tudományos igényű feldolgozását szorgalmazta. Nyolc évvel korábbról, 1851-ből Scitovszky János esztergomi érseksége (1849-1866) idejéből ismert az a dokumentum, amiben a primás megbízta a káptalan tagjait, hogy a kincstár tárgyainak formáját, korát, stílusát, használatát pontosan leíró munkát hozzanak létre rajzokkal együtt. »(...) egyházunk kincstára, amely sok kegyes használatra szánt és nem kevesebb, mint történelmi emlékezettel rendelkező művészi tárgyat és régiséget tartalmaz (...). Szükséges, hogy ezeket tartókkal együtt részletesen leírják, lerajzolják, megtisztítsák, rendezzék, és jövőbeni méltóbb tárolását előkészítsék.«” KÓBORNÉ 2025. 41.

¹⁸⁶ RADISICS 1887. 220-221.

¹⁸⁷ Simor-album 210; A Palota története nem zárult le 1883-ban, az épület századfordulós és 20-21. századi átalakításainak sora a Primási Levéltár Tervrajz Gyűjteményében nyomon követhető. A Tervrajz Gyűjtemény ebből az időszakból két dokumentációt őriz: az egyik a levéltár villamos hálózata kiépítéséhez készült 1981-ben (779, 779/a), a másik egy évvel később az előcsarnok padozat-tervét mutatja (836-838/b). Lásd: ISTVÁNFFY 2008. 50.

kiállítási tér a díszes könyveket, a metszeteket, a régi és modern festményeket mutatta be termenként a látogatóknak, míg a következő helyiségekben a szobrokat és a régészeti leleteket, az utolsóban pedig az érem- és iparművészeti anyagot helyezték el. (...) A Főszékesegyházi Könyvtár épületében már 1875-ben megnyílt primási képtár 1883-ban került át az új palotába, ahol különféle termeket kapott a sokrétű anyag bemutatásához. A gyűjtemény bővülése miatt Csernoch János hercegprímás (1913-1927) a kevésbé kihasznált főhercegi lakosztályt ajánlotta fel az intézmény számára.”¹⁸⁸ A második világháború súlyosan károsította az épületet: jelentősen megsérült a dunai homlokzat, a márványterem és a múzeumi rész (a mai 4-es terem), ugyanakkor az ablakok vas spalettáinak köszönhetően a levéltár dokumentumai nem szenvedtek kárt.

Simor a múzeum felügyeletét és fenntartását 1887-ben¹⁸⁹ a káptalanra bízta és a Keresztény Múzeum¹⁹⁰ nevet adta neki, amely napjainkig a leggazdagabb hazai egyházi műgyűjtemény. Csernoch János primás (1913-1927) idejében a káptalani prefektus mellé világi szakembert is állítottak a gyűjtemény szakszerű, művészettörténeti és műtárgyvédelmi felügyeletére. Gerevich Tibor (1882-1954) 1916-tól dolgozott Esztergomban, vele indulhatott meg a középkori és újkori emléanyag feldolgozása. Gerevich érdeme az is, hogy Ipolyi Arnold Nagyváradon maradt, de Esztergomot illető hagyatéka megérkezhetett a múzeumba.¹⁹¹ A két háború között Lepold Antal (1880-1971) káptalani prefektus számos tanulmányban publikálta a primási székhely művészettörténeti és régészeti emlékeit, neki köszönhető a múzeum

¹⁸⁸ ISTVÁNFFY 2008. 51; KONTSEK – HEGEDŰS 2008. 79.

¹⁸⁹ Simor halála után a leltárt 1892. február 3-án zárták le. Lásd: PL, AS, Jogügyigazgatási és Gazdasági Levéltár XIV. 1117/3.

¹⁹⁰ Az első európai Museum Christianumokról lásd: VELICS 1894. 30-51.

¹⁹¹ Ipolyi 1863-ban lett egri kanonok, ezzel már megnövekedett javadalmai lehetővé tették műtárgyak vásárlását, melyeket mindig személyesen szerzett be külföldön. 1872-ben történt besztercebányai püspöki kinevezését követően nem csak részt vett az 1876-os műipari és történelmi, illetve az 1884-es történeti ötvösmű kiállítás szervezésében, hanem gyűjteményének legjobb darabjait engedte át a tárlat berendezéséhez. 1886-ban, amikor nagyvárad püspök lett, szükségessé vált az Ipolyi-gyűjtemény Nagyváradra utaztatása, ezt a kényes feladatot Czobor Béla koordinálta. Ugyenezen év decemberében bekövetkezett váratlan halálával kezdődött a gyűjtemény kálváriája. Az első leltárt Czobor készítette. Erre és még egy későbbi leltár-jegyzékre 2009-ben Lakatos-Balla Attila talált rá a Román Nemzeti Levéltár Bihar Megyei Igazgatóságának gyűjteményében őrzött nagyvárad egyházmegyei iratok között. Az Ipolyi-hagyaték hányattatott sorsa azzal kezdődött, hogy a még besztercebányai püspökként írott végrendeletét Ipolyi nem hagyta jóvá az uralkodóval. A végrendeletet megtámadták, ezért a gyűjteményt Ipolyi nagyvárad székben utóda, Schlauch Lőrinc ládába tette, majd miután azok tulajdonjoga az egyházmegyére szállt, a Biharmegyei Régészeti és Történelmi Egylet a gyűjteményt letétként átvette és kiállította. Lásd: LAKATOS-BALLA 2012. 28., 37-38. Miután egy belső munkatárs meglopota a gyűjteményt, és az 1916-os erdélyi román betörés elől sem tudták elmenekíteni, csak 1918-ban sikerült egy részét Budapestre szállítani és a Nemzeti Múzeumban ideiglenesen elhelyezni. Innen 1920-ban került Esztergomba. Közben Széchényi Miklós nagyvárad püspök – miután a román állam is jelezte tulajdonlási igényét – lemondott a hagyatékról Esztergom javára, végül 1926-ban Párizsban a Jóvátételi Bizottság ítélte a Keresztény Múzeumnak a már Esztergomban lévő darabokat. Lásd: PROKOPPNÉ 1977. 10-13; LAKATOS-BALLA 2012. 39-43.

numizmatikai anyagának feldolgozása.¹⁹² Kettejük, Gerevich és Lepold közös munkássága révén válik a Keresztény Múzeum külföldön is ismertté.¹⁹³ Gerevich tanítványa, Genthon István (1903-1969) írta meg a múzeum teljességre törekvő katalógusát, mely 1948-ban jelent meg az Esztergom műemlékei kötetben.¹⁹⁴ A II. világháborút minden veszteség nélkül túlélő¹⁹⁵ múzeum tulajdonjogát a kommunista hatalom meghagyta a Főegyházmegyénél, de 1952-től a Keresztény Múzeum a Balassa Bálint Múzeum igazgatása alatt működött, igazgatója Zolnay László lett. 1954-től érkezik állami segítség is: művészettörténészekkel és restaurátorokkal leltárba veszik¹⁹⁶ és konzerválják az anyagot, újjárendezik a kiállításokat,¹⁹⁷ s ekkor települ restaurátor műhely is a múzeumba.¹⁹⁸ Az áljató helyén egy másik utcai bejáratot is kapott az intézmény és a 60-as évektől szakavatott tárlatvezetéssel látogathatóvá is vált. 1982-ben Lékai László bíboros (1910-1986) a múzeum bejárata mellett, az egykori konyhai helyiségekből három újabb kiállítóhelyet rendeztetett be időszakos tárlatok részére, mára pedig a külföldi kutatók is egyre nagyobb érdeklődést mutatnak a gyűjtemény iránt.¹⁹⁹

2011 óta Kontsek Ildikó művészettörténész a Keresztény Múzeum igazgatója. 1998-ban elkészítette az állandó kiállítás újabb katalógusát,²⁰⁰ majd a 2000-ben rendezett 125-éves alapítási évforduló tiszteletére nyíló kiállítás katalógusát, ezeken kívül számos időszaki kiállítást álmodott meg.²⁰¹

¹⁹² LEPOLD 1930.

¹⁹³ MOJZER 1964. 222.

¹⁹⁴ GENTHON 1948. 9-214; KONTSEK – HEGEDŰS 2008. 81.

¹⁹⁵ MOJZER 1964. 222.

¹⁹⁶ BOSKOVITS 1964; PROKOPPNÉ 1960, 89-101; PROKOPPNÉ 1977; CSÉFALVAY 1989, 93-115; CSÉFALVAY 1992² 57-64; A Keresztény Múzeum, Esztergom. Szerk.: Cséfalvay Pál., 1993; CSÉFALVAY 2001; A Bertinelli-képgyűjtemény történetével és Esztergomba kerülésével foglalkozó alapos munka: SALLAY 2009.

¹⁹⁷ A képtári anyag átrendezése után előbb Czobor Ágnes, majd Mojzer Miklós írt kiállítási vezetőt: CZOBOR 1955; MOJZER 1958.

¹⁹⁸ MOJZER 1964. 223.

¹⁹⁹ A múzeum műtárgyaira és történetére vonatkozó fontosabb művek közül az első idegennyelvű publikáció Franz Bock aacheni kanonoké, aki megbízott szakértőként mérte fel az esztergomi műkincseket és közölte: BOCK 1859. III/1; GEREVICH 1928, 179-263; SALLAY 2002. 103-107; KONTSEK 2007. 34-37.

²⁰⁰ KONTSEK 1998.

²⁰¹ 2024. május 4-én nyílt Merényi Zita és Lambert Attila, a Magyar Kurír fotósainak és Mudrák Attila, a múzeum fotográfusának képeiből Képgaléria címmel időszakos tárlat a Keresztény Múzeumban abból az alkalomból, hogy a Magyar Kurír fotóágazata tízéves. 2024. szeptember 20-án Miatyánk címmel Szakács Imre festőművész alkotásaiból rendeztek tárlatot. 2024. október 17-től Szentévek emlékezete pápai érmeken című kiállításon mutatták be a múzeum numizmatikai gyűjteményének anyagát. 2025. március 14-én Káptalan Galéria – Kanonokportrék a Bazilikából című tárlat várta a látogatókat, és legutóbb 2025. június 21-én Új szerzemények címmel rendeztek időszakos kiállítást.

5. A mecénás és a tervező – egy együttműködés állomásai

5.1. A kezdetek: Győr

Simor János és Lippert József „munkakapcsolata” jóval Simor esztergomi prímási tevékenysége előttre nyúlik vissza: a győri püspök Simor és Aradi Lippert József 1857 és 1867 közötti közös alkotásai a későbbi, esztergomi együttműködés fontos előtörténete. Mindezekhez szükséges megismernünk e történet protagonistáit, a maguk területén fényes pályát befutó főpapot és az építész-tervezőt.

Simor módos iparoscsaládban látta meg a napvilágot, Székesfehérváron, 1813. augusztus 23-án. Szülői háza ugyan már nem áll, de a székesfehérvári székesegyház falára áthelyezték emléktábláját, hogy őrizze emlékét. Apja, Simor Antal rendszerető, szigorú családfőként becsületes munkára, kitartó szorgalomra nevelte gyermekeit. Anyja, Fejes Teréz vidám természetével a család közepe, miközben jószívvel gondoskodott a szegényekről is, amit a mély vallásosságban nevelt öt gyermek közül János, a legidősebb, szintén eltanult. Simor jóeszű gyerek volt, szülei nagylelkűségéből nevelőt is kapott Sujánszky János személyében.²⁰² Az elemi iskolát és a gimnázium alsó négy osztályát szülővárosában járta, majd – hogy a német nyelvet jobban elsajátíthassa – tanulmányait Budán folytatta. A szülői háztól távol töltött két év fejlesztette önállóságát és itt érlelődött meg benne a gondolat, hogy pap legyen. Szülei fiatal korára tekintettel le akarták beszélni erről, de ő hajthatatlan maradt. Esztergomba utaztak, ahol az 1828. szeptember 17-én megtartott konkurzuson Rudnay Sándor (1760-1831) prímás a következő szavakkal vette fel kispapjai közé a kistermetű,²⁰³ de jó eszű fiatalembert: „*Fiam az én katonám leszsz.*”²⁰⁴ A prímás a pozsonyi Emericanumba küldte Jánost, itt öltötte fel magára a kék reverendát 1828. november 5-én. Apja ezentúl ezen a napon munkaszünetet tartott és a szegényeket jobban megajándékozta, mint máskor szokta, de Simor is emlékezetében tartotta úgyannyira, hogy primiciáját is erre a napra időzítette. Simor Pozsonyban is kitűnt szorgalmával és jellemével. A papnevelde rektora a prímásnak küldött éves jelentésben, 1829. szeptember 8-án azt írta róla: „*Ritka szerénysége, kitűnő jámborsága és valóban egyházas szelleme mellett, mérsékelt, eszély és csaknem korát meghaladó ítélet jellemzik őt.*”²⁰⁵ Simort két év elteltével Nagyszombatba irányították filozófiai stúdiumokra. Egyetemi tanulmányait a bécsi

²⁰² WALTER 1891. 17.

²⁰³ BEKE MARGIT 2003. 376.

²⁰⁴ WALTER 1891. 18.

²⁰⁵ WALTER 1891. 19.

Pázmáneumban fejezte be „cum communi applausu” minősítéssel. 1836. október 18-án aldiakónussá, ugyanezen év október 24-én diakónussá-, október 28-án pedig áldozópappá szentelte Ürményi Péter (1768-1839) káptalani helynök. Első szentmiséjét minden külsőség és ünnepi sallang nélkül mutatta be Székesfehérváron. Anyja később is megemlékezett e nevezetes napról, mert minden évben misét mondatott az évfordulón. Sokatmondó, hogy az akkori primási irodaigazgató, Viber József (1795-1866) Simorra bízta, hogy maga válassza meg dispoziója helyét, de ő ezt nem fogadta el. Kollár István (1764-1844) érseki helynök 1837. február 26-án a pesti Terézvárosba küldte,²⁰⁶ ahol két évig káplánkodott majd 1839. szeptember 22-től egy évig egyetemi lelkészként szolgált, hittanárkodott s emellett szónoklattant is tanított. Az 1838 tavaszán pusztító nagy pesti árvíz idején csónakon kereste fel a híveket, hogy vigaszt és segítséget nyújtson nekik. Ez, a betegek felé forduló irgalmas szeretet jelleméből fakadt és egész életében végigkísérte. 1840-ben ismét a bécsi Pázmáneumba került, július 31-én prefektussá nevezték ki, és még ugyanezen év végén, december 8-án fényes eredménnyel hittudományi doktori fokozatot szerzett. 1842. augusztus 3-án lett bajnai plébános.²⁰⁷ 1846. július 20-án hívta vissza őt Kopácsy József (1775-1847) Esztergomba, s állította tanári pályára. A primás váratlan halála után Kunszt József (1790-1866) káptalani helynök alkalmazta őt először az egyházi közigazgatásban, előbb helynöki majd primási titkárként. 1850-ben újra Bécsben találjuk, az Augustineum igazgatójaként. A Josef Frint által 1816-ban felállított intézet, az Augustineum, az egész monarchia területéről vonzotta a szépreményű ösztöndíjas papokat, akik magasabb tanulmányok végzése céljából érkeztek Bécsbe. A tehetséges fiatal emberek hétvégente egy-egy főhercegi családnál láttak el egyházi funkciót, ezzel együtt magától értetődően egyházi pályafutásukat is jó kezekbe helyezték.²⁰⁸ A 19. század közepén a magyar püspöki karból többen is innen indultak: Dobra Sándor lugosi püspök, Papp-Szilágyi József nagyváradai püspök, Samassa József előbb szepesi püspök majd egri érsek, Császka György előbb szepesi püspök majd kalocsa-bácsi érsek és Simor János győri püspök, később esztergomi érsek.²⁰⁹ Simor igazi pályafutása innentől ívelt felfelé.

Itt egy kis kitérőt szükséges tenni ahhoz, hogy a kor egyházpolitikáját a püspöki kinevezésekkel kapcsolatban – amely Simorra is várt – jól értsük. A királyi főkegyúri jogok részét képező püspöki kinevezések gyakorlata az első felelős magyar kormány megalakulásáig úgy működött,

²⁰⁶ WALTER 1891. 20-21.

²⁰⁷ WALTER 1891. 22-26; ADRIÁNYI 2001. 307.

²⁰⁸ ADRIÁNYI 1999. 133.

²⁰⁹ MENDLIK 1864. 130-136; Magyar Katolikus Lexikon I., 457-458.

hogy a megüresedett püspöki székre a budai Helytartótanács egyházi ügyosztálya tett javaslatot a bécsi Magyar Királyi Kancellária előtt, a Kancellária a császári Kabinetirodával vette fel a kapcsolatot, a Kabinetiroda pedig a nunciussal. Természetesen a pápai követ is begyűjtötte a maga információit, továbbítva azt a bíboros államtitkárnak. Miután azonban a főpapok kinevezése Magyarországon már Szent István óta a mindenkori egyházi és állami politika fontos kérdése volt, mindkét fél igyekezett a saját akaratát érvényesíteni a neki megfelelő jelölt személy ügyében. A magyar királyi főkegyúri jog alapállása az volt, hogy a püspököket az apostoli király nevezi ki, a pápai bulla csak a kinevezés megerősítése lehet. A Szentszék ezt a jogot sohasem ismerte el, csak javaslatként értékelte és a kinevezést magának rezerválta. A Német-Római császár – aki többnyire 1803-ig magyar király is – a püspöki kinevezés jogát 1446-óta gyakorolta és a középkortól ugyanígy a magyar királyok is. Az 1855-ös osztrák konkordátum sem döntött a kérdésben, a 19. cikkely csak azt rögzítette, hogy „*ő császári felsége, amikor az elődeitől örökölt apostoli kiváltság alapján a Szentszéknek a kánoni beiktatás céljából egy püspököt bemutat (»presentat«) vagy megnevez (»nominat«), akkor a jövőben is elsősorban az illető egyháztartomány püspökeinek a tanácsát kéri ki. Hogy itt a »nominatio« szó megnevezést és nem kinevezést jelent, bizonyítja a hivatalos korabeli német fordítás is, amely nem az »ernennen«, hanem a »benennen« igét használja.*”²¹⁰ A püspökök kinevezése gyakorlatában fordulat akkor állt be, amikor a bécsi udvari érdekeket kiszolgáló budai Helytartótanács és bécsi Magyar Királyi Kancellária közbejött megszűnt, és feladatukat az Eötvös József irányította Kultuszminisztérium egyházi ügyosztálya örökölte meg. Az 1848-as harmadik törvénycikk hetedik paragrafusának értelmében a miniszter most már közvetlenül a királynak tett javaslatot. A forradalom után visszaállt a régi rend, a Helytartótanács és a Kancellária folytatta, ahol abbahagyta, sőt, a jelöltek kiválogatásán keresztül még hűségesebben kiszolgálta az udvar érdekeit.

Simor politikai pályája azzal kezdődött, hogy az egyházi ügyekért felelős Kultuszminisztériumban Leo Thun miniszter – gyors és precíz munkáját látva – állandó munkatársnak nevezte ki a magyar egyházi ügyek területére. 1851-ben osztálytanácsos,²¹¹ s még ugyanebben az évben székesfehérvári kanonok, valamint széplaki címzetes apát lett.²¹² 1854-ben miniszteri tanácsossá nevezték ki. Munkáját „osztrákpárti” jelzővel szokták illetni, de minimum kettős arculatúnak nevezhető. Beszédes példa erre, hogy feladata volt

²¹⁰ ADRIÁNYI 1999. 132.

²¹¹ MESZLÉNYI 1970. 295.

²¹² WALTER 1891. 27.

meghiúsítani Rómában saját egyházi előjárója, Scitovszky esztergomi érsek szándékát, miszerint az osztrák konkordátum hatályát Magyarországra ne terjesszék ki.²¹³ Simor célt ért és a kultuszminiszter nem maradt hálátlan, felterjesztésére Ferenc József 1857. február 20-án az akkor negyvenhárom éves Simort emelte a győri püspöki székbe.²¹⁴ A döntést a Szentszék március 19-én prekonizálta.²¹⁵ Püspökké június 29-én Esztergomban szentelte Scitovszky János (1785-1866) prímás, a társszentelők Peitler Antal (1808-1885) váci- és Farkas Imre (1788-1866) székesfehérvári püspökök voltak. Az új püspök még a szentelés napján elhagyta Esztergomot és éjjel érkezett Győrbe. Másnap kora reggel csendes szentmisét mondott székesegyházában a Szűzanya kegyoltáránál, hálát adva Istennek és kérve Mária oltalmát. Püspöki jelmondata is ez lett: „*Sub tuum praesidium*”, utalva Isten Anyja iránti különleges bizalmára.

Az egyházmegye Simor személyében energikus főpásztort nyert. Kormányzásának tíz éve alatt főleg az iskolák és a gazdasági ügyek terén csillogtatta meg tehetségét. Első dolga volt, hogy a nagyszeminárium négy tanára mellé még kettőt állított, illetve 1857. december 18-án felállította a kisszemináriumot. Figyelemmel kísérte a jelentkezőket, ismerte tehetségüket és szorgalmukat, szigorúan elvárta a növendékektől, hogy idejüket a tanulásra fordítsák és a tudományban el is mélyüljenek, ugyanakkor atyai szívvel gondoskodott arról, hogy a seminaristák a legjobb ellátást kapják és semmiben se szenvedjenek hiányt.²¹⁶ Egyházmegyéje gazdasági reformját is végrehajtotta, a növekvő jövedelmet pedig a papképzésre, oktatási és szociális intézmények felállítására fordította. Sopronban letelepítette az Isteni Megváltóról Nevezett Nővéreket, rájuk bízva a szegények, árvák, betegek gondozását, Győr-Szigetbe pedig a Szatmári Irgalmas Nővéreket, iskolát és kórházat alapítva nekik. Végiglátogatta

²¹³ „Amikor a bécsi kormány az 1850-es, 1851-es és 1853-as püspökkari konferenciák kívánságait figyelemre sem méltatta, Scitovszky 1854 októberében leutazott Rómába, és mind IX. Piusz pápánál, mind a befolyásos bíborosoknál eget-földet megmozgatott, hogy a tervezett konkordátumot ne terjesszék ki Magyarországra. A veszélyt Thun miniszter jól látta. Leküldte tehát Simort Rómába, aki nemcsak Scitovszky minden lépéséről informálta a minisztert, hanem végigjárta mindazokat a hivatalokat és személyeket – a pápát és a bíborosokat is –, akiknél a prímás megfordult, és mindenütt cáfolta Scitovszky állításait.” ADRIÁNYI 2001. 308.

²¹⁴ „Thun miniszter 1857. február 17-én így okolta meg az uralkodónak Simor győri püspöki kinevezését: »Csak Simor nélkülözhetetlensége a minisztériumban akadályozta meg azt, hogy az időközben megüresedett magyar püspökségek egyikének élére ne kerüljön... Jelenleg a konkordátum megvalósításáról van szó. Ezért mind politikai, mind egyházi szempontból fontos, hogy az egyes egyházmegyékben a főpásztorok azonosan járjanak el. Hogy ezt a célt Magyarországon elérjük, szükség van a magyar püspöki karban egy olyan emberre, aki szívét-lelkét tekintve erre kitűnően alkalmas, a megegyezésre vonatkozóan példaképpül szolgált, és akinek eddigi viselkedése kölcsönös bizalmat kelt és a sikert garantálja. Simor képessége, hivatali éve és tapasztalata alapján az az ember, aki ezeknek a feladatoknak tökéletesen megfelel.«” ADRIÁNYI 2001. 309.

²¹⁵ WALTER 1891. 29-30.

²¹⁶ „...gyakran részt vett a kispapok vizsgáztatásán, sokat magyarázott nekik, de ha a vizsgázóval nem volt megelégedve, azt mondta neki »*repetes examen, asine*« – számár vagy, a vizsgát meg kell ismételned!” ADRIÁNYI 2001. 313.

egyházmegyéjét, nagy bérmutakat tartott és prédikációi vonzották az embereket.²¹⁷ 1858. június 22-én kelt körlevelében arra szólította fel a papságot, hogy „*a templomokban elhelyezendő képek szépművészeti szempontból is kifogástalanok legyenek.*”²¹⁸

1866. szeptember 30-án agyvérzést kapott Scitovszky János hercegprímás, melynek következtében október 19-én meghalt.²¹⁹ Október 23-án temette el a primási bazilikában Bartakovics Béla egri érsek, Peitler Antal váci- és Simor János győri püspök.²²⁰ A hercegprímás halálával megürült széket a kormány Simorral igyekezett betölteni,²²¹ bár a nemzet jelöltje Haynald Lajos, a 19. század kétségkívül legjelentősebb magyar főpapja volt.²²² A királyi kinevezést²²³ 1867. január 20-án keltezték, a hozzá kapcsolódó pápai megerősítést február 22-én.

Lippert József 1826. január 21-én Aradon született, ugyanitt érettségizett és építészeti tanulmányainak alapjait is szülővárosában szerezte meg. Később tudását a bécsi Képzőművészeti Akadémián tökéletesítette, ahova 23 évesen 1849-ben iratkozott be.²²⁴ Simor Lippertet 1856-ban Bécsben ismerte meg, kultuszminisztériumi szolgálata idején.²²⁵ Az építész 1853-1857 között a Stephansdom épületén dolgozott Leopold Ernst (1802-1862) műépítész

²¹⁷ „Mint minden kötelessége körül, úgy főleg a szónoklásban volt fáradhatatlan. Ritka szónoki tehetségekkel rendelkezvén, beszédei mágnesszerűleg vonzottak. Ha híre futott, hogy ő szónokol, rendszerint zsúfolásig telt meg a főszékesegyház. Egy ízben, Nagyboldogasszony napján, melyen a győri székesegyház búcsúja is tartatik, annyira megtelt a templom, hogy lehetetlen volt a főajtón keresztülhatolni. A jellemző tényt tudomására adták és tanácsolták, vonulna a sekrestyén át a templomba. Azonban mit tett? Megérkezvén a főbejáratához, hangosan oda szólott a népnek: »Lássátok, ha nem eresztetek be, nem lesz sem misétek, sem prédikációtok.« A nép erre tiszteletteljesen, de csak nagy nehezen, utat nyitott.” WALTER 1891. 31-32.

²¹⁸ WALTER 1891. 31.

²¹⁹ „Az 1866-67. évben a sors iróniájaként több püspök halt meg, illetve helyezettett át más püspöki székbe. (...) Győrben Simor János távoztával megüresedett egyházmegye vezetésével Zalka Jánost bízták meg (1867-1901). A pécsi püspökség élére Kovács Zsigmond kapott kinevezést (1867-77), Munkácsra Paukovics István (1867-74), Székesfehérvárra Jékelfalussy Vince (1867-74), Kassára Perger János (1867-76) és Szatmárra Bíró László (1867-72) püspökök kaptak megbízatást az egyházmegye vezetésére. Vagyis 28 püspökség közül e két éven át 8 egyházmegye kapott új ordináriust.” BEKE MARGIT 2001. 114.

²²⁰ WALTER 1891. 34-35.

²²¹ „A győri püspököt egy téli napon Majláth György kancellár felsőbb parancs folytán Bécsbe kérte és ő felsége nevében felszólította a primási szék elfogadására. Bármily hódolattal viseltetett is az uralkodó ház és tisztelettel akarátának közvetítője iránt, mindazonáltal vonakodott ez ohajnak eleget tenni. Ki is jelentette ő felsége előtt, hogy »készebb a győri püspökségről is lemondani, mint primássá lenni.« De a király nem tudott lemondani szándékáról és határozottan kívánta, hogy teljesítse akarátát. »Ha nem akarja elfogadni – mondá – akkor parancsolom, hogy elfogadjá.« »Ha felséged parancsol velem – válaszolá a győri püspök – akkor engedelmeskedem.«” WALTER 1891. 35.

²²² „A Hazánk s a Külföld c. hetilap 1867. május 23-i számában azt írja, hogy ha nem töltötték volna be nemsokkal a magyar minisztérium hivatalbalépése előtt a primási széket, oda minden bizonnyal Haynald került volna.” LAKATOS ANDOR 1995. 113.

²²³ Walter Gyula közli a királyi kinevezési okiratot (35-38), amely szintén megemlíti, hogy „Bécsben mint osztály-, majd mint miniszteri tanácsos az egyháznak és az államnak »jelentős szolgálatokat tett«.” ADRIÁNYI 2001. 309.

²²⁴ FLEISCHER 1935. 64.

²²⁵ PROKOPP GYULA 1956. 179.

munkatársaként, mint művezető,²²⁶ emellett a bécsi Központi Művészettörténeti Bizottság felkérésére középkori műemlékeket dokumentált, majd 1860-tól Ipolyi Arnold mellett a Csallóközben készített felvételi rajzokat.²²⁷ Ipolyi és Rómer is jó véleménnyel voltak Lipperről, melyet az építész győri munkáival alapozott meg: elsőként a püspökvár Dóczy Orbán püspök (1481-1486) által építtetett későgótikus kápolnájának megújítását végezte 1858-ban. A fiatal építész már a püspökvár felvételi rajzaival és műleírásaival felkeltette a hazai és külföldi sajtó érdeklődését. Ezt a munkát követte 1861-ben a Héderváry János püspök (1386-1416) megrendelésére a székesegyház déli oldalán álló Szentháromság-kápolna restaurálása. Mindkét vállalkozást Ipolyi részletekbe menően, elismerő szavakkal ismertette a Religióban, követendő példaként állítva mások elé is.²²⁸

A Győrben eltöltött egy évtized nagy egymásra-találást is tartogatott Simor számára, Lippert József személyében, akivel életre szóló „munkakapcsolata” innen, a győri püspöki szolgálattól datálódik. Számos kiváló minőségű művészi alkotás születésének kezdete ez, mégis mintha méltatlanul megfélekedezett volna a kutatás Lippert József tevékenységéről.²²⁹ Nem vagyok egyedül, aki úgy gondolja, hogy *„Noha nevét számtalan műtárgy őrzi, valójában ezek létrejöttének körülményei ismeretlenek előttünk, mint ahogyan az is, az adott feladatokban hogyan oszlott meg Simor János és Lippert között az alkotás génusza.”*²³⁰

²²⁶ Religio 1860. 46. szám 410.

²²⁷ PROKOPP MÁRIA 1992. 44.

²²⁸ „De ha illyesmit hazánkban úgy szólván, már csak akarni is érdem lehet, mégis jóval könnyebb, mint sem azt méltón, és megfelelően véghezvinni. Mert az illy vállalatok nem csak áldozatkészséget, sokszor eleve kiszámíthatatlan tetemes költséget, de a kitartás és erély mellett még mély belátást és valódi tanulmányt, részletes studiomot, különösen pedig a szükséges elméleti és gyakorlati képzettséggel bíró ritka műépítésznek helyes és tapintatteljes megválasztását, valamint tájékozott műízlést kíván. A mélt. és főtiszt. püspöknek, ki nyilván az írás azon szavaival tartva: »Surge igitur et fac, et erit Dominus tecum«, mindezen előkészülettel és erélylyel fogott munkához, a vállalat, mondhatjuk, váltig sikerült is; és sikerülnie kellett ennél fogva ezen példányszerű monumentalis restorationak: melyet már csak azért is fenhangon, és örömmel üdvözölhetünk, mert a kassai, még csak megkezdett, és alig egyhamar bevégezhető dom mellett, ime ez az első és egyetlen egyházi monumentalis mű hazánkban, mely eddig a megkívántató műkellékek és szabályok szerint helyreállítatott, és elkészült.” Religio 1860. 41. szám 368.

²²⁹ Lippert mellett Dankó József prelátus neve is megemlíendő, aki 1870. májusától alörkanonokként és lektorként vett részt az esztergomi káptalan munkájában s ilyen minőségében feltehető, hogy sok kincstári felszerelés javíttatásában, valamint újak létrehozásában segédkezett Simor mellett. Bővebben: KÓBORNÉ 2025. 42.

²³⁰ SZABÓ 2020. 139. Adriányi Gábor ezzel szemben Simor szerepét és ízlését, tájékozottságát meglehetősen negatív fényben tünteti fel: „Műgyűjtői szenvedélye Európa-szerte híres volt. Ebbéli műveltsége és ízlése sajnos Ipolyi püspökkel vagy Haynaldal ellentétben nem volt elég iskolázott és kifinomult. Igen sok másod-, sőt harmadrangú műtárgyat, képet is vásárolt vagy másoltatott. Nyelvismerete a latinon és a németen kívül másra nem terjedt, nem úgy, mint Haynald, aki öt nyelvet bírt írásban és szóban. Társadalmi életet nem élt.” Lásd: ADRIÁNYI 2001. 315.

Lippert és Simor alkotó együttműködésének e korai szakaszának jelentős példája a győri püspökvár Dóczy-kápolnája. Az eredményről nem más, mint Ipolyi állította: „*A műértő azonban itt még kiválólag meg lesz hatva a művészi feladatnak mind az egészben, mind pedig az egyes részletekben teljesen sikerült kivitele által.*”²³¹ Ipolyi a kápolna liturgikus felszerelését, berendezését is bemutatta idézett írásában.

Általa ismerjük a kápolna liturgikus felszerelési tárgyait, amelyek közé tartozik a „*meglepő szépségű függő oltárlámpa, melyben az örök-mécses ég*”, s melynek „*Bevésett felirata mondja: »Episcopus Joannes Simor hoc opus fieri fecit 1858. Invenit J. Lippert Aradiensis«.*”²³² Ipolyi tudósításának jelentőségét növeli, hogy a tárgyak maguk – egy kivételtől eltekintve – nem fellelhetőek.²³³ A kivétel a kápolna egykori kelyhe, melyet – ahogy azt a gyűjteményi kollégák is feltételezték – Simor magával vitt Esztergomba.²³⁴ A kehely nem csupán egy jelentős 19. század közepi historizáló emlék. A tárgy „programjában” ráismerhetünk a megrendelő, Simor János mecénási karakterére Lipperttel való együttműködésének már ebben a korai fázisában. A kehely a régiségek, autentikus régi tárgyak spoliumpént való felhasználásának egyik kitűnő példája. Ahogy Ipolyi jellemzi: „... *unicum, mint mondjuk, a maga nemében, mind a remek kivitelére, mind pedig anyagára nézve a kápolna goth kelyheinek egyike*”, amely „*a mélt. győri püspök vaszari jószágának szántóföldén talált, nagyobbára későbbi, XVII-dik századi újabb veretű ezüst tallérokából való*”,²³⁵ s amelynek kövei „*Konstantinápolyból, a Justiniana bazilika mozaik-köveiből valók.*” A gesztust, az új tárgyba ereklyeként befoglalt spolium fontosságát a mecénás, az ötvös fontosnak tartotta a tárgyon felíratban is megörökíteni: „*Ex argento, vomere in Vaszar eiecto fieri, et lapidibus Justinianae Basil. Constantinop. olim propriis ornari fecit Joannes Simor Episcop. Jaurin. 1859.*”²³⁶ Ipolyi említ továbbá egy neogótikus monstranciát is, felíratával együtt: „*»Episcopus Joannes Simor pristinae formae restituit 1858. Domine dilexi decorem Domus tuae.«*”²³⁷ Leírása alapján Lippert a későbbi működésének alkotásain is megfigyelhető módszerrel autentikus 15-16.

²³¹ Religio 1860. 41. szám 397.

²³² Religio 1860. 41. szám 399.

²³³ Dr. Nemes Gábor, a Győri Egyházmegyei Gyűjteményi Központ intézményvezetője és Perger Gyula gyűjteménykezelőtől kapott tájékoztatást idézem: „A jelenlegi örökmécs elektromos, 20. századi munka (...) A keresett neogót monstrancia sincs a kápolnában s nem került az egyházmegyei kincstárba sem. Talán ahogy a kehely Esztergomba került, a monstranciát is magával vihette oda Simor.”

²³⁴ Az úgynevezett Vaszari-kehely, leltári száma: 1964.188.1,2.

²³⁵ Religio 1860. 41. szám 399.

²³⁶ Religio 1860. 41. szám 399.

²³⁷ Religio 1860. 41. szám 409.

század fordulójának architektonikus monstranciáit vette mintaképül művéhez.²³⁸ Ennek hangsúlyozását azért is gondolom fontosnak, mert a Simor-Lippert együttműködés egyik jellemzőjének korai megnyilvánulása: a régiségek, töredékek befoglalása, újrahasznosítása, mintegy ereklyeként való beépítése egy új, de az eredeti stílusában fogant tárgyba, nemcsak a saját tárgyak létrehozásában, hanem a Simorra bízott kincstári tárgyak restaurálásában is jelen volt.

A Dóczy-kápolna építészeti helyreállításával összhangban alakította ki Lippert a berendezést is. Az „*épen olly dus, mint mübecsü és stylszerü benső butorzat...*” Ipolyi szerint méltóképpen idézte fel a Dóczy Orbán általi alapításának tartott épület egykori kialakítását. Az építészeti formák a berendezéssel és a felszerelési tárgyakkal való teljes összhangját, az architektúra és a tárgyak formai, ornamentális közös nyelvét hangsúlyozta.²³⁹ A kápolna főoltárán Franz Joseph Dobyaschofsky (1818–1867) Magyarok Nagyasszonya oltárképe áll, melynek felirata: „*S. Maria Mater Dei, Patrona Hungariae.*” Mellette két oldalt Szent István és Szent László szobra. Az oltár neogót oromzata alatti fülkében a feltámadott Megváltó alakja látható. Az építmény egy szegletében olvasható a tervező építész és a kivitelezőket megjelölő latin felirat: „*Invenit Architectus Josephus Lippert Aradiensis. M. Saitz Sculptor. Ig. Karger Faber lignarius.*”²⁴⁰

A Dóczy-kápolna főoltárának ikonográfiai programjához egészen hasonló található Kalocsán, a Szent István király templomban, amelyet Karl Rösner (1804-1869) tervei alapján²⁴¹ Zofahl Gusztáv (1832-1877) építt.²⁴² A kalocsai főoltár képe szintén Dobyaschofszky alkotása, a neogótikus főoltár predellájának bal oldalán, a guggoló-térdeplő figura írásszalagján az „*inventor*” Aradi Lippert József neve szerepel,²⁴³ valamint az „*a:d 1860*”-as évszám. A jobb oldali figurán pedig a kivitelező szobrász, továbbá az asztalos, „*Mi:Seitz Sculp. Ig: Karger faber lignar*” nevei olvashatók gótikus minuszkulákkal vésve.²⁴⁴ Lippert és Karger több helyen

²³⁸ A Győri Püspöki Kincstár kiváló gótikus monstranciája, az úgynevezett Németjárfalvi úrmutató csak a 20. században, Várady Lipót Árpád püspök (1911-1914) adományaként jutott a püspökség tulajdonába. Lippert művének tehát feltételezhetően nem ez volt a mintaképe.

²³⁹ [Lippert] „olly teljes öszhangzásba tudta ismét hozni az egyházi építészeti idommal az egyházi eszközök és butorzat különemü tárgyainak formáit, mint azt a középkori egyházművészet csak virágzása legfőbb fokán láthatta.” Religio 1860. 41. szám 398.

²⁴⁰ Religio 1860. 41. szám 398.

²⁴¹ LAKATOS ADÉL 2016. 278.

²⁴² KOMÁRIK DÉNES 1982. 296.

²⁴³ Nemcsak a főoltár, de a négy mellékoltár terve is Lippert Józseftől származik. Lásd: VELICS 1894. 799.

²⁴⁴ LAKATOS ADÉL 2025. 1243. lábjegyzetében Velics Lászlóra hivatkozva azt írja: „A templom jelenleg is álló főoltárának bal oldalán három figurális relief látható, a kezükben lévő mondatszalagokon nevük és a főoltár készítésénél végzett feladatuk latin felirata olvasható. Aradi Lippert József, Seitz Miklós szobrász és Karger Ignác asztalosmester neve olvasható ezeken a szalagokon.” A főoltár predellájának bal oldalán – ezidő szerint – egy figura van, s írásszalagján Lippert neve és az 1860-as évszám szerepel. A jobb oldalon szintén egy figura látható,

is dolgozott már együtt hasonló témában, például a pozsonyi Szent Márton-dóm neogótikus főoltárán,²⁴⁵ ill. a fent ismertetett Dóczy-kápolna oltárán. A kalocsai Szent István király templom – mely 1860 óta a rendek széttávozásáig jezsuitákra volt bízva – titulusa hasonló a győri püspöki kápolnáéhoz: itt Szent István korona- és országfelajánlását festette meg Dobyaschofszky, vagyis azt a pillanatot, ami óta Mária a Magyarok Nagyasszonya, a győri Dóczy-kápolnában pedig már a Szent Koronát viselő és kezében jogart tartó Magyarok Nagyasszonya látható Dobyaschofszky ecsetjéből. A két oltárkép között eltérés is mutatkozik: Kalocsán Szent László király és Szent Imre herceg fából faragott, festett szobra áll a főoltáron, Győrben Szent István király és Szent László király szobra magasodik az oltárkép jobb -és bal oldalán. A győri püspöki magánkápolna festett üvegablakokat is kapott: „*a goth egyház egyik kitűnő, ámbar legköltségesebb dísz, az üveg festményü ablakok sem maradtak el, ez magától értetődik.*”²⁴⁶

S itt egy kitérőt szükséges tenni, újabb bizonyítékát adva, milyen szerencsés is volt Simor és Lippert egymásra-találása a jövőben születő megannyi műalkotás szempontjából. A Lippert gondjaira bízott hédervári kápolnában Simor a magyar szenteket ábrázoló festett üvegablakokat kívánt elhelyezni, melyek megtervezésére szintén az általa szívesen foglalkoztatott²⁴⁷ Franz Joseph Dobyaschofskyt kérte fel,²⁴⁸ azok előállítására azonban nem volt hazai kapacitás. Ez a hiányosság adott Lippertnek alkalmat arra, hogy felébressze a püspökben a szándékot egy itthoni, erre a célra berendezett műhely alapítására. Mindkettőjük érdeme, hogy Simor saját püspöki nyaralójában, Fertőrákoson meg is alapította azt, vezetőjévé pedig a soproni Wilfing Józsefet (1819-1879) nevezte ki, akit Lippert a heiligenkreuzi műhelyből ismerhetett és később be is mutatott Simornak. Az 1860 elején megtartott fertőrákosi próbaégetést követően nyárra teljes kapacitással működött az üzem, s az első – Szent Lászlót ábrázoló – festett üvegablakot 1860. augusztus 12-én el is helyezték a Hédervári kápolnában.²⁴⁹ A két kápolna, a Dóczy és a

amint a szobrász és az asztalos neveit megörökítő mondatszalagot tartja kezében, s a gótikus minuszculák Seitz és Karger vezetékeveket őriznek.

²⁴⁵ Sörgöny 2. évfolyam, 2. szám (1862. január 3.)

²⁴⁶ Religio 1860. 41. szám 410; SEENGER 1938. 192.

²⁴⁷ Simor nem csak foglalkoztatta győri püspökként Dobyaschofskyt, de gyűjteménye számára képeket is vásárolt tőle. Lásd: CSATKAI 1938. 168-169. Dankó József esztergomi kanonok Bécsben ismerte meg Dobyaschofskyt, akit számos magyar főpapnak beajánlott, lehetővé téve ezzel több hazai templomban kvalitásos alkotás születését. PÓR 1897. 30.

²⁴⁸ PROKOPP 1992. 44.

²⁴⁹ Az 1860-as Wilfing-féle üvegablak ikonográfiáját Rómer Flóris is méltatta a Vasárnapi Újságban. 52. szám (1860. december 23.) 629-630; Prokopp Gyula A fertőrákosi üvegfestő-műhely és Wilfing József című írásában több levelet is közöl magyar fordításban, melyeket Lippert József írt Ipolyi Arnoldhoz többek között a fertőrákosi üvegfestő-műhely megalapításával kapcsolatos fejleményekről.

Hédervári után a székesegyház teljes felújítása következett 1863-1865 között, szintén Lippert tervei szerint.²⁵⁰

Túlzás nélkül kijelenthető, hogy Lippert sokoldalú tehetség volt, aki nem csak ismerte a történeti stílusokat, hanem a megrendelők kívánsága szerint biztos kézzel tervezni is tudott azok alapján. Az építészet területén szerzett tapasztalatait sikerrel kamatoztatta iparművészeti munkásságában is: az általa tervezett tárgyak díszítésében megszámlálhatatlan az építészeti motívum. Nagyszerű példa erre a Szent Jobb neogótikus kápolnát formázó ereklyetartója, melyet csak az architektúrát komplex módon átlátó művész képes ilyen részletekbe menően tökéletesen megálmodni (36.1 Kép). Lippert nem köteleződött el egyik stílus mellett sem, bár kétségtelen, hogy ötvösműveinek jelentős része neogótikus stílusban készült. Szívesen díszített – ahol a tárgy tektonikája lehetővé tette – gótikus fiatornyokkal, keresztrózsával; síkfelületen áttört mérműves szalagdísszel, gótikus kúszólevéllel – ezeket még saját címerében is feltüntette.²⁵¹ Zománcot is gyakran használt. Sokoldalúságát jelzi, hogy egyházi ruhákat is tervezett.²⁵² Olyan, magyar jellegzetességnek számító formai vagy ikonográfiai motívumáról nem tudunk, amit ötvöstárgyain rendszeresen szerepeltetett volna. Terveit mindig egységben-, az építészeti formálást a berendezés és a liturgikus felszerelésekkel összhangban, annak mintegy alárendelt egységeként kezelte.

5.2. Simor és Lippert együttműködésének kiteljesedése – az esztergomi évek

Simor 10 évnyi püspöki szolgálat után, nehéz szívvel²⁵³ hagyta el Győrt, amint az 1867. május 9-én naplóbejegyzésében is olvasható: „»Korán reggel, egész csendben indultam Győrből Esztergomba, állomásom új helyére. (...) 1857-ben, a június 29. és 30. közötti éjjelen jöttem, mint ujonnan felszentelt püspök, Esztergomból Győrré, anélkül, hogy érkezésemet valaki sejtette volna. Korán reggel, anélkül, hogy jószágkormányzómon, a kocsison és egy szolgán

²⁵⁰ PROKOPP 1992. 45. A második világháborúban súlyos sérüléseket szenvedett épület restaurálása Papp Kálmán (1886-1966) győri püspök idején ment végbe. A Dózy-kápolna Lippert-féle üvegablakainak helyébe is újakat rendelt. Árkayné Sztéhlo Lily (1897-1959) a 19. századi ikonográfia alapján tervezte meg a Szent István, Szent Imre, Szent László, Árpád-házi Szent Erzsébet, Szent Margit és Boldog Gizella alakjaival díszített új ablakokat. Az üvegablakok terveit a Magyar Építészeti Múzeumban és az Egyházmegyei Levéltárban őrzik. Lásd: István, a szent király. Kiállítási katalógus. 443.

²⁵¹ Lásd: <https://www.facebook.com/photo?fbid=2880608952249099&set=gm.4379067435504161> (Hozzáférés: 2026. január 26.) Lippert „Granberg” előneve is kapcsolatba hozható Esztergommal.

²⁵² EL 1880. I. évfolyam, 32.

²⁵³ Püspöki székhelye átadásának utolsó pillanatában is kifejezésre juttatta Győrhöz való ragaszkodását azzal, hogy négy díszes öltözkégytestet ajándékozott a győri káptalannak. Lásd: SZABÓ 2020. 135.

kívül valaki a dologról tudott volna, mentem Győrből Esztergomba. Szomorúság töltötte el szívemet, hogy el kellett hagynom e széket és ez egyházmegyét, melyet annyira szerettem, melynek egészen feláldoztam magamat. Bánatomat csak azon gondolat enyhítette, hogy sohasem tettem semmit sem más székre történendő áthelyeztetésem érdekében.»²⁵⁴

Amikor Simor elhagyja Győrt, már magától értetődik, hogy a Magyar Sionra Lippert József is kíséri, akinek Simor mellett lehetősége volt külföldi utakon is tökéletesíteni tudását²⁵⁵ és ezzel egyre alkalmasabbá válni a nagyvolumenű esztergomi megbízatásokra, mint amilyen az Esztergomi Bazilika befejezése vagy a Prímási Palota építése.²⁵⁶ Ezek a beruházások – már csak fizikai méretüknél fogva is – az érdeklődés homlokterében állnak, vannak azonban olyan, arányaiban kisebb²⁵⁷ és mégis komplex feladatok,²⁵⁸ amelyeket Lippert éppen sokirányú felkészültsége révén volt képes megoldani, a mecénás Simor támogatása mellett.²⁵⁹ Az erre szolgáló sok példa közül a Nyitra partján álló érsekújvári prímási megbízást emelem ki.

Simor nem csak az érsekújvári plébániatemplom felújítását határozta el és bízta rá Lippertre, aki azt neoklasszicista stílusban kivitelezte is, felszentelését maga Simor végezte 1877. október 17-én a Szent Kereszt tiszteletére. Az érsek a templom monumentális gótikus monstranciájának restaurálását is tervbe vette, a kivitelezéssel pedig ugyancsak Lippertet bízta meg. A tervek kivitelezését „...Anders nagyhirű bécsi aranykovács ritka tapintattal s kegyelettel...” végezte

²⁵⁴ WALTER 1891. 34.

²⁵⁵ Pozsony vármegye középkori épített öröksége és a Central-Comissiotól kapott felkérésre felmért ausztriai műemlékek után hosszabb külföldi utakon lehetősége volt megismerni „a német, skandináv, francia és olasz építészetet.” LAKATOS ADÉL 2025. 188; Vasárnapi Újság 1862 (1862. június 1.) 22. szám 263.

²⁵⁶ Mojzer Miklós éppen e kettő, az Esztergomi Bazilika és a Prímási Palota kapcsán fogalmaz meg éles kritikát Lippert felkészültségével szemben. „Ha az esztergomi bazilikába lépünk, benn a hatalmas klasszicista vázon a száraz neo-rennaissance formák együttese fogad. Íme a »leghűvösebb«, ridegen tartózkodó és kissé üres, a legnagyobb és a legkevésbé vonzó az összes magyar templomok között. Ez a kolosszus nyomtalanul eltüntette a múltat, – a Szt. Adalbert-székesegyházat, a barokk kori előzményeket s a Bakócz-kápolnát is csak úgy fogadta magába, mint egy, a kincstárba került finom ötvösművet. »Rossz korban« fejezték be a székesegyházat. A neo-rennaissance építészet minta-könyv-szellemé tán még akkor sem alkothatott volna itt maradandót, ha Ybl fejezi be: a pesti bazilika elég tanúság lehet rá. De Lippert József tehetsége messze állt Yblétől. Simor érsek építész sajnálatos módon nélkülözött minden fantáziát; még kiválóbb kortársai mellett is közepszerű volt. A prímási palotával sem remekelt: a dunai homlokzat vagy a díszlépcső terve tiszteletre méltó erőfeszítése egy jobb iparosnak. Pedig a prímási palota a mecénás Simor legszemélyesebb alkotásaként épült. A prímás saját, személyes költségén építtette és a legnagyobb helyet hatalmas könyvtárának, a levéltárának és képtárának biztosította benne. Ezek mindegyike külön is kiváló kulturális alkotás: építészeti keretük jobb tehetség alkalmazását érdemelte volna.” MOJZER 1964. 214.

²⁵⁷ Ilyen a Drégelypalánk melletti Szondi emlékkápolna is, melynek terveit Lippert készítette el Simor felkérésére. EL 1883. IV. évfolyam, 160.

²⁵⁸ Ide sorolom az 1862-ben Lippert tervei alapján a bécsi W. Bröse cégnél kivitelezett Szent Jobbot őrző neogót ereklyetartó-házat is. Az ereklyetartóval kapcsolatban lásd: LAKATOS ADÉL 2025. 1241. lábjegyzet.

²⁵⁹ Lippert egyházi ruhákat is tervezett, több ilyen ornatust Simor még győri püspökként a döblingi nővérek manufaktúrájában gyártatott le. EL 1880. I. évfolyam, 32.

el a főpap költségén. Simor azonban nem csupán a munka megrendelőjeként és finanszírozójaként, hanem a tárgy kialakításának aktív közreműködőjeként járt el: a szentségtartó fülkét saját ametiszt kövekkel, a *lunulát* vagyis a Szent Testet tartó félhold alakú sínt pedig kilenc foglalt rubin kövel díszítette fel. A középkor és a kora újkor megrendelői körében ismert gesztussal a monstrancia díszítésének szimbolikus üzenetet hordozó elemekkel való kiegészítésével, a tárgy méltóságának növelésével az Oltáriszentség iránti tiszteletét hangsúlyozta. Mai felfogásunk szerint a tárgy autentikus, középkori megjelenését átírta – a kortárs, késő középkori, késő gótikus monstranciákon nem találunk drágaköves díszítést. Simor és Lippert más középkori tárgyak esetében is alkalmazott eljárása nagyon archaikus mintákat követ. Ahogy említettük, a középkorban és a kora újkorban is bevett szokás volt töredékek „újrahasznosítása”, vagy éppen meglévő, különleges tiszteletben álló tárgyak további szépítése, gazdagítása. Ez az eljárás a 19. század közepső harmadában is élő gyakorlat maradt, a liturgikus használatban álló tárgyak esetében különösen. A kiegészítést nem is szándékozott titkolni a megrendelő. Simor más restaurálási megrendeléseirehöz hasonlóan ennél a monstranciánál is annak talpán vésett feliratban örököltette meg a beavatkozást: „*Ad incitas redactum refici jussit et ornari Joannes Card. Simor. 1877.*” A kortársak ítélete elfogadta ezt az eljárást. Lippert munkáját úgy értékelte, mint amelynek tagadhatatlanul nagy érdeme, hogy több száz műkincset mentett meg hazánkban a végenyészettől.²⁶⁰

Simor a kiegyezés évében hagyja el Győrt és viszi magával a Magyar Sionra Lippertet, aki ekkor már az építészettörténet, illetve a művészettörténet-írás által hol eklektikának, hol historizmusnak nevezett időszakban alkot.²⁶¹ A klasszicizmust követő stíluskeresés és próbálkozás 1840 és 1870 közé eső időszaka a magyar építészet azon periódusa, mely elsősorban a középkor formanyelvéből táplálkozik, egyszersmind a nemzeti múlthoz való viszonyt keresi; egy „*zaklatott, és az építőtevékenységnek nem igazán kedvező időszak, másrészt stiláris szempontból egy átmeneti korszak, amely a historizmust készítette elő...*”²⁶² Ezt a három évtizedet Feszli Frigyes (1821-1884) és Ybl Miklós (1814-1891), valamint Wéber Antal (1823-1889) és Szkalnitzky Antal (1836-1878) neve fémjelzi, akik a csúcsíves architektúra és a „félköríves stílus” (*Rundbogenstil*) mentén dolgoznak. Ebben az időben válik

²⁶⁰ Religio 1877. 20. szám 156-157.

²⁶¹ „Ma az építészettörténettel foglalkozó magyar művészettörténészek a korszakot egyöntetűen historizmusnak nevezik, az építész képzettségű kutatók egy része viszont továbbra is az eklektika szót használja. Ha más nem, ez a kettősség is érzékelteti, hogy a korszak építészetének értelmezésében milyen sok kérdés vár továbbgondolásra és megoldásra.” A magyar művészet a 19. században. Építészet és Iparművészet. 34.

²⁶² SISA 2018. 118-119.

ketté a céhes és az azon kívüli építésgyakorlat, ahogyan a tervezés és a kivitelezés sem jár már feltétlen kéz a kézben. A külföldi felsőfokú tanulmányok elsőrangú helyszíne továbbra is a bécsi Képzőművészeti Akadémia, valamint a bécsi politechnikum, ezt követi a sorban a müncheni, majd a berlini Képzőművészeti Akadémia. A Bach-rendszer bukása és az Októberi Diploma kiadása után Ybl tervei nyomán épül a korszak talán legnagyobb figyelemmel kísért neoreneszánsz stílusú-, ornamentikájában romantikus elemekkel gazdagított épülete, a Képviselőház. Számos katonai, közigazgatási, népjóléti és oktatási intézmény épül, ez utóbbiak közül nem egy templomhoz kapcsolódó nagyobb együttes részeként. A nemzeti stíluskeresés kérdésének dilemmájára akar választ adni több nagy középület: a pesti Vigadó és a Magyar Tudományos Akadémia palotája, illetve a debreceni (később Csokonai nevét felvevő) színház. A korszak épületeinek belsejébe a klasszicizmuséhoz képest erőteljesebb színvilágú és dúsabb ornamentika kerül. Az ornamentika motívumait már nem az antik, hanem a keleties, középkorias, esetenként rokokó jegyek alkotják, figurális festés esetében nemritkán nemzeti tematika is megjelenik.²⁶³

Az bizonyos, hogy az 1870 és 1900 közötti három évtized hazánk gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődése szempontjából kiemelkedő időszak. Kézzelfogható mindez az új fővárosban, Budapesten: itt emelkedik a legtöbb nagy köz- és lakóépület, itt állnak a vezető építészek íróasztalai, itt koncentrálódik az alkotótehetség. „...*az építészetnek mint szakmának is megalakultak a modern szervezeti keretei, részben az állami intézményrendszerben, részben civil kezdeményezésre. Létrejött a felsőfokú műszaki oktatás, és ezen belül az építészképzés.*”²⁶⁴ Sokan a középületeknél elmaradhatatlan pályázati kiírásokra beadott műveikkel mutatkoznak be először; ilyen kiemelt érdeklődéssel kísért és nem kevés vitával fűszerezett pályázat volt az Országházáé. A korszak kimagasló egyéniségei: Steindl Imre (1839-1902), Hauszmann Alajos (1847-1926), Schulek Frigyes (1841-1919), „a nemzeti művészet apostola”²⁶⁵ Lechner Ödön (1845-1914), Foerk Ernő (1868-1934), de a magyar építészek mellett a külföldiek is jelentős részt vállaltak a folyamatosan szaporodó építkezésekben. A korszak további jellemzője, hogy az építészeti tervezés és kivitelezés lényegében kettévált, megjelentek az egyes iparágakra

²⁶³ A kalocsai Szent István király templomot is kvalitásos polikróm díszítőfestés borította egykoron, erről számol be Komárik István jezsuita 1935-ben: „Az amúgy is szépen stilizált templom azóta [1891 ősze óta] fényes ruhában díszeskedik, varázsszerű hatást gyakorolva az áhítatos szemlélőre.” Lásd: KOMÁRIK 1935. Még: A Jézus Társasági Kalocsai érseki főgimnázium értesítője az 1934-35. jubileumi évben. Kalocsa, 1935. 20. A falakat szőnyegszerűen beborító élénk színvilágú faldekoráció töredékei a gyóntatószékek mögött még ma is láthatók. Lásd: www.szentistvanlelkeszseg.hu (Hozzáférés: 2025. december 3.)

²⁶⁴ A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet. 326.

²⁶⁵ Historizmus és eklektika. 13.

szakosodott cégek. Az építőipar egyre igényesebb és összetettebb feladatokat volt képes megoldani, páratlanul magas színvonalon szolgálta ki a megrendelőket, mindeközben költséges anyagokat használt és gyorsan átvette a technikai újításokat.²⁶⁶ Ugyanez a gazdagodás mondható el az építészet társművészeiről is: együttesen járultak hozzá a historizmus összművészeti arculatához.

A korszak elsőszámú temploma, a Szent István-bazilika, melynek építése 1845-től 1905-ig tartott, Hild József (1789-1867) kupolás, klasszicista terveiben még az esztergomi székesegyház centralizáló variánsaként jelenik meg. A terv Ybl Miklós alatt jelentősen átalakul, végül Kauser József (1848-1919) kezei között lesz késő historikus *Gesamtkunstwerk*. 1993 óta társszékesegyháza annak az esztergomi bazilikának, melynek építése a törökök okozta pusztítás és a császári katonaság kivonulását követően négy primás főpásztori szolgálata alatt (1822-1879) már negyvenhét éve folyt. A szabadságharc alatt, valamint az azt követő időszakban a munkák lelassultak, akadoztak, de 1856. augusztus 31-én Ferenc József jelenlétében, Liszt Ferenc esztergomi miséjének előadása mellett – amin a Mester a fővárosi kórust maga vezényelte – felszentelték az épületet.²⁶⁷ Ennek ellenére a teljes építészeti befejezést Simor tudta megoldani Lippert primási építész tehetségére támaszkodva – a Primási Palota felépítésével együtt ez volt Simor esztergomi működésének minden kétséget kizáróan legnagyobb vállalkozása.²⁶⁸ Az előcsarnok megtervezése és a belső díszítés kivitelezése után 1869. november 1-jén a Magyar Sionon álló székesegyházban megtörténhetett a nagy hálaadás.²⁶⁹ Ezzel azonban nem ért véget Lippert építészeti munkája.

1873-1874 között Lippert irányításával²⁷⁰ befejeződött a vár egyetlen épségben megmaradt középkori helyisége, a Szent István-kápolna restaurálása,²⁷¹ amelyet Simor 1874. augusztus 27-én szentelt fel és tartotta meg falai között az első szentmisét.²⁷² 1875-ben pedig a Bakócz-kápolna következett: Lippert elgondolása szerint nyerte el a kupola belső díszítését²⁷³ és

²⁶⁶ A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet. 330.

²⁶⁷ Ludwig van Beethoven is jelentkezett Rudnay primásnál, mert 1823-ban közelinek vélte a bazilika felszentelését és a primásnak 50 aranydukátért a Missa Solemnist ajánlotta, amit az esztergomi érsek az építkezés magas költségeire hivatkozva nem fogadott el. Lásd: BEKE MARGIT 1985. 94.

²⁶⁸ A témát Horogszegi Tamás készülő PhD értekezése tárgyalja. (PPKE-BTK)

²⁶⁹ GYÖRFFY 1886. 15.

²⁷⁰ GYÖRFFY 1886. 39.

²⁷¹ PROKOPP 1992. 48.

²⁷² A kápolna északi falánál álló vörösmárvány-menzás oltár predelláján hat, karmos lábakon álló, zománcos, román stílusú gyertyatartó állt, szintén Anders műhelyéből. Lásd: Religio 1874. 34. szám 296. A kápolnává alakított terem dekorációját az 1930-as évek restaurálása semmisítette meg. Lásd: MAROSI 1994. 130.

²⁷³ GYÖRFFY 1886. 32.

ugyancsak az ő tervei szerint faragott márvány tabernákulum került a kápolna oltárára.²⁷⁴ De Lippert olyan, akkor még használatban volt alkotás restaurálása körül is tevékenykedett, mint a Garamszentbenedeki Úrkoporsó.²⁷⁵ Simor János 1871-ben szállította be eredeti rendeltetési helyéről, a garamszentbenedeki (Hronský Beňadik) bencés apátság templomából a csodálatos alkotást, melynek Lippert tervei szerinti restaurálását Bécsben végezték el. A nagyheti szertartásokban szerepet játszó Úrkoporsó őrzési helye 1965-ig a székesegyház Szent István vértanú kápolnája volt és a nagyheti szertartások fényét emelte.²⁷⁶

5.3 Lippert, mint építész Simor megrendeléseinek szolgálatában: Prímási Palota, Drégelyi-emplékkápolna

Az 1875. október 12-én megnyíló Keresztény Múzeumról a dolgozatban az Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár fejezetben már szó esett, ahogy arról is, hogy a múzeumi tárggyegyüttes a Lippert által neoreneszánsz stílusban megálmodott és Simor saját költségén felépített Prímási Palota második emeletének utcai teremsorában nyert elhelyezést.²⁷⁷ A palotáról már a kortársak is elismerőleg nyilatkoztak: „Az egész mű kivitele és berendezése magán viseli építő-mestere Lippert József genialis teremtő szellemét.”²⁷⁸

Lippert úgy álmolta meg az épületkomplexumot, hogy központi helyre, a második emeletre helyezte a hercegprímási lakosztályt, az utcai és a dunai szárnyba a fővendég-lakásokat illetve a múzeumi kiállítótereket,²⁷⁹ úgymint az érseki képes kiadványok termeit, a képtárat, metszvénytárat, egy folyosószakaszt és még két termet.²⁸⁰ A munka és pihenés feltételeit több előszoba, egy szalon, egy dolgozó- és egy hálószoba, valamint egy kis kápolna biztosította a prímás számára, míg az utcai szárnyban elhelyezett főhercegi lakosztály egy előszobát, egy nagy szalont, egy dolgozó-, egy hálószobát, egy ruhatárat és két cselédszobát foglalt magába.²⁸¹

²⁷⁴ PROKOPP 1992. 48.

²⁷⁵ JUHOS 2016. 339.

²⁷⁶ JUHOS 2016. 339-352; GYÖRFFY 1886. 35.

²⁷⁷ WALTER 1891. 60.

²⁷⁸ GYÖRFFY 1886. 46.

²⁷⁹ Herceg-Primásunk új palotája. 4. (48.) (Az első emeletet csak félémeletnek tekintve a másodikat elsőnek mondja.); Simor-album 213.

²⁸⁰ ISTVÁNFFY 2008. 49.

²⁸¹ Az Esztergomi Közlönyben más néven szerepelnek ezek a helyiségek.

Elidőzve még a palotánál – mely építési munkálatainak teljes összege az előzetes költségvetés²⁸² szerint 298.937,82 forintot, az utólagos számfejtés után²⁸³ 625.386,67 forintot tett ki –, Simor és Lippert szoros munkakapcsolatának beszédes jelébe botlunk: a dunai szárnyban az első emeleten az oratórium és sekrestye mellett, ahol a biliárdterem és a kézikönyvtár is található, a primási főépítész két szobát kapott, közvetlen szomszédságban az udvari papok nyolc lakószobájával és a két helyiségből álló egyházi irodával. Amikor 1882. december 30-án Simor este hazatért Rómából és birtokba vette a távollétében be is rendezett lakását, másnap, Szilveszterkor már együtt ebédelt Lipperttel a kis ebédlőben.²⁸⁴

A dolgozat célja lett volna a Primási Palota kápolnájának helyszíni felmérése is, de erre nem nyílt lehetőség. Amit a primás házikápolnájáról külső szemlélőként tudni lehet, hogy a primási lakosztály mellett helyezkedik el és oratóriumon keresztül kapcsolódik a vízivárosi, Loyolai Szent Ignác plébániatemplommal. „*A remek kápolna belső berendezése, ragyogó diszitéseivel, kedves benyomást gyakorol a szemlélőre.*”²⁸⁵ A Primási Palota zárókövének elhelyezése után – amire 1883. január 21-én reggel,²⁸⁶ ünnepélyes keretek között került sor – az előcsarnokban befalazták azt a dokumentumot, amely a rezidencia átépítésének befejezését is megörökítette,²⁸⁷ majd Simor a *Pontificale Romanum* szertartása szerint felszentelte a házikápolna oltárát,²⁸⁸ elhelyezte Szent Adalbert és Gellért püspökök egy-egy ereklyéjét, végül az újonnan felszentelt oltáron szentmisét mutatott be.²⁸⁹

A palota kápolnájában²⁹⁰ az oltár, a padozat és a mennyezet maradt fenn a Lippert-féle átépítés idejéből. Az egyszerű kivitelezésű, négy oszlopon álló oltár anyaga inkrusztált²⁹¹ carrarai márvány,²⁹² menzája piszkei vörösmészkő.²⁹³ A kápolna díszítése és oltárának kialakítása

²⁸² PL Tervrajz Gyűjtemény 456., 35.

²⁸³ PL Archivum Saeculare, Jogügyigazgatási és Gazdasági Levéltár, 891. csomó, 12. fasc.

²⁸⁴ ISTVÁNFFY 2008. 49.

²⁸⁵ GYÖRFFY 1886. 44-45.

²⁸⁶ BEKE MARGIT 2006. 69.

²⁸⁷ Az oklevél szövegét lásd: Simor-album 215.

²⁸⁸ Az épület felszentelését naplójában Simor hercegprimás is megörökítette: Liber functionum PL, Simor János magánlevéltára, szám nélkül.

²⁸⁹ Religio 1883. 8. szám 64.

²⁹⁰ Kőhalmi-Klimstein József – összetévesztve a magánkápolnával – a primási lakosztály mellé helyezte ezt (KŐHALMI-KLIMSTEIN 1886. 87.), leírása azonban (a stílus és a díszítés tekintetében) az első emeleti kápolnára illik.

²⁹¹ Herczeg-Primásunk új palotája. 4. (48.) és LEPOLD – LIPPAY [é.n.] 51: márvány kockalapokkal; Simor-album 213. és LEPOLD – HOMOR 1923. 92: lapis lazulival is.

²⁹² Herczeg-Primásunk új palotája. 4. (48.); Simor-album 213; LEPOLD – HOMOR 1923. 92.

²⁹³ Simor-album 213; LEPOLD – HOMOR 1923. 92.

különösen foglalkoztatta Lippert a fennmaradt számos tervrajz tanúsága szerint.²⁹⁴ A stukkódísszel ellátott mennyezet²⁹⁵ – amelyet eredetileg egyházi jelvények díszítettek²⁹⁶ – látni engedi a födémgerendák elhelyezkedését, díszítésként rajtuk szívléces kima és gyöngysoros pálca fut körbe. A padlózat a kor ízlésének megfelelően élénk színű, apró mintás, szőnyeget utánzó csempe.²⁹⁷ A falakon ma Kákonyi Asztrik ferences szerzetes falképei (Áldozat, Eucharisztia és Ige) láthatók.

A Primási Palota után még meg kell említeni a Szondi György tiszteletére drégelyi vár melletti dombon, a Várbercen (Babat-hegyen) álló emlékkápolnát is, amely Lippert tervei nyomán,²⁹⁸ Simor saját költségén épült.²⁹⁹ A primás szívügyének tekintette az emlékhely létesítését, bár a kezdeményezés nem tőle, hanem a honti kaszinótól indult: Ipolyságon 1860. október 2-án állapotok meg róla.³⁰⁰ Miután azonban évek alatt sem sikerült Drégely hőslélekű védőjének emléket állítani, Simor a meddő viták által gúzsba kötött ügyet magához ragadta, a kápolnát a nagybörzsönyi Árpád-kori templom utánérzéseként neoromán stílusban³⁰¹ felépíttette és 1885. október 6-án fel is szentelte. Az egykor 23 méter magas tornnyal bíró épület helyét ma mindössze egy haraglás jelöli.

A Primási Palota után Simor és Lippert jó kapcsolatának bizonyítéka a számos közös utazás is, hiszen Simor Lippertet külföldi útjaira is meghívta. Rómába, a konzisztóriumba 1874. június 8-án volt oldalkanonokjával, Császka György szepesi püspökkel, levéltárosával és szertartásmesterével Rajner Lajossal, valamint Lippert Józseffel utazott el,³⁰² s az akkor 83 éves IX. Piusz elé is bevitte őket audienciára.³⁰³ Simor szerette az intellektuális környezetet,³⁰⁴

²⁹⁴ PL Tervrajz Gyűjtemény 440-445.

²⁹⁵ Simor-album 213; HOMOR 1930. 26; LEPOLD – HOMOR 1923. 92.

²⁹⁶ Herczeg-Primásunk új palotája. 4. (48.); Simor-album 213.

²⁹⁷ A padló anyaga egyes szerzők szerint majolika (Simor-album 213; LEPOLD – HOMOR 1923. 92; HOMOR 1930. 26.), mások szerint zománc (Herczeg-Primásunk új palotája. 4. (48.))

²⁹⁸ PROKOPP 1971. 585-652.

²⁹⁹ VÉGH 2012. 107, 128-129.

³⁰⁰ Pesti Napló 11. évfolyam, 3197. szám (1860. október 7.)

³⁰¹ ÁCS 2024. 244.

³⁰² MESZLÉNYI 1970. 295, 308; WALTER 1891. 53, 56; Religio 1874. 46. szám 372. Császka és Lippert kísérté Simort már 1862-ben is Rómába. Lásd: HAICZL 1874. 11.

³⁰³ HAICZL 1874. 17.

³⁰⁴ Simor 1875. október 5-én kelt levélfogalmazványa Trefort Ágoston vallás- és közoktatási miniszternek, melyben Lippert József primási építész művészi érdemeinek elismerésül királyi tanácsossá terjeszti elő, felsorolva és jellemezve művészi alkotásait és restaurátori munkáját. Primási Levéltár, Simor János hercegprimás titkos levéltára, Functiones episcopales aliaque, notata Joannis Simor primatis Hungariae et archiepiscopus Strigoniensis ad anno 1867-1877 inclusive., 3. doboz/9. fasciculus 54/secr. 1875. évi iratok.

kanonokjai közé is ennek megfelelően választott be egyházi férfiakat,³⁰⁵ illetve ajánlotta őket magasabb egyházi méltóságra,³⁰⁶ többek között Samassa Józsefet is.³⁰⁷ Ők négyen: Simor, Samassa, Császka és Lippert személyesen és jól ismerték egymást. Ez fontos kapcsolódási pont lesz majd, ami az úti misekészletekben fog – szó szerint – kézzel foghatóan megmutatkozni.

Hogy Lippert és Simor kapcsolata milyen mélységű volt, azt az 1878-as konklávé rövid története is kiválóan jelzi. XIII. Leó pápa 1878. február 20-i megválasztásával kapcsolatban Simorról, mint a konklávé tagjáról így ír Walter Gyula: „*A pápaválasztás – mint ismeretes – titkos szavazás által történik. Hogy a szavazó valóban titokban maradjon, jeleltjének nevét minden bibornok egy lapra írja, azt összehajtva idegen pecsétnyomóval pecsételi le, rá kívülről egy tetszésszerű szót, mondatot s számot ír és aztán rövid imát mondva, bebocsátja az e célra felállított helyre. A bold. bibornok jelszava például e szentírási mondat volt: »Dominus illuminatio mea.« »Az Úr az én világosságom« (Zsolt. XXVI. 1); száma 50. A papírlap lezárásához Lippert József pecsétnyomóját használta.*”³⁰⁸

Lippert a nagybeteg Simor ágyánál is jelen volt, majd a primás halála után (1891. január 23.) Bécsbe költözött. A halál Alsó-Ausztriában érte 1902. augusztus 14-én, Gutensteinben temették el – a helyi plébánia Halotti Anyakönyvének 35-ös sorszámú bejegyzése³⁰⁹ szerint – 1902. augusztus 16-án.

A Primási Levéltárban – sajnos – nem sikerült olyan bőséges iratanyagot fellelni, amivel Simor és Lippert munkakapcsolatát gazdagon dokumentálni lehetne, de az előttem kutató Szabó

³⁰⁵ Simor 1873. november 11-én kelt levélfogalmazványa, amelyben a szepesi püspöki szék betöltésére – tekintettel a nemzetiségi viszonyokra – szlovákul beszélő jelöltet ajánl: Lopusny Ferencet, Majer Istvánt és leginkább Császka György primási irodaigazgatót. Trefort december 31-i válaszában még személyes találkozót is kért a primástól a kérdés megbeszélésére. Primási Levéltár, Simor János hercegprimás titkos levéltára, Functiones episcopales aliaque, notata Joannis Simor primatis Hungariae et archiepiscopus Strigoniensis ad anno 1867-1877 inclusive., 2. doboz/7. fasciculus 56-57/secr. 1873. évi iratok.

³⁰⁶ Simor 1870. október 29-én kelt levélfogalmazványa Eötvös József vallás- és közoktatási miniszternek, melyben Samassa Józsefet szepesi püspöknek ajánlja. Primási Levéltár, Simor János hercegprimás titkos levéltára, Functiones episcopales aliaque, notata Joannis Simor primatis Hungariae et archiepiscopus Strigoniensis ad anno 1867-1877 inclusive., 2. doboz/4. fasciculus 34/secr. 1870. évi iratok. Továbbá Simor és Trefort Ágoston vallás- és közoktatási miniszter 1873. június 9-13. közötti levelezése Samassa József szepesi püspök egri érsekké történő kinevezése ügyében, ahol Simor a jelöltet sok jeles tulajdonsága mellett azért is ajánlja, mert az ottani párharcokra üdvös befolyást gyakorolhat. Primási Levéltár, Simor János hercegprimás titkos levéltára, Functiones episcopales aliaque, notata Joannis Simor primatis Hungariae et archiepiscopus Strigoniensis ad anno 1867-1877 inclusive., 2. doboz/7. fasciculus 25/secr. 1873. évi iratok.

³⁰⁷ MESZLÉNYI 1970. 311.

³⁰⁸ WALTER 1891. 18.

³⁰⁹ <https://data.matricula-online.eu/de/oesterreich/wien/gutenstein/03-05/?pg=39> (Hozzáférés: 2026. január 26.) A Halottak Anyakönyvében a megjegyzések rovatban ez áll: „Selbstmord durch erstechen mit einer Scheere, Geistes Störung.”

Ágnes és Lakatos Adél feljegyzéseire támaszkodva és azon tovább haladva kevés eredménye mégis volt az esztergomi látogatásoknak.

A bazilikával kapcsolatos iratok között, 1853-ból, 1856-ból, 1859-ből és 1860-ból több dokumentumot is őriznek – összesen 11-et –, melyek azt igazolják, hogy a Brix und Anders műhellyel már Simor primáciája előtt is volt Esztergomnak kapcsolata:³¹⁰ Scitovszky János idején készült a Szent Adalbert és a magyar szent királyok ereklyetartója Bécsben, Andersnél és feltehetően Simor „*ezt a kapcsolatot és gyakorlatot folytatta*”³¹¹ a megrendeléseinél. A Simor-anyag iktatókönyveiben (1867-1887) 1876. február 27-én a 16. szám alatt a következő bejegyzés szerepel: „*Anders Henricus aurifaber Viennensis recognoscit perceptionem 700 florum qua praetium uno novo calice.*” Sajnos az iktatókönyv eme bejegyzéséhez tartozó dokumentumot sem sikerült fellelni, ellenben az említett 700 forintért elkészített új kehely nagy valószínűséggel a Főszékesegyházi Kincstárban 1964.165.1,2. leltári számon nyilvántartott, vésett felirata szerint 1876-ban Andersnél, Lippert tervei szerint kivitelezett arany kehellyel azonosítható. Öröndetes, hogy az 1964.164.1 leltári számú Szent László ereklyetartóra,³¹² és az 1964.23.1-2 leltári számú Széchy Dénes bíboros kelyhének restaurálására³¹³ vonatkozó dokumentumok, valamint az 1964.163.1 leltári számú, Ferenc József és felesége Erzsébet 1867. június 8-án történt megkoronázására készült olajtartóval kapcsolatos Anders-számlák³¹⁴ a *Basilica et thesaurotheca* címszó alatt megtalálhatók. Ezen felül az említett bécsi cég több számláját³¹⁵ is őrzik a Simor-anyagban, de közülük mostanáig nem tudtam kétséget kizáróan mást a Főszékesegyházi Kincstár tárgyaihoz rendelni.

A Szent Péter és Szent Pál apostolok vértanúságának 1800. évfordulójára IX. Piusz pápának szánt magyar szentek ereklyetartója üdítő kivétel, mert a levéltári kutatás ezzel a műtárggyal kapcsolatban hozta a legtöbb eredményt, melyet korábban már ismertettem.

³¹⁰ Cat. H. 1350 I. köteg, 1. csomó/3: 4425 Überschleig – 1853. november 27. Brix Emilius academicus modellarius planum et sumptuum projectum confiniendi reliquiarii – több levél.

³¹¹ KÓBORNÉ 2025. 41-42.

³¹² Cat. H. 1350 I. köteg, 1. csomó/3: nr. 3451.

³¹³ Cat. H. 1350 I. köteg, 1. csomó/3: nr. 5193.

³¹⁴ Cat. H. 1350 I. köteg, 1. csomó/3: nr. 332.

³¹⁵ Cat. H. 8981.

6. A Simor János főpapi mecénatúrájának egyházi ötvös- emlékei

Az alábbiakban Simor liturgikus célokra megrendelt és őrzési helyükön felmért ötvöstárgyait tekintem át, amelyek egyrészt a főpap 1857-1867 közötti győri-, majd 1867-1891 közötti esztergomi működésének egyfajta kronológiáját adják, másrészt az egy helyre készült tárgyak közös jellemzőit jobban érzékelhetővé teszik.

6.1 A Győri Egyházmegyei Kincstárban

Simor győri püspöksége idejéből az ún. **Simor kehely – Győri Egyházmegyei Kincstár (1.1-1.4 Kép)**³¹⁶

A kehely kerek talpperemén kék zománcos felirat „*Primae suae Sponsae Jauriensi Ecclesiae Joannes Card. Simor MDCCCLXXX.*” hirdeti, hogy itt Simor első püspöki székhelyének, Győrnek szánt ajándékról van szó,³¹⁷ ennek megfelelően bizonyosan nagy becsben tartották, valószínűleg csak jeles ünnepeken használták, egyébként a székesegyház kincstárában őrizték.³¹⁸ Zalka János megyéspüspök Simor nevenapján sajátkezűleg konszekráta és először Péter és Pál apostol ünnepén misézett vele. Nem véletlen esett a választás az apostolfejedelmek napjára: 22 évvel korábban Simort ezen az ünnepen szentelték püspökké és érkezett meg Győrbe.

A kehely leírása

Aranyozott ezüst, magassága 28 cm, a kuppa átmérője 9,5 cm, talpának átmérője 14 cm. Kerek talpa hornyolt peremű, fölötte a már idézett kék zománcos felirattal. (1.2 Kép) A talp oldalának felső részén rátett nyolclevelű zománcos, gránátköves virágok között ül Simor primás címere

³¹⁶ Leltári száma: Gy.89.13.

³¹⁷ „A mű tervezője Lippert kir. tanácsos úr, ki azt Anders és Brix bécsi műhelyében készítette. A talapzatra vésett felirat Ő Eminentijának a győri székesegyház mint egykori jegyese iránti gyöngéd figyelmét tünteti elő.” Uj Magyar Sion 1880. 11. évfolyam 554. Ugyanígy megemlékezett a Religio folyóirat is az ajándékról, az 1880. év 2. szám 15. oldalán „Nefejejts magas kézből” címmel rövid cikket közöltek, melynek első sorait itt is idézzük: „Ő eminentiája, hazánk bíboros primása, a múlt héten fölöttébb becses ajándékkal lepte meg első aráját, a győri püspöki megye székestemplomát: gyönyörű román stílusban készült drágaköves- s zománcművel eleganter díszített arany kelyhet és patenát küldött.”

³¹⁸ Religio 1880. 2. szám 15.

(1.3 Kép) A talp tetejére a trébelt indadisz közé három sorban gránátokat applikáltak, a szár alján kéksománcos, gerezdes gyűrű, amely a használat miatt megkopott. A kehely körte náduszát trébelt indadisz borítja virágfüzerekkel és kék sománcos szalagcsokorral. (1.1 Kép) A magas kuppa kosara áttört szőlőindás fűrtös, tetejének gyűrűjén kék sománcos indákkal és gránátokkal, rajta beütött Anders mesterjegy és Diana-fejes, 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy. Talp peremén belül kurzív betűkkel „*Ios Lippert invenit Heinr Anders fecit*” (1.4 Kép) felirat fut körbe.

6.2 Róma, Lateráni Szent János bazilika kincstárában

Simor már primásként készíttetett, de külföldön lévő megrendeléseivel közül: **A Szent Péter és Szent Pál apostolok vértanúságának 1800. évfordulójára IX. Piusz pápának szánt magyar szentek ereklyetartója, Lateráni Szent János bazilika kincstára (2.1-2.7 Kép)**

Erre a műtárgyra a Religio folyóiratban figyeltem fel, amely részletekbe menően beszámolt arról, hogy 1867. június 19-én a hercegprímás milyen ereklyetartóval indult Rómába.³¹⁹ A tárgyhoz rendelhető, Primási-, illetve Főkáptalani Levéltárban³²⁰ azonosított forrásokat korábban már ismertettem. Simor római tartózkodásáról szóló naplóbejegyzésének egy részletét azonban itt meg kell említenem. A primás úgy fogalmaz, hogy: „*Reliquiario praedicto ipse imposui reliquias SS. Stephani et Ladislai Regum, et Elisabethae Andreae II. Regis filiae, enim inscriptionem in litteris circularibus Dioecesis cum clero etiam communicavi.*”³²¹ (2.14 Kép) Ez a mondat azonban ellentétes úgy a körlevéllel,³²² amelyre hivatkozik, mind az ereklyetartó feliratával, miszerint a szent királyok mellett Szent Imre herceg ereklyéit őrzik. A – vélelmezhetően – Lippertől származó tervrajz melletti szöveg alapján egyértelmű, hogy az első traktusban középkürt Szent Erzsébet szobra áll. Valószínűleg ezt cserélte fel Simor és írt más nevet a naplójába.

³¹⁹ Religio 1867. 45. szám 404-405.

³²⁰ Itt is hálás köszönetet mondok Hegedűs András igazgató úrnak, a Primási és Főkáptalani Levéltárban való kutatáskor nyújtott nagylelkű segítségéért.

³²¹ Primási Levéltár, Simor János hercegprímás titkos levéltára, Functiones episcopales aliaque, notata Joannis Simor primatis Hungariae et archiepiscopus Strigoniensis ad anno 1867-1877 inclusive.

³²² Primási Levéltár Cat. 4,356/1867.

Az ereklyetartó leírása

Az ereklyetartó hatkaréjos talpon álló aranyozott ezüst, kaboson csiszolt ametisztekkel és zománcokkal díszített (2.6 Kép) neogótikus ötvösmunka, melyet a magyar szentek szobrai díszítenek. (2.1 Kép) Legfelül a Magyarok Nagyasszonya, alatta középpűt Szent Erzsébet, balján Szent Kinga, jobbán Szent Margit. (2.5 Kép) Alattuk, a középső mezőben rácsozott kapuzat mögött kézománcos háttérben három angyal áll, kezükben csontereklyékkal, melyeket egymással trikolor hitelesítő zsinór köt össze. (2.4 Kép) A középső angyal feje fölött a magyar Szent Korona mása, ő tartja Szent István ereklyéjét, balra tőle Szent László király, jobbra Szent Imre herceg relikviáit tartó angyalok. A rácsozott kapuzattal elzárható rész mellett, gótikus fiatornyok fülkéiben újabb szentek állnak, kezükben pásztorbottal és vértanúságuk eszközeivel: balra Szent Gellért püspök, jobbra pedig Szent Adalbert püspök. (2.2 Kép)

A monstrancia formájú ereklyetartó³²³ hátoldalán szintén nyitható rácsos kapuzat mögött zománcos magyar címer alatt (2.3 Kép) az alábbi latin nyelvű donációs felirat van vésve:

P.M.

PIO IX

FORTI FIDELI

*Beatum exitum gloriosorum fidei
propagatorum SS. PETRI et PAULI
concinente orbe catholico solemnius
celebranti has fidei in Hungaria
propagatorum reliquias
Joannes Simor P. Primas R. Hungar.
A.Episc. Strigon. cum suo M. Capitulo
universoque clero ac populo intimae
venerationis ergo de genu offert
MDCCCLXVII.*

³²³ Az Anders cég katalógusában a monstranciák között 360-as számmal szerepel az ereklyetartó ábrája, alatta: „Ausgeführt Sr. Heiligkeit, PAPST PIUS IX.”
https://books.google.hu/books?id=JGxSYgEACAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (Hozzáférés: 2026. április 15.)

Az ereklyetartó hatkaréjos talpának peremén gótikus minuszkulákkal: *Ios. Lippert. Aradiensis. hungarus invenit 1867.* (2.7 Kép)

Az 1837-ben pappá szentelt **XIII. Leó pápa** (1810-1903) **50 éves papi jubileumára** a magyarországi katolikusok számos ajándékkal kedveskedtek, többek között két – Link Fülöp István budapesti műhelyéből való – sodronyzománcos ötvösmunkával: a bécsi Pázmáneum egy kelyhet, Császka György szepesi püspök pedig a felkai monstrancia 1887-ben készült másolatát ajánlotta fel.³²⁴ Ezeket a tárgyakat 1887. október 28-30. között közszemlére kitéve három helyszínen (Pest, Kalocsa, Pécs) láthatták az érdeklődők. A Művészi Ipar című folyóirat tudósítása szerint „*Legnagyobb belértéket képviselt a bíbornok hg. primás 200 arany súlyú késő renaissance ízlésű, tömör arany kelyhe ciselírozott, arany szőlőlevél és indahálózat díszítéssel. Mondanunk sem kell, hogy a munka Lippert lovag primási építész tanácsa folytán Bécsben készült.*”³²⁵ Rákossy Anna közlése szerint a XIII. Leó pápának ajándékozott monstranciát jelenleg a Pápai Sekrestye Kincstárában őrzik. Ugyancsak az ő közlése – Cséfalvay Pál kutatásaira hivatkozva –, hogy a Pápának küldött ajándékok között volt egy Lippert József tervei szerint a bécsi Andersnél készített sodronyzománcos kehely is, amelyet Rómában Fraknói Vilmos (1843-1924) vásárolt meg és ajándékozott a budapesti Központi Szemináriumnak, ahol jelen idő szerint is őrzik.³²⁶ Ezen a nyomon elindulva valóban sikerült egy kelyhet paténával együtt fellelni és fotókkal dokumentálni (44.1-44.4 Kép), továbbá egy olyan monstranciát beazonosítani (45.1-45.2 Kép), aminek létezéséről eddig a szakma nem tudott.³²⁷

Simor 1887. november 23-án indult Rómába, hogy személyesen nyújthassa át november 30-án az aranymisés kelyhet, melyre az alábbi donációs felirat került: „*Leoni XIII. Summo Pontifici. Quinquagenaria. Sacerdotii. Celebranti. Dev. Offert. Joann. Card. Simor. Prim. Hung. A. Eppus. Strig. A. 1887.*”³²⁸ A kehelyről több információval nem rendelkezünk, őrzési helye ismeretlen.

³²⁴ RÁKOSSY 2011. 231.

³²⁵ Művészi Ipar 1887. 6. szám 248.

³²⁶ RÁKOSSY 2011. 13. lábjegyzet.

³²⁷ Itt is hálás köszönetet mondok Főtisztelendő Stift Zoltán Angelico PhD úrnak, a Központi Szemináriumban való kutatáskor nyújtott nagylelkű segítségéért.

³²⁸ WALTER 1891. 73.

6.3 A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeumban

Simor ajándéka, a 100 éves alapítását ünneplő Székesfehérvárnak küldött **pásztorbot (3.1-3.2 Kép)**³²⁹

Székesfehérvár fiatal a magyar egyházmegyek sorában. A Habsburgok egyházreformja hívta életre. A már-már irányíthatatlan méretű esztergomi érsekség 1776-os feldarabolását követően Besztercebánya, Rozsnyó és Szepes, majd a veszprémi püspökség 1777-es felosztása nyomán Szombathely és Székesfehérvár lett püspöki székhely. Ez utóbbi alapítólevele 1777. február 17-én, pápai bullája 1777. június 17-én kelt.

Simor, aki nem tudott jelen lenni a centenáriumon, nem feledkezett meg szülővárosának „katedrális egyházáról.” A Dulánszky püspöknek 1877. március 11-én sajátkezűleg írt latin nyelvű levelében úgy fogalmaz, hogy annak a templomnak küldi emlékül a jeles évfordulóra a püspöki jelvényt (3.1 Kép), „*ahol vízből és Szentlélekből újjászületett, ahol primiciáját mondta, ahol kanonoki tisztségbe emelték*”. (3.4 Kép) A fejedelmi ajándékról a Religio³³⁰ is megemlékezik: „*A kincs a napokban érkezett Székes Fehérvárra közvetlen a megyés püspök, Dulánszky Nándor ur ő méltósága kezeihez küldetve, ő eminentiája gyengéd tartalmu és elérzékenyült hangon írt sorai kíséretében.*” A kutatás során a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltárban fellelt és tárgyhoz rendelhető forrásokat korábban már bemutattam. Azt azonban talán érdemes megjegyezni, hogy Dulánszky Nándor püspök székeskáptalanhoz küldött leiratából³³¹ kitűnik: tetszését elnyerte a baculum, mert a káptalannak kiköti, hogy amíg ő a püspöke az egyházmegyének, az ajándék megbecsülésének jeleként a pásztorbotot kizárólagosan saját használatára tartja fenn.

A pásztorbot leírása

A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum állandó kiállításában 1998 óta megtekinthető bot nóduszának átmérője 10 cm, csigája 20 cm széles. A 4 szártag hossza alulról felfelé 51 cm, 50 cm, 49,3 cm és 35,7 cm. Az alsó lecsavarható szártag vasdugóban végződik, felette kúposan szélesedő, vésett körbefutó vonalakkal és elszórt körökkel, ill. rozettákkal díszített gyűrűvel lezárt tagozattal. A szártagot vésett kannelúra-imitáció és a végeken körök díszítik. A szártag

³²⁹ Leltári száma: 74.833.1.

³³⁰ Religio 1877. 24. szám 191.

³³¹ SzfvPL – I.4. – No.5326/I. – 416/1877.

felső végén kis aranyozott öv, felette csavarmenetes szár található. A középső és a felső szártág alsó végét többszörösen, gyűrűkkel is tagolt aranyozott, a legnagyobb gyűrű élén körbefutó babérkoszorúval díszített tagozattal látták el, felette az alsó szártághoz hasonló osztás és díszítés, míg a felső részén csavarmenetes szárból végződik. A botfejet aranyozott, többszörösen tagolt, alul-felül sugarasan futó beágyazott kék zománcsíkokkal és nagy sodronygyűrűvel díszített elem között lapított pogácsa alakú nódusz indítja, melynek élén, váltakozva, ívelt oldalú beágyazott kék zománcos rátét lemezek és sodronnyal díszített nyolc szekrényfoglatban váltakozva ametiszt és gránát fazettált csiszolású kövek ülnek. A nódusból induló kampót spirálisan futó beágyazott zománcos szalag díszíti, melynek szélén kék csíkok és piros pöttyösor között fehér sávban zöld leveles inda fut végig. A zománcos kampót öt gyöngyös gyűrű és a legvégén nyolc szekrényfoglatban váltakozva ametiszt és gránát fazettált csiszolású ékkövekkel díszített gyűrű tagolja részekre. Az ékköves gyűrűből, öntött, aranyozott akantuszlevelek közül, aranyozott négyzetes keresztmetszetű inda nyúlik ki, amelynek végén mindkét oldalon egy-egy ötszirmú, közepén egy nagyobb szekrényfoglatú kerek, fazettált csiszolású ametisztal és körülötte öt ovális, fazettált csiszolású gránáttal díszített aranyozott préselt rozetta látható.

A 180,8 cm magas és 2250 gramm súlyú bot legfelső szártágjának ezüsthengerén vésett feliratok olvashatók: *TEMPLO.CATHEDR: ALBAE-REGAL: ANNO. AB. ERECTA. SEDE. EPPALI. CENTESIMO / JOANNES. CARD: SIMOR. OLIM. IBIDEM. CANONICVS.* Apróbb betűkkel a száron a tervező neve is helyet kapott: *JOS. LIPPERT INVENIT.* (3.2 Kép) A botfejen több helyütt Diana-fejes, 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és Anders jelzése van beütve.

6.4 Az Esztergomi Főszékesegyházi Kincstárban

A jelenleg Esztergomi Főszékesegyházi Kincstárban lévő, Simor-Lippert-Anders nevekkéval valamilyen kapcsolatba hozható műtárgyak.

Széchy Dénes bíboros aranyozott ezüst, filigrános, sodronyzománcos díszítésű kelyhe (4. Kép)³³²

³³² Leltári száma: 1964.23.1-2.

A kehely leírása

A kehely hatkaréjos talpának szegélye áttört, négykaréjos mintákkal. A talpat sodronykeretes lemezek díszítik, felváltva kék alapon zöld és vörös sodronyzománcos és filigrános bőrtűs mintákkal; egy mezőben Széchy Dénes címere (pajzsban vörös áttetsző ágazott zománcos alapon kétfejű, kiterjesztett lábú és szárnyú aranyas, a címer felett bíborosi kalap, bojtokkal). A szár alsó része felváltva zöld zománcos és filigrános lapokkal borított, felette hatszögletű, áttört gyűrűtag, az éleken oszlopokkal. Lapos gombján lent filigrános, fent váltakozva filigrános és zöld zománcos lapocskák, valamint eredetileg kézzománcos virágok. A száron a nádusz alatt és felett kék alapon „*got hilf*” és „*maria*” felirat. Kosarán ismét sodronyos keretű filigrános és zöld zománcos lapok váltakoznak; magas liliomos párta szegélyezi. A talp peremén restaurálást³³³ megörökítő felirat: *Hunc Dionys Card. de Széch. prim. et Aeppus Strigon calicem renovari iussit successor Joannes Simor + 1868.*³³⁴

A kehely restaurálására Dankó József beszámolója szerint egy sérülés miatt került sor. „*Czobor Béla sajnálattal jegyezte meg, hogy a kelyhet újra aranyozták, de a bécsi műhelyben valószínűleg további javításokat is elvégeztek. A Beszédes Sándor által – még az Anders-féle javítás előtt – készített fotón jól látható, hogy a kehely talpán és kuppakosarán lévő csepp alakú sodronyzománcos mezők alapzománca, ill. a rotulusok szirmai eltérnek a későbbi (mai) állapottól. A zománcos felületek megújítására, módosítására Anders műhelyében kerülhetett sor.*”³³⁵ A 22,4 cm magas és 0,5 l űrtartalmú³³⁶ kehelyhez paténa³³⁷ is készült, Bécsben. Diana-fejes, 800 ezrelékes, 1872 előtti bécsi hitelesítőjegy és Anders jelzése van beütve.

Szakolcai kehely³³⁸

³³³ Magyarország történeti emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon. II. kötet 230.

³³⁴ A kelyhet az esztergomi vízivárosi templom klenódiumai között találta meg Franz Bock. Ezt követően került vissza az esztergomi kincstárba. A címer alapján Széchy Dénes bíboros, esztergomi érsek számára készült, ezt a feltételezést erősíti, hogy a kehely az 1659-es kincstári leltárban már szerepel. MIKÓ 2006. 526., Kat. X-39. (Cséfalvay Pál); CZOBOR 1883. 304-310, 353-358; Kiállítva: London, Victoria and Albert Museum 1967. október–1968. január, Kat. 187; Brüsszel, Palais des Beaux-Arts, 1970. május–június, Kat. 40; Róma, Palazzo Venezia, 1972. március–május, Kat. 141; Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1970. október, Egyházi gyűjtemények kincsei Kat. 43.

³³⁵ Magyar szentek tisztelete és ereklyéi. 62.

³³⁶ EL 1883. IV. évfolyam, 355.

³³⁷ EL 1883. IV. évfolyam, 357: „... míg a két XVII. századi inventarium a kehelyhez tartozó patenáról is megemlékezik: addig a XVIII. századiakban arról már szó sincs, valószínűleg azért, mert az elveszett volt.”

³³⁸ Leltári száma: 1964.28.1-2; GENTHON 1948. 234; CSÉFALVAY 1984. 14; LEPOLD 1942. 19.

Provenienciájából annyi ismert, hogy Simor vásárolta a szakolcai Szent Mihály plébániatemplomtól, restauráltatta, majd 1872. március 25-én – súlyos betegségéből felgyógyulván – székesegyházának ajándékozta. Szakolca Nyitra vármegyében (ma Szlovákia) az esztergomi főegyházmegye sasvári esperesi kerületéhez tartozott, templomát 1397-ben szentelték fel Szent Mihály tiszteletére.

A kehely leírása

Az 1490 körüli 22,5 cm magas gótikus, aranyozott ezüst kehely hatkaréjos talpát és kosarát váltakozva kék és zöld alapú, fehér rozettákból álló sodronyzománc virág díszíti, a kosár felett levélsoros pártázat ül. Hatgerezdes gombján áttört mezőkön hat karmosan foglalt ametiszt, hatszögű szárán „*ihesus*” és „*o maria*” felirat van. Talpa és kuppája Bécsben készült Andersnél 1871-ben. A talp peremen *Acquisitum renovavit Joan. Simor Primas A.Eppus Strigon. 1871* szöveg olvasható.

„Nagy” filigrános kehely³³⁹

Provenienciájáról annyit tudnunk, hogy Thomasinovics János esztergomi kanonok (+1588) hagyatékából került a gyűjteménybe.

A kehely leírása

Az 1480 körül Erdélyben készített 26,5 cm magas aranyozott ezüst kehely hatkaréjos talpán a filigránmezők közepén 6-6 nagyobb gömb ül, gombját piros és kék ékkövek díszítik. Harang alakú kuppája Bécsben készült Andersnél 1856-ban. Paténája szintén ebből a műhelyből került ki. A talp peremének felirata: *Retenda antiqua forma, addita Nova argentea Cuppa renovata, 1856 appendit 75 Semiuncias.*³⁴⁰

Szent Margit³⁴¹ vezekelőve (5. Kép)³⁴²

³³⁹ Leltári száma: 1964.33.1-2.

³⁴⁰ GENTHON 1948. 236; CSÉFALVAY 1984. 14-15; LEPOLD 1942. 20.

³⁴¹ Az Árpád-házi Szent Margitról Nevezett Szent Domonkos Rendi Nővérek Apostoli Kongregációja, a Károli Gáspár Református Egyetem és a Magyar Tudományos Akadémia 2022. november 17-19. között Árpád-házi Szent Margit és kora 750 éves örökség c. konferenciát tartott, ahol Péterfi Bence PhD előadása is elhangzott Árpád-házi Margit vezekelő öve címmel.

³⁴² Leltári száma: 1964.202.1.

A vasövet 1855-ben a pozsonyi Erzsébet apácák ajándékozták Scitovszky primásnak csontereklyével és két ruhadarabbal együtt.³⁴³

Az ereklyetartó leírása

A Szent Margit 5 cm széles és 86 cm hosszú vas övét³⁴⁴ magába foglaló hajlított, négyzetes zománc mezőkkel ellátott, 11 cm magas, 86 cm széles aranyozott ezüst ereklyetartó³⁴⁵ tetején a következő zománcos felirat fut végig: *Cilicium B. Margarithae Filiae Belae IV. Regis. hung.* Zsinóron függő hitelesítő viaszpecsétjét Simor János gravírozott címerével díszített aranyozott ezüst tartó foglalja magába. Az ereklyetartó belső oldalán vésett feliratok olvashatók. A bal szélén alul: *Ios. Lippert invenit*, középen: *Joannes Card. Simor Archieppus Strigon ff. ad 1881*, a jobb szélén alul: *Henr. Anders fecit*. Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és Anders jelzése van beütve.

Káptalani nagy körmeneti kereszt (6.1-6.2 Kép)³⁴⁶

A kereszt leírása

Az ezüstből készült háromkaréjos szárvégű gömbös kereszt szélessége 43 cm, magassága 52,5 cm, bottal együtt 236 cm.³⁴⁷ Az öntött korpusz, a keresztszárak lemezein a medallionokban Szűz Mária, Szent János evangélista, pelikán és Magdolna trébelt domborművű alakjai (6.1 Kép) Magyarországon készültek 1650 körül, gombja 1750 körül. Háta sima (6.2 Kép). Hengeres szára Simor primás megrendelésére Bécsben készült Andersnél 1870-ben.³⁴⁸

³⁴³ LEPOLD 1942. 73-74.

³⁴⁴ Új Magyar Sion 11. évfolyam 1880., 633.

³⁴⁵ Az ereklyetartó-szekrényben pergamenre írva a következő szöveg található: „Cilicium B. Margaritae V. in Claustro Poson. Clarissarum in antiquissima, atrita theca dia custoditum, post illius cassationem per Josephum II. Conventus Poson. montalium Elisabethinarum obtinuit, aquo mihi oblatum, libens acceptavi, et novae huic thecae quam aere meo fieri jussi, imposui, sigilloque meo munivi. Bajcs, 17 ma Julii 1881. Joannes Simor Card. Archieppus Strig.” In: Új Magyar Sion 12. évfolyam 1881., 635.

³⁴⁶ Leltári száma: 1964.68.1-2.

³⁴⁷ LEPOLD 1942. 28.

³⁴⁸ GENTHON 1948. 248; CSÉFALVAY 1984. 16.

Apostoli kereszt³⁴⁹

A keresztet a kincstár 1343-as és 1762-es leltára is említi, ez utóbbi szerint már nem csak az érsek, hanem a király előtt is viszik.³⁵⁰

A kereszt leírása

A szár nélkül 32 cm magas és 28 cm széles, kék zománcos ezüst³⁵¹ kereszt előlapján középütt öntött korpusz, négykaréjos szárvégein Szűz Mária és János evangélista, Krisztus lábainál Szent Magdolna, feje felett a fiókait saját vérével tápláló pelikán domborműves alakja látható. A kereszt hátoldalán a száruk metszésében Mária a gyermekkel, valamint a négy szárban a négy evangélista félalakjai sajátos jelvényeikkel: kétoldalt Márk és Lukács, fent és lent Máté és János, mindannyian niello megoldással ábrázolva. A kereszt előlapja szárvégein, Krisztus haja, szakálla és ágyékleple, valamint a kereszt hátlapja és gombja aranyozott, 15. század végi itáliai reneszánsz munka, ami valószínűleg Estei Hippolit, Beatrix királyné öccse érseksége idején (1486-1497) került Magyarországra.³⁵² Gombját és nyelét Simor hercegprímás költségén javították ki, ezt örökíti meg a nyélen körbefutó latin nyelvű kék színű gótbetűs felirat: *Crucem restaur. nodum et hastile novum fieri jussit Card Simor a. D. MDCCCLXXV.*³⁵³

Szent László foga, ereklyetartó (7. Kép)³⁵⁴

Provenienciájából annyi ismert, hogy Simor készítette Bécsben s az ereklyét Győrből hozta a Szent László hermában őrzött fejereklyéből.³⁵⁵

Az ereklyetartó leírása

A 48,5 cm magas aranyozott sárgaréz vert, öntött, cizellált, zománcozott ereklyetartó hatkaréjos talpon áll, benne *ff. a d 1868* felirat. Szárán a lapos gomb rotulusai vörös zománcúak. Felső része hengeres üvegszelence, áttört gótikus dísszel, az ereklyét és Simor hitelesítő iratát és

³⁴⁹ Leltári száma: 1964.39.1-2.

³⁵⁰ EL 1880. I. évfolyam, 347: „Crux argentea major cum figura Christi Domini e cruce pendentis, in circuitu habens quatuor Evangelistas ex alia parte aequae quatuor Sanctorum exsulptas rapraesentat effigies ejus manubrium solito longius ex argento fusum ac in quatuor partes dividi solitum, quae Regibus Hungariae ac Archiepiscopo Strigoniensi praeferrere assolet.”

³⁵¹ LEPOLD 1942. 24-25; GENTHON 1948. 239-241; CSÉFALVAY 1984. 16; A koronázás egyházi műtárgyai. 24; Magyar szentek tisztelete és ereklyéi. 54.

³⁵² GEREVICH 1928. 186.

³⁵³ CSERNOCH 1887. 288.

³⁵⁴ Leltári száma: 1964.164.1.

³⁵⁵ LEPOLD 1942. 74; GENTHON 1948. 260.

pecsétjét magába foglaló üveghenger mellett gótikus támpillérek, fölötté gót kápolna, benne Szent László szobrával.

Mielőtt a Simor megrendelésére Lippert által tervezett és a bécsi Andersnél kivitelezett 164.163 leltári számú olajtartót ismertetném, szükséges megemlíteni a Kincstár állományába tartozó ún. kisebb³⁵⁶ (Ltsz.: 1964.18.1,2) és nagyobb³⁵⁷ (Ltsz.: 1964.17.1,2) Zsigmond-³⁵⁸ és Corvin-serleget³⁵⁹ (Ltsz.: 1964.29.1,2). Mindhármukat Simor restauráltatta 1880-ban Bécsben Andersnél,³⁶⁰ amint azt betűre és évszámra egyező felirataik hirdetik: *PRISTINAE DECORI ET INTEGRITATI RESTITUIT JOANNES CARD. SIMOR 1880.*

Zalka János *Az esztergomi kenetkürtök* című munkájában azt írja: „Mióta az esztergomi kincstárban vannak, évenként nagycsütörtökön használtatnak olaj-szentelésnél, egyikben *chrisma*, a másikon *oleum infirmorum*, a harmadikban *oleum catechumenorum* szenteltetvén. Az év egyéb részeiben üresen állanak. (...) A kürtök földőjét jelölő C. illetőleg O. és I. betűk, melyek az olajokra vonatkoznak, újabb alakúak, csak később vésettek oda (...) A jelenleg használt hozzájuk készített keverő kanalak 1635-ből valók. Annyit mondhatunk tehát felőlük, miszerint Mátyás király adta azokat a főegyháznak, hol azok már több századok óta olaj szentelésre használtatnak.”³⁶¹ Cséfalvay Pál kanonok pedig *Az esztergomi Bazilika, Kincstár és Vármúzeum* című ismertetőjében azt írja, hogy a szarvserlegeket „Simor primás kivonta a forgalomból és 1880-ban Bécsben restauráltatta őket. Azóta csak kiállítási tárgyak.”³⁶²

Simor nevéhez két, a dolgozat szempontjából érdekes olajtartó edény köthető, az egyikük az 1964.163.1 leltári számú gótikus tornyos cibóriumokat formázó tartó, a másikuk az 1964.230.1,2 leltári számú szarv alakú edény.

Olajtartó (8.1-8.3 Kép)³⁶³

³⁵⁶ Magyarország történeti emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon. II. kötet, kép a 140. lapot követő XXVIII. táblán.

³⁵⁷ Magyarország történeti emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon. II. kötet, kép a 132. lapot követő XXVII. táblán.

³⁵⁸ Régiségek könyve. 194.

³⁵⁹ Magyarország történeti emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon. II. kötet, kép a 144. lapot követő XXIX. táblán.

³⁶⁰ LEPOLD 1942. 15.

³⁶¹ Magyar Sion 1. évfolyam 1863., 869. és 875.

³⁶² CSÉFALVAY 1984. 31; CZOBOR 1875. 167-168.

³⁶³ Leltári száma: 1964.163.1.

Ez a műtárgy Ferenc József és felesége Erzsébet 1867. június 8-án történt megkoronázására Simor megrendelésére Lippert tervei szerint Bécsben készült ötvösmunka, amely nem csak IV. Károly 1916. december 30-án történt koronázási szertartásánál szerepelt, de a mai napig használatban van: a papszentelésnél a krizma őrzésére szolgál.³⁶⁴

Az olajtartó leírása

Az olajtartó arany, aranyozott ezüst, öntött, vésett, cizellált, zománcos, ametisztekkel és korallal díszített 31 cm magas és 8 cm talpátmérőjű.³⁶⁵ (8.1 Kép) Hatszögletes talpon áll, melyet díszítetlen talpélek osztanak hat egyforma mezőre, közülük ötben egyező stilizált indás-leveles-minta, a hatodikban eltérő kompozícióban zománcozott koronás magyar címer. A talp szegélyén a következő vésett, zománcos felirat áll: *Ave S. Oleum, quo. unguntur. Hungariae. Reges. et. Reginae. a. rediviva. constitutione. sub Franc. Josepho. I. et Elisabetha.* A négykaréjos áttört függőleges peremének belső szegélyén szintén vésett felirat olvasható: *Jos. Lippert Aradiens hungaris invenit 1867.*, a talp alátétlemezen pedig: *F F Joan Simor Aeppus. Strigon 1867.* (8.2 Kép) Az olajtartó kék zománcos szárgyűrűi közé lapított gömb alakú nádusz került, amelynek kék zománcos rotuluszain *S OLEUM* felirat olvasható. A száron torony alakú olajtartó, amelynek alsó részén levelek között korallbibéjű virágok bújnak meg. A tartó hengeres toronytestének oldalán körbefutó cizellált, vésett stilizált indás-leveles mezejét hat befoglalt kaboson ékkő díszíti. A torony felnyitható fedele tetőcserepet imitáló vésett díszet kapott, két sorban hat-hat befoglalt ékkővel és fedelén keresztrózsával. Az aranyozott ezüst toronytestben lévő arany olajtartó kapszulába Apolló-fejes 750 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és Anders jelzése van beütve (8.3 Kép), a kapszula fedelén díszes vörös tranzlucid zománcos felirat: *O. Catech.* A hengeres testen Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy. A tárgyleíró kartonon türkiz is szerepel, de ilyen kő nem fedezhető fel a tárgyon.

Olajtartó szarv (9.1-9.5 Kép)³⁶⁶

Az olajtartó leírása

³⁶⁴ 2020. június 13-án papszentelés Esztergomban: <https://www.magyarKurir.hu/hirek/minden-egy-szentmisenek-vegtelen-erteke-van-papszentelést-unnepeleket-esztergomban> (Hozzáférés: 2024. október 3.)

³⁶⁵ LEPOLD 1942. 41; GENTHON 1948. 260; Magyar szentek tisztelete és ereklyéi. 65.

³⁶⁶ Leltári száma: 1964.230.1,2.

A négy grifflábon álló, 48 cm magas, szarv alakú, kettős sárkányfejben végződő (9.1 Kép) aranyozott, 800 ezrelékes ezüst, Diana-fejes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegyes (9.3-9.4 Kép) tartó övén, a megrendelő Simor címere ül. Az olajtartó szarv teteje hólyagos, szárán keresztvirággal, három gyűrűjének kézománcos felirata nyaktól lefelé: *Chrysm + Catechumen / Ioannes Card. Simor + Arch. Eppus. Strig. + fieri fecit a.d. m.d. MDCCCLXXVII.* (9.2 Kép) Alján vésett feliraton: *Ios. Lippert invenit.* A krizma és keresztelendő olaj kettős feliratnak megfelelően a tartó – Apolló-fejes 750 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegyes, Anders jelzéses³⁶⁷ (9.5 Kép) – belseje kettéosztott és alkalmas a kétféle olaj tárolására.³⁶⁸

Főpapi gyűrűk

Lepold Antal *Az Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár katalógusa* című munkájában említést tesz Simor primás kilenc főpapi aranygyűrűjéről,³⁶⁹ melyek egy tokban nyertek elhelyezést és „*Lippert terve szerint Bécsben, Anders Henrik műhelyében készültek 1867-1891 között.*” Ezzel szemben a Magyarországi Műemlékek Topográfiaja első, Esztergommal foglalkozó kötete³⁷⁰ már tíz gyűrűről tud, melyek „*opálos, gyémántos és topázos fejjel*” készültek. „*Oszták és magyar munkák, 1870-1880 körül.*” Ezeket a gyűrűket a kutatás során nem sikerült beazonosítani.

A kincstári anyagból egy gyűrű, az 1964.181.1 leltári számú azonban minden kétséget kizáróan Simor és Lippert személyéhez köthető és a közöttük levő őszinte tiszteleten, megbecsülésen alapuló kapcsolat jeleként értékelendő.

A Simor János aranymiséjére készült gyűrű (11.1-11.5 Kép)³⁷¹

³⁶⁷ Valószínűleg ugyanarról az olajtartóról van szó, amelyet Simor az Anders cég katalógusába 1877. március 20-án írott ajánlásában is elismeréssel említ. „Aus Anlass der mir soeben eingesendeten grossen Oelgefässe und des mit Edelsteinen besetzten Bischofsstabes fühle ich mich gedrungen, Euer Wohlgeboren für all’ die mir gelieferten herrlichen Werke meine vollste Anerkennung und Zufriedenheit, sowie auch meinen verbindlichsten Dank mit dem aufrichtigen Wunsche auszusprechen, dass der Allgütige Sie noch lange in voller Kraft zum Gedeihen wahrer Kunst erhalten möge.”

https://books.google.hu/books?id=JGxSYgEACAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbp_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (Hozzáférés: 2026. április 15.)

³⁶⁸ EL 1880. I. évfolyam, 370; GENTHON 1948. 262.

³⁶⁹ LEPOLD 1942. 43.

³⁷⁰ GENTHON 1948. 260.

³⁷¹ Leltári száma: 1964.181.1.

A gyűrű történetéhez tartozik, hogy Simort 1836. október 28-án szentelte pappá Ürményi Péter káptalani helynök. Simor és Lippert kölcsönösen nyilvántartották egymás életének jubileumi eseményeit, így őrzi a Prímási Levéltár például Lippert Simorhoz 1877. január 26-án írott levelét, amelyben megköszöni az 50. születésnapjára küldött jókívánságokat,³⁷² de ugyanez a levéltár őrzi Lippert gratulációját is, amelyet Simor püspökké szentelése 25. évfordulójára küldött 1882. június 24-én.³⁷³ Ebből az alkalomból Lippert egy ezüstkeresztet is készíttetett – a levél tanúsága szerint – melynek beazonosítása ezidő szerint még várat magára. Ugyanebbe a sorba tartozik Lippertnek a primás 50. papi jubileuma alkalmából 1886. októberében küldött üdvözlő távirata is.³⁷⁴

A gyűrű leírása

Az ötvenéves jubileumra Lippert által tervezett aranygyűrűt Andersnél kivitelezték 1886-ban. (11.3 Kép) A gyűrű fejében karmosan foglalt rubin ül (11.4 Kép), kétoldalt, zöld levelek közé pedig a primás (11.1 Kép) és Lippert saját címere került. A főpapi ékszer kék, zöld és fekete zománcos, belül a következő felirattal: *C. Simor. a.e.s sac. jub. d.o. J.L. 1886.* (11.2 Kép), valamint Anders „A” beütött mesterjegye és 750 ezrelékes zerge-fejes 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy. (11.5 Kép)

A Szeplőtelen Fogantatás negyedszázados évfordulójára készült pásztorbot (12.1-12.2 Kép)³⁷⁵

A bot méltatásában az Új Magyar Sion folyóirat odáig megy, hogy a Mátyás-kálvária mellé állítja, a kivitelező Andersről pedig elismerőleg azt írja, hogy: „*aki remeket akar bírni, annak más művészhez nem is szabad fordulnia.*”³⁷⁶

³⁷² Prímási Levéltár, Simor János hercegprimás titkos levéltára, Functiones episcopales aliaque, notata Joannis Simor primatis Hungariae et archiepiscopus Strigoniensis ad anno 1867-1877 inclusive.,3. doboz/11.fasciculus 5/secr. 1877. évi iratok.

³⁷³ Prímási Levéltár, Simor János hercegprimás titkos levéltára, Functiones episcopales aliaque, notata Joannis Simor primatis Hungariae et archiepiscopus Strigoniensis ad anno 1867-1877 inclusive.,4. doboz/16.fasciculus 22/secr. 1882. évi iratok.

³⁷⁴ Prímási Levéltár, Simor János hercegprimás titkos levéltára, Functiones episcopales aliaque, notata Joannis Simor primatis Hungariae et archiepiscopus Strigoniensis ad anno 1867-1877 inclusive.,5. doboz/20.fasciculus 52/secr. 1886. évi iratok.

³⁷⁵ Leltári száma: 1964.197.

³⁷⁶ Magyar Sion (Új sorozat) 10. évfolyam 1879. 945.

Ezt a műtárgyat a IX. Piusz pápa által 1854. december 8-án ünnepélyesen, ex cathedra kihirdetett Ineffabilis Deus bulla 25. évfordulójára rendelte meg Simor és használta először 1879 karácsonyán.³⁷⁷

A pásztorbot leírása

A bot 193 cm hosszú,³⁷⁸ aranyozott ezüst, vert, vésett, öntött; zománcos, drágakövekkel berakott leveles csigájában Szűz Mária zománcos arany³⁷⁹ szobra lapis lazuli golyóbison áll (12.1 Kép), a botfej alatt Simor címere ül, majd négy zománcos virágos ág simul a szárhoz. Lapított gombján nagyobb kövek, három részre szétcsavarható hengeres szárán három lapos gyűrű és vésett levéldísz. A bot szárának alsó végén kék-piros kronosztikon olvasható: *Delparae. VirgInI. Ioannes. CarDInaLIs. strIgonlensIs. archIepIs CopVs. ple. DonaVIt.* Csúcsbafutó végén *Invenit Ios Lippert*, valamint *Hein. Anders Fecit* felirat és beütött Anders mesterjegy. (12.2 Kép)

Simor saját használatára szánt kelyhe (13.1-13.2 Kép)³⁸⁰

A tervező primási főépítésszel kapcsolatban Czobor megjegyzi: „(...) *compositióit a stylaris correctség mellett, meglepő csin és jól kifejlett ízlés szokta jellemezni. Ha az esztergomi metropolisnak ő eminentiája által ajándékozott fejedelmi bőkezűségét hirdető egyházi műtárgyai mind elpusztulnának: e kehely egyedül elégséges volna tanúságot tenni az ország biboros főpapjának műízléséről, bőkezűségéről.*”³⁸¹

A kehely leírása

A 23 cm magas, vert, vésett, kék-vörös és zöld zománcos neogótikus aranykehely Lippert terve után 1880-ban készült Andersnél. Hatkaréjos talpa között hat kiugró háromszög, rajta kerek láb, ennek peremén kék zománcos felirat: *Joan. Card. Simor pro suo usu F.F. 1880.* Talp boltozatán zománcozott ívháromszög mezőben „*Iesus +*”, az övpárkány alatt Simor címere ül. (13.2 Kép) Szárának alsó része pikkelyes, felső hengeres. Lapos nádusának hat kerek zománcos rotulusában „*Maria*” neve. A kuppa alacsony kosarán áttört liliomok, a kuppán két vonal között vésett körirat: *+ calicem salutaris accipiam et nomen domini invocabo.* A 16 cm átmérőjű sima

³⁷⁷ Magyar Sion (Új sorozat) 10. évfolyam 1879. 945.

³⁷⁸ GENTHON 1948. 262; LEPOLD 1942. 64-65.

³⁷⁹ EL 1880. I. évfolyam, 369.

³⁸⁰ Leltári száma: 1964.166.1,2.

³⁸¹ EL 1881. II. évfolyam, 217.

paténa hátlapján „csinos zománczmű látható, nevezetesen aranygömbös keretben egy négyes lóherlevélidom (Vierpass) s ebben egyenkarú kereszt élénk polychromiával.”³⁸² (13.1 Kép) A kuppán és a paténán is 1872 utáni 750 ezrelékes Apolló-fejes bécsi hitelesítőjegy és Anders mesterjegye van beütve, a kehely talpában pedig felirat: *Ios. Lippert invenit Henr. Anders fecit.*³⁸³

Az alcsúti-kehely (14.1-14.3 Kép)³⁸⁴

Provenienciájához tartozik, hogy 1882. augusztus 6-án Simor – Pauer János (1814-1889) székesfehérvári, Schlauch Lőrinc (1824-1902) szatmári, Zalka János (1820-1901) győri megyéspüspök és Kruesz Krizosztom (1819-1885) pannonthalmi főapát segédletével – felszentelte az alcsúti kastély-kápolnát.³⁸⁵ A kehely a főhercegi család ajándéka volt Simornak a főpapi ténykedésért.³⁸⁶

A kehely leírása

A 23,6 cm magas³⁸⁷ aranyozott, 800 ezrelékes ezüst, drágaköves kehely kerek talpán négy zománcos medallion (Kálvária jelenet, Klotild főhercegnő és József főherceg címere, Simor főpapi címere és jelmondata: 14.1 Kép), a talp boltozatán vésett felirat: *Mater Dei miserere mei.* A nódusz körirata „*Iesus Christus*”, a nódusz feletti szárgyűrűé „*Maria*”, az alatta elhelyezkedő „*S. Ioannes*”, az alsó szárgyűrű alatt kettő „*A*” beütés: Anders mesterjegyei, valamint 1872 utáni bécsi Diana-fejes hitelesítő. (14.2-14.3 Kép) A talp boltozaton a keretbe foglalt zománcos Simor-címer mellett egy ékkő foglalattal együtt hiányzik. A tárgyon Lippert neve nem szerepel, paténája³⁸⁸ kallódik.

³⁸² EL 1881. II. évfolyam, 217.

³⁸³ GENTHON 1948. 262; LEPOLD 1942. 41-42; EL 1881. II. évfolyam, 215-217.

³⁸⁴ Leltári száma: 1964.172.1,2.

³⁸⁵ „A középő, főoltárt Simor hercegprimás, az epistola oldalán levőt Pauer János fehérvári püspök, az evangelium oldalán levőt Zalka győri püspök szentelte fel.” Religio 1882. 12. szám 95.

³⁸⁶ „Kelyhünket az alcsúti kápolna consecrálásakor nyújtotta át a főhercegi pár. Ő eminentiája folyó évi november hó 1-jén, Mindenszentek ünnepén használta legelőször az esztergomi főegyházban mondott miséjénél.” EL 1882. III. évfolyam, 345.

³⁸⁷ GENTHON 1948. 262.

³⁸⁸ „Különös figyelmet érdemel a hozzá tartozó patena, mely vésűzését tekintve, valóban jeles munka. E patena, a régi e nemű példányok idomára egészen homorú, belseje sima, csupán a szokásos kereszt helyén van az »Ecce Homo« mellképe, fején töviskoszorúval, keresztes és sugaras nymbussal körötte. Hátlapján 0'108 méter átmérővel bíró kerek mezőben, mely virágbimbókkal van körítve, »+ Agnus Dei qui tollis peccata mundi dona nobis pacem« fölirot olvasható. E symbolicus előállítás igen sikerültnek mondható. Ajánljuk patenánkra ezen ízléssel választott alakot, melyet valóban művészi érzékkel vésűzött ki a mester. A patena átmérője 0'16 méter. Mindkét tárgyba, a kehelybe és a patenába is bele van nyomva az ötvös neve, mely szerint e kelyhet Anders bécsi czég készítette, aranyozott ezüstből.” EL 1882. III. évfolyam, 345.

A Vaszari-kehely³⁸⁹

Ezt a kelyhet Simor győri püspökként saját magánkápolnája számára készítette Lippert tervei szerint³⁹⁰ abból a kincsleletből, amit a Veszprém vármegyei Vaszaron találtak.

A kehely leírása

A 21,8 cm magas, aranyozott ezüst, öntött, vert, vésett, poncolt, 24 topázzal díszített neogótikus kelyhen az 1859-es dátum szerepel, hitelesítőjegye 13 latos bécsi, feloldatlan mesterjegye: TD (beütve még V. Bröse, Wien). Hatkaréjos, áttört szegélyű talpán vésett körirat³⁹¹ hirdeti: *Ex argento vomere in Vaszar eiecto fieri et lapidibus Justinianae Basil: Constantinop: olim propriis ornari fecit Joannes Simor Episcop: Jaurin: 1859.* Talpán alul vésve: *invenit Jos. Lippert.*³⁹²

Simor saját használatára szánt kelyhe (15.1-15.3 Kép)³⁹³

A kehely leírása

A 27 cm magas arany kelyhet Lippert tervei után 1876-ban készítette el Anders. Az ékkövekkel gazdagon díszített, kék-fekete beágyazott zománcos kehely lépcsőzetes³⁹⁴ kerek talpán ül Simor címere, a szár tövében kékszománcos felirat: *CALIX JOAN. CARD. SIMOR MDCCCLXXVI.* 2 nagyobb és 2 kisebb, ékköves szárgyűrű között vázaidomú gomb, rajta színes ékkövekből kirakott virágok. Áttört szőlőindás kosarán három kalászkoszorúban az isteni erényeket ábrázoló női alak, a kosár felett zománcos sávban szintén ékkövek. (15.1 Kép) Az öntött, vert, vésett, cizellált, poncolt kehely talpában levő lemezen: *Jos. Lippert de Granberg invenit* felirat fut körbe (15.3 Kép), 1872 utáni 580 ezrelékes Apolló-fejes bécsi hitelesítőjegy

³⁸⁹ Leltári száma: 1964.188.1,2. A tárgyleíró kartonon kézírással: „A Primási Palota nővérek-kápolnájában volt. Itthon van.”

³⁹⁰ GENTHON 1948. 259; EL 1880. I. évfolyam, 137., 369; CSÉFALVAY 1984. 21; CSÉFALVAY 1992. 53; Magyar Sion (Új sorozat) 3. évfolyam 1872. 351.

³⁹¹ BLÜMELHUBER 1873. 285.

³⁹² Simor a számára bizonyosan kedves kehely megáldását 1860 januárjában egy Mária ünnepre időzítette, akinek pártfogását különösen is remélte saját életében. Mindig nagy hangsúlyt fektetett a liturgikus tárgyak istentiszteleti célokra átengedése előtt azok megáldására. A Vaszari-kehelyről született protocollum bejegyzést SZABÓ 2020 tanulmányának 7. lábjegyzetében közli is: „»23 Januarii (1860), quippe festo Desponsationis B.M.V. consecravi calicem meum proprium, quem ad formam antiquissimorum sic dictae gothicae formae calicem, indicante eandem Josepho Lippert, Architecto Hungaro Aradino oriundo, fieri curavi Viennae. (...)« PL Simor, Prot. Funct. Episcop. 1860.”

³⁹³ Leltári száma: 1964.165.1,2.

³⁹⁴ GENTHON 1948. 261; Lepold 1942. 41-42; CSÉFALVAY 1984. 21; EL 1880. I. évfolyam, 369.

és Anders mesterjegy van beütve. (15.2 Kép) Zománcos paténájával³⁹⁵ a kutatás során nem találkoztam.

Úrmutató (16.1-16.3 Kép)³⁹⁶

Ennek a tárgynak a provenienciája viszonylag jól dokumentált, születését Simor – majdnem végzetes kimenetelű – betegsége³⁹⁷ előzte meg. *„Az egész ország őszinte részvétellel kísérte súlyos betegségében. Ő felsége pedig naponkénti tudósítást kért állapotáról. Hálából már [március] 25-én egy Szakoczáról szerzett, régi művű, stilszerűen megújított értékes kelyhet és drága miseruhát ajándékozott a székesegyháznak, később pedig egy párját ritkító, remek szentségtartót készíttetett. A gyönyörű rajzot Lippert József lovag szolgáltatta. A remekmű haute-renaissance stilben van tartva, talpazatán szép zománcozásban az ajándékozó czimerével. Sulya 60 db. arany. Ékiti 165 db. gyémánt azon fönséges mellkeresztből, melyet ő felségétől kapott a koronázás alkalmából. A talpazat legszélső körzetén e szavak hirdetik az ajándékozás alkalmát: „(...) 1872. márczius 22. orvos keze által a halál torkából kiragadtatván, hálából Istennek készíttette és a koronázott királytól kapott kereszt köveivel ékitette Simor János hercegprimás.”*³⁹⁸

De nem csak Simort kötelezte hálára a betegségből való gyógyulás, hanem a mellette hűségesen dolgozó irodaigazgatóját, Császka György kanonokot is. Az életmentő beavatkozást követően

³⁹⁵ GENTHON 1948. 261.

³⁹⁶ Leltári száma: 1964.189.1.

³⁹⁷ „Imént említém hogy primás Simor János bizalma megszilárdult irányomban, hogy szerencsés lehettem már ezek előtt is bizalmát bírhatni, részint annak tulajdonítom, hogy vele egyidős vagyok, és ő még bold. primás Kopácsy úr ideje óta ismert, és így szerencsés sikereimről hallott, egy részét annak, hogy a nagy betegségében hasznos szolgálatokat tehettem. Herniája [sérv] volt, mely kiszorult; megvizsgáltam, nyugalmat rendeltem és a reposíciót [visszahelyezést] megkísérlettem, nem sikerült, ismét elvettem ezt, a sérv nem akart visszamenni. Dr. Arzinger cs. kir. ezredorvos jóbaráttal tanácskoztam, ő is sikertelenül próbálta a taxist. Ez mind-mind néhány óra alatt történt. Időt nem akartam veszíteni, kinyilatkoztattam a hercegnek őszintén állapotját, nem tagadtam előtte a veszélyt, rábírtam, hogy rögtön táviratozzon Pestre vagy Bécsbe professor Bittához vagy Kovácshoz. Szóval egy ügyes műtevőért, ki rögtön eljöjjön és a szükséges sérvoperációt tegye, melyre én – bár már ekkor ilyen operációt szerencsésen végeztem –, tekintve a nagy felelősséget, vállalkozni nem akartam. Úgy történt, amint én rendeltem és óhajtottam, rögtön Bécsbe táviratozva, Bittának assistense, Prof. Dr. Bodraczky érkezett Esztergomba a herceghez. Ez az én nagy érdemem, hogy nem vártam! Céltalan belső, külső szerek alkalmazása által időt nem vesztettem; nem vártam míg a kiszorult sérvben gyulladás és üszög – Brand – beáll, hanem sürgettem az operációt, nemcsak a herceg előtt, de környezeténél is. Bodraczky is előlről kezdte, mint én, a reposíciót operáció nélkül óhajtván teljesíteni; de miután neki sem sikerült, őreá is hasonló pressiót gyakoroltam, sürgetve az operációt, hivatkozva nagy praxisomra és számos esetekre, melyekben csak akkor sikerült szerencsésen az operáció, ha az elég korán vitetett véghez. Nem volt nehézség! Bodraczky belátta, az operáció elhatározatott és véghez is vitetett 1872 márt 22-én. Segédkeztem én és Dr. Alzinger, a jó siker ismeretes, örült ennek az egész országnak, maga a fejedelem és a dicsőségesen Uralkodó ház tagjai. – Isten éltesse még sokig a bíbornok hercegprimás Simor Jánost!” FEICHTINGER 1884. 123.

³⁹⁸ WALTER 1891. 50; Religio 1874. 46. szám 22; Uj Magyar Sion 1873. 4. évfolyam 72-73.

Császká is ajándékozott egy kelyhet,³⁹⁹ amely jelenleg a kincstár állandó kiállításában is szerepel. (17.1-17.2 Kép)⁴⁰⁰ Ismertetésére a Császkáról szóló részben keríték sort.

Az úrmutató leírása

Az 53 cm magas öntött, vert, vésett, cizellált, poncolt arany monstranciát Lippert tervei nyomán Anders kivitelezte 1872-ben. Lépcsőzetes⁴⁰¹ kerek talpán Simor címere ül, a talp peremén fekete zománcos körirat: *22. MART: 1872. MEDICI. MANU. E. MORTIS. EREPTUS. FAUCIBUS. IDEOQUE. DEO. GRATUS. FIERI. ET. DATAE. A. CORONATO. REGE. CRUCIS. LAPIDIBUS. ORNARI. JUSSIT. PRINC: PRIM: JOANNES. SIMOR.* A talpon belül a lemezen vésve: *Invenit Josef Lippert a.d. 1872.* Szárgyűrűi között drágaköves vázaidomú gomb, rajta fehérzománcos szirmú virágok, közepükben piros kővel, üveglappal fedett, többszínű zománccal keretelt és drágakövekkel borított kerek szentségtartóját levélsor és dicssugár övezi, benne lunula, az úrmutató tetején zománcos, ékköves kereszt. (16.1 Kép) Hátoldalán, a kerek üveg peremén (16.3 Kép) és talpának peremén belül (16.2 Kép) 1872 utáni 580 ezrelékes Apolló-fejes bécsi hitelesítőjegy és Anders mesterjegy van beütve.

Szent Adalbert kar-ereklyetartó (18.1-18.2 Kép)⁴⁰²

A karereklye Esztergomba kerülésének történetét Simor sajátkezűleg örökíti meg római útínaplójában,⁴⁰³ ill. az esztergomi főkáptalannak ereklyével együtt átadott hitelesítő iratában.⁴⁰⁴ De nem Simor volt az egyedüli, aki Rómába ment, hogy Szent Adalbert ereklyét

³⁹⁹ GENTHON 1948. 260; LEPOLD 1929. 34.

⁴⁰⁰ Leltári száma: 1964.175.1,2.

⁴⁰¹ GENTHON 1948. 261; LEPOLD 1942. 40-41; EL 1880. I. évfolyam, 369.

⁴⁰² Leltári száma: 1964.192.1.

⁴⁰³ Simor 1874. június 22-én vette birtokba római címtemplomát Császká György szepesi püspök, szertartásmestere Rajner Lajos és Lippert József kíséretében. Június 27-én Simor visszatért címtemplomába, hogy hiteles Szent Adalbert ereklyét szerezzen. Tette ezt azért, mert Esztergomban őriztek ugyan a szent relikviáiból, de miután azok hitelessége megkérdőjelezhető volt, Simor saját címtemplomából akarta minden vitán felül álló módon gazdagítani székesegyházát. „A bíboros vikárius által kiküldött két ereklyeőrnek, három ferencrendinek és mindkét szertartásmesterem, azaz római és Rajner Lajos esztergomi szertartásmesterem jelenlétében az ólomszekrénykét felnyitottam; Szent Adalbert karját kivettem, s abból egy nagyobb darabot magamhoz vettem.” HAICZL 1874. 41.

⁴⁰⁴ „Joannes S.E.R. Presbyter Cardinalis Simor, Dei misericordia et Apostolicae Sedis gratia Archi-Episcopus Strigoniensis, I. Regni Hungariae Princeps Primas, etc. Damus pro memoria, quod Nos, scientes in Basilica S. Bartholomaei Apostoli in Insula Tituli nostri religiose conservari ac coli, partem brachii S. Adalberti E. M. illuc ab Ottone III. Imperatore circa annum millesimum allatam, mox atque possessionem praedictae Basilicae cepissemus, quod die 22-a Junii h. a. festum est, curae Nobis fuit, ut e brachio illo S. Adalberti E. M. particulam quandam acquireremus, in Ecclesia Nostra Metropolitana Strigoniensi collocandam, quae ab origine sua S. Adalbertum praecipuo cultu prosequitur, immo quo velut altero Patrono ac Titulo gloriatur. Itaque pro ea, qua in Basilicam S. Bartholomaei in Insula pollemus, auctoritate et potestate, die 27-a eiusdem mensis Junii pyxidem plumbeam, hermeticae, ut aiunt, clausam et sigillo Emssimi ac Rssmi Domini Cardinalis Vicarii Urbis munitam,

szerezzen. Zalka János győri püspök már 1870-ben járt az Örök Városban és a Szent Bertalan templomból egy 11 cm nagyságú karcsonddarabbal tért haza, amihez Bécsben Andersnél aranyozott ezüst, neogótikus úrmutató formájú⁴⁰⁵ tartót készíttetett. A tárgyat a Győri Püspöki Kincstár őrzi.⁴⁰⁶

Az ereklyetartó leírása

A 32,8 cm magas, aranyozott ezüst, vert, vésett, zománcos, öntött, drágakövekkel gazdagon díszített kéz alakú ereklyetartó⁴⁰⁷ háromszögű fekete fatalpán három, mellső lábaikra támaszkodó, fogait vicsorító kutya ül.⁴⁰⁸ Hátukon nyugszik a függőleges irányban felemelkedő áldó kéz kékszománcos indákkal körülvett hatszögű profilált talpa (18.1 Kép), közepén Simor címerével. (18.2 Kép) A talp felső peremén fekete gót minuszkulás felirat: + *Adtulit et hier. locavit Joann Card. Simor ad 1874.* A karon drágakövekkel keretezett ablakszerű, kristálylappal fedett nyílás, benne a pirossal feliratozott ereklye, a nyílás felett- és alatt fekete gótbetűs minuszkulás körirat: + *E brachio Romae servato + S. Adalberti Eppi Mart.* Alján körben drótból készült indadísz, mandzsettájánál áttört filigrán növényi ornamentika. A hatszögű profilált talp alsó vonalán a tervező neve szerepel: *In. Ios. Lippert.* Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és Anders jelzése van beütve.

A Simor János-féle úti misekészlet⁴⁰⁹ (10.1-10.36 Kép)

in praesentia duorum Commissariorum Presbyterorum, quos Emssus Cardinalis Urbis Vicarius ad hunc actum deputaverat, in praesentia item Patrum Franciscanorum in Basilica s. Bartholomaei Deo iugiter famulantium, nec non Cerimonarii Nostri Ludovici Rajner, aperiri jussimus, exindeque partem brachii S. Adalberti E. M. extraximus, atque ex sic extracta particulam maiorem decerpimus, ac ad Nos recepimus. Quo facto pyxidem plumbeam, reposita illuc reliqua brachii parte, et simul instrumento, super hoc actu apertionis et decerptionis confecto, occludi rursus curavimus. Quae dein pyxis sigillo Emssi Urbis Vicarii denuo munita, Nobis praesentibus in locum suum, sepulchrum nimirum altaris S. Paulini Nolani reposita fuit. Receptam ad nos particulam brachii S. Adalberti E. M. Strigonium adtulimus, atque in reliquiario sive theca argentea, formam brachii referente, ac pretiosis lapidibus ornata, reverenter collocavimus, bene clausam, funiculo sericeo coloris rubri colligatam ac sigillo nostro signatam eandem particulam brachii S. Adalberti E. M. dono dantes Ecclesiae Nostrae Metropolitanae seu Cathedrali Strigoniensi. In quorum fidem has testimoniales litteras manu nostra subscriptas, nostroque sigillo firmatas expediri mandavimus. Strigonii in aedibus nostris primatialibus, die 23-a mensis Dec. anno Domini 1874.” Religio 1875. 6. szám 47.

⁴⁰⁵ RÁKOSSY 2011. 233.

⁴⁰⁶ A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2000/3. 137-138. Az ereklyetartó leltári száma: Gy.96.17.

⁴⁰⁷ GENTHON 1948. 261; LEPOLD 1942. 76; EL 1880. I. évfolyam, 369; Magyar Sion (Új sorozat) 5. évfolyam 1874., 950-951.

⁴⁰⁸ [A három ezüst kutya] „jelképei a gonosz szellemeknek, kik bár fogcsikorgatva, de mégis gyakran a szenteknek szolgálni kénytelenek, s kiknek az apokalypsis (C. 22,15) szerint kint a helyük: »Foris canes, et venefici et impudici et idolis servientes.« Magyar Sion (Új sorozat) 5. évfolyam 1874., 950-951.

⁴⁰⁹ Leltári száma: 1964.276.1-7. Lásd bővebben A Lippert tervei szerint Andersnél kivitelezett hazai úti misekészletek fejezetben.

6.5 A kallódó tételek

Több kallódó tétel is van, amelyek hollétéről ezidő szerint nem tudunk, csak leírásokból ismerjük, hogy léteznek vagy léteztek valaha.

A Magyarországi Műemlékek Topográfiája első, Esztergommal foglalkozó kötete, valamint az Egyházművészeti Lapok is beszámolnak egy vagy **több misekanna-készletről**, melyeket ezidő szerint nem sikerült fellelteni.

*„A kannák teste kristály, aranyozott ezüst, zománcos foglalatban, címerekkel. A kannák mag. 17 cm., a tálca 30x26 cm. Lippert terve után Anders bécsi műhelyéből, 1881. Simor primás készítette.”*⁴¹⁰

*„Simor János bíbornok, herceg-prímás ő eminentiája, mint értesültünk, újabban két értékes ámpolna-párt készíttetett. Mindkettő renaissance-stylben – az egyik dúsan zománcozott aranyozott ezüst foglalatú kristályból, a másik egyszerűbb alakban – Lippert műépítész tervei szerint, az Anders-féle jó hírű ötvösczég gyárából került ki. Alkalmilag – ő eminentiája kegyes engedélyéből – bővebb leírását is reméljük adhatni.”*⁴¹¹

Főpapi formalium. *„Ismeretes a liturgiából, hogy a XI.-től egész a XIII. századon át, a főpapok ereklyéket tartalmazó kerek capsulát viseltek kereszt helyett nyakukban, melynek »formalium« volt a neve. Ma már ezek hordozása és használata meglehetősen kiment a divatból. Ritkán látunk még ereklyéket tartalmazó keresztet is praelatusaink mellén, sőt a feszületekkel díszítetteket is kiszorították a briliantok, gyémántok, smaragdok, rubinok, saphirok, ceyloni ametyszek stb. drágakövekből szerkesztett keresztet. A középkori főpapi formalium fölelevenítését látjuk azon példányban, melyet ő eminentiájának, az ország bíboros főpapjának, negyedszázados püspöki jubileumára, Lippert József műépítész tervezett és emlékül följajánlott.”*⁴¹²

⁴¹⁰ GENTHON 1948. 260.

⁴¹¹ EL 1882. III. évfolyam, 158.

⁴¹² „1882-ben készült Bécsben. Lippert ajándékozta Simornak, akinél 30 évig szolgált, mint építész.” LEPOLD 1942. 76.

Az aranyból⁴¹³ készült, pompás zománczművel borított formalium egyenkarú görög keresztet ábrázol; karjai között áttört mívezetű díszítéssel, mely az egésznek kerek alakot kölcsönöz, de a keresztkarok kiszökő s erőteljesen tagozott végein azért kellőképp kidomborítják a formalium alapidomául szolgáló keresztet.

Előlapján a kereszt karjai zöld áttetsző zománcz-mezőben (émail translucide) arany levelű arabeskeket tüntetnek elénk domborműben, s mindegyik karon ízléssel foglalt rubin ékeskedik. A kereszt közepén sötét és világos kék zománczos keretben, melyet apró gyémánt-reczék (Rauten) élénkítenek, van a kristálylyal fődött ereklyetartó kerek (0'027 méter atm.) capsula, benne sz. Adalbert püspök csontjának kis részecskéjével. A pergamenszelet, melylyel ezen ereklye át van kötve, »S. Adalb: M« föliratot visel. A keresztkarok között alkalmazott áttört mívezetű lombozat kisebb rubinkóval van ékítve.

Hátlapján a keresztkarok díszítményeül arany mezőben sötét kék zománczczal festett lombozatokat találunk; találkozási pontjukon pedig a capsula nyitható födele tűnik szemeinkbe, mely fehér zománczos pettekkel van keretelve s az adományozó építész czímerét tünteti elénk: fehér mezőben, ötágú aranykoronás pajzs fekete és damascírozott arany mezőjében három zöld halmon jobbra álló seregély. E czímer körül vörös mezőben arany betűkkel a következő feliratot olvassuk: + IOS. LIPPERT. AEQVES de GRANBERG.

A dedicationalis föliratot a keresztkarok közé illesztett áttört mívezetű lombozat lapos körszélébe alkalmazta a művész, fekete zománczczal: + ARCHITECTVS – SEMIJVBILÆVS. A. MDCCCLXXXII – IOANNI. CARD: SIMOR – PATRONO. A. MDCCCLVII CONSECRATO. A formalium felső részén, az igaz gyöngy helyén a láncz befűzésre alkalmas lapított karikával ellátott fül foglal helyet, a karika belsejébe vésve az ötvös nevével: H. ANDERS. FECIT.

Az egész formalium átmérője 0'06 méter, a keresztkaroknál pedig – beleszámítva az igazgyöngyöket is – 0'078 méter, míg a karok szélessége 0'018 méter.

E főpapi clenodium ritka csínnal és ízléssel készült. Alig csalódunk, ha állítjuk, hogy főpásztoraink közül többeknek meg fogja nyerni tetszését, kik hasonló alakban tervezett

⁴¹³ „Aranyozott ezüstmedaillon”, lásd: LEPOLD 1942. 76.

formaliumokat – az ország bíboros főpapja járván elől a középkori praxis föllevenítésében példával – készíttetni és hordozni fognak.”⁴¹⁴

Simor arany-mellkeresztje, smaragdokkal és gyémántokkal, hátlapján címerrel. Ez a műtárgy a Magyarországi Műemlékek Topográfiája első, Esztergommal foglalkozó kötete szerint a Pyber-mellkereszt⁴¹⁵ mintájára⁴¹⁶ készült, 9 cm magas és Lippert tervei után Andres kivitelezte 1870 körül.⁴¹⁷ Ugyanakkor a Topográfiában megjelölt – egyébként is hibás oldalszámon⁴¹⁸ – az áll, hogy „a 3. számú⁴¹⁹ kereszt Pázmány ú. n. kisebb keresztjének jelenkori szabad utánzata, előlapján apró gyémántokba foglalt smaragdok, hátlapján a készíttető Simor János bíbornok czímere belevésve.”

Simor talpas keresztjét a Magyarországi Műemlékek Topográfiája első, Esztergommal foglalkozó kötete⁴²⁰ írja le részletesen, az Egyházművészeti Lapok⁴²¹ már rövidebb beszámolót közöl, a Prímás-album pedig csak egy mondattal említi.⁴²²

A felsorolt forrásokból kinyerhető információk alapján a 31 cm magas, aranyozott ezüst, drágakövekkel és zománccal díszített kereszt közepére a Szent Kereszt ereklyéje került, talpának peremére kronosztikon formájú feliratban: *In Cruce Salus. Joannes Cardinalis Simor Archiepiscopus Strigoniensis ple. gratus fieri iussit.* Ugyancsak a talpon a tervező és kivitelező neve: *Invenit J. Lippert AD 1879 ill. fecit H. Anders* felirat. Diana-fejes bélyeggel és Anders ötvösjeggyel látták el.

Az ötvösmunkák mellett „Hasonló műkedvelést tanusít a bíbornok úr különféle egyházi ruhák beszerzésében is. Püspöksüveg, miseruha, oltárelő bizonyítják, hogy a szindus képekkel

⁴¹⁴ EL 1882. III. évfolyam, 346-347; Religio 1886. 37. szám 299.

⁴¹⁵ LEPOLD 1942. 30.

⁴¹⁶ GENTHON 1948. 251.

⁴¹⁷ Magyarország történeti emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon. II. kötet, kép a 331. oldalt követő LV. táblán.

⁴¹⁸ Magyarország történeti emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon. II. kötet, hibásan 331. oldalon, helyesen a 311. oldalon.

⁴¹⁹ Magyarország történeti emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon. II. kötet, kép a 310. oldalt követő LV. táblán.

⁴²⁰ GENTHON 1948. 262.

⁴²¹ „Aranyozott ezüsből készült kereszt, csúcsíves műízlésben tervezve, közepén a sz. kereszt ereklyéjével, gyémánt, saphir, ruta-kövekkel kirakva és kiálló küllőszerű foglaltványokban gyöngyökkel ékítve. Felirata: »+ in Cruce Salus + Joannes Cardinalis Simor Archiepiscopus Strigoniensis pie gratus fieri iussit« chronostichon alakjában az 1879. évet adja, mint készíttetési korát.” EL 1880. I. évfolyam, 369.

⁴²² „Az 1879-ben, gótikus stílusban készült pacificale.” Lásd: GEREVICH 1928. 194.

ékeskedő egyházi ruhák itt a Duna partján bátran sorakozhatnak az alsó Rajna mentében készült hasonnemű müczikkek mellé.”⁴²³

Magyarország Műemléki Topográfiája első, Esztergommal foglalkozó kötete kettő olyan ékköves infulát is leír, amelyek a Főszékesegyházi Kincstárban lévő, Simor-Lippert-Anders nevekkkel valamilyen kapcsolatba hozható műtárgyak közé sorolhatók.⁴²⁴

A.) A 27 cm magas, ezüstsálakkal átszőtt szövetalapon indás és rozettás aranyhímzéssel, ékkövekkel, csúcsán ametiszttel díszített, aranyrojtos szalagú infula hízzal felirata: *MDCCCLCCCVI. J. L. Simor*, bélésében ugyancsak felirat: *Fecit Car. Giani jr. delineavit J. Lippert.*⁴²⁵ Sajnos a Topográfiában hivatkozott forrás használhatatlan: az Egyházművészeti Lap 7. évfolyam (1886) 175-177. nem a tárgyalt infulával kapcsolatos leírást hozza.

B.) A 34,5 cm magas, fehér, rácsos rajzú selyemszövetből aranyhímzéssel és zománcos drágakövekkel, csúcsán ametiszttel díszített infula felirata: *Joannes Card. Simor fieri fecit MDCCCLXXVIII.*, ugyancsak Giani műhelyéből került ki,⁴²⁶ itt a Topográfiában hivatkozott források közül az Egyházművészeti Lap 1. évfolyam (1880) 373. ismételtelen nem a tárgyalt infulával kapcsolatos leírást hozza, ellenben a megjelölt Lepold-féle katalógus igen.⁴²⁷ A dolgozatba azért került be, mert a Lepold-féle katalógus műtárgyleírásában az áll, hogy „*az ötvösmunkát Anders Henrik készítette 1878-ban.*”⁴²⁸

Ez utóbbi, B-jelű infulára Szabó Ágnes is kitér *Pro Sacris usibus* című tanulmányában, ahol azt írja róla: „*A koronázási infula amely fehér selyem alapon gyöngyhímzéses díszítéssel és befoglalt drágakövekkel ékes, szerkezetével, s részben díszítéseivel lehetett hatással az új tárgy elkészültére. Függőleges és vízszintes sávjaikban ugyanúgy befoglalt kövek helyezkednek el – akárcsak szalagjaikon –, s noha a Simor infula felületét nem borítja gyöngyhímzés, a finom aranyszálakból varrott rombusz alakú háló csúcspontjait egy-egy apró igazgyöngyszem díszíti.*”⁴²⁹

⁴²³ Religio 1880. 41. szám 323.

⁴²⁴ Az A és B-jelű infulákat a kutatás során nem tudtam kézbe venni és felmérni, csupán a vonatkozó források alapján nevesítem őket, mint Simor-megrendeléseket.

⁴²⁵ GENTHON 1948. 284.

⁴²⁶ GENTHON 1948. 283-284.

⁴²⁷ LEPOLD 1942. 58.

⁴²⁸ „Az esztergomi infula Bécsben készült, hímzései Giani, foglalatjai pedig Anders-műhelyében.” SZABÓ 2020. 144.

⁴²⁹ SZABÓ 2020. 143-144.

Az Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár nyilvántartási listájába nem volt módomban tekinteni, a kutatási terület közlését követően 2020. október 1-jén Rákossy Anna művészettörténész az alábbi Lippert-Simor vonatkozású tárgylistát készítette el a nyilvántartás alapján.

Leltári szám/Tárgy megnevezése:

- 1964.163.1. Krizmatartó
- 1964.165.1. Kehely
- 1964.165.2. Paténa
- 1964.166.1. Kehely
- 1964.166.2. Paténa
- 1964.170.1. Kehely
- 1964.170.2. Paténa
- 1964.171.1. Talpas kereszt
- 1964.181.1. Gyűrű
- 1964.188.1. Kehely
- 1964.188.2. Paténa
- 1964.189.1. Úrmutató
- 1964.192.1. Szt Adalbert ereklye tartója
- 1964.196.1. Ereklyetartó, Szent Teréz és Ker. Szt. János ereklyéihez
- 1964.197.1. Pásztorbot
- 1964.202.1. Ereklyetartó, Szt. Margit vas öve
- 1964.207.1. Mellkereszt
- 1964.229.1. Körmeneti kereszt
- 1964.230.1-2. Olajtartó
- 1964.231.1-3. Miskannák tálcával
- 1964.260.1 tálca olajtartóhoz - nem biztos, hogy Simorhoz kapcsolódik
- 1964.269.1. Bugia - nem biztos, hogy Simorhoz kapcsolódik
- 1964.272.1-2. Kanna és mosdótál
- 1964.263.1-4. Pontificalis tálak
- 1964.276.1-7. Úti készlet
- 1964.278.1-3. Szenteltvíztartó

Nem tartozik szorosan a dolgozatban bemutatott darabok kánonjához, de miután egy jelentős tárgy egy fontos gyűjteményben, meg kell említenem a Pannonhalmi Főapátsági Múzeumban

őrzött ún. Mátyás-kelyhet. (19.1-19.2 Kép)⁴³⁰ Provenienciájáról annyi ismert, hogy a tárgyat a rend 1802-es visszaállítása után Kovács Tamás főapát (1783-1841) vásárolta Migazzi Kristóf bécsi érsek unokaöccsétől.⁴³¹ Ez a darab ma „*Pannonhalma legrégibb és egyúttal legmutatósbab kelyhe...*”⁴³² (19.1 Kép) Kruesz Krizosztom főapát (1819-1895) restauráltatta, és azért került bele a dolgozatba, mert ugyanolyan erős beavatkozásnak vetették alá, mint több Simorhoz vagy Császkaóhoz köthető tárgyat. A Mátyás-kelyhet Kruesz a bécsi Anders cégre bízta, ekkor kapott új kuppát és a talpát is kiegészítették, bár Kolba Judit szóbeli közlése szerint az egész kehely újonnan készült az említett bécsi műhelyben.⁴³³ A kehely talpán Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és Anders jelzése van beütve. (19.2 Kép)

⁴³⁰ Leltári száma: PFM.IM.54; Itt mondok köszönetet a Pannonhalmi Főapátsági Múzeum igazgatójának, Tanai Péternek, aki volt szíves a Mátyás-kehely tárgyleíró kartonját és fotóit rendelkezésre bocsátani.

⁴³¹ A kehely tárgyleíró kartonján: „A Catalogus Artefactorum L1. jelzete alatt. Aranyozott ezüst kehely az 1482. évből. 57 félunciát nyom, smaragdokkal, ametisztekkel, zománccal díszítve. Az előljáró vásárolta Migazzi Kristóf bécsi érsek unokaöccsétől. Kovács Tamás Szent Márton-hegyi főapát 1834.08.24.”

⁴³² Pannonhalma. A hegyen épült város. 126.

⁴³³ KONTSEK 2013. 95.

7. A Kalocsai Érseki Kincstár

A kultikus helyek tipológiája változatos, engedelmeskedik a kultúrák változásával együttjáró befolyásnak,⁴³⁴ de abban állandóság tapasztalható, hogy idővel szinte minden kultuszhely kincseskamrává is válik, főleg a nemesfém-ből készült votívtárgyak miatt, amelyek – ha nem használták őket közvetlenül kultikus célra –, az istenségnek átadott kincsként a szentélyben, templomban maradtak.

Ábrahám és az általa állított oltár, mint az egyetlen és személyes Istennel való találkozás helyétől (Ter 12, 8), a környező pogány népek kultuszhelyein át a jeruzsálemi templomig terjedő idő szent helyeit nem célozom bemutatni. A salamoni templom, mint legfőbb kultuszhely kincstáráról már biztos tudásunk van, s arról is, hogy három irányból gazdagodhatott: a fejedelmek ajándékai, az önkéntes adományok és a templomadó révén. Sőt, a második Makkabeus levél alapján feltételezhető (3,10), hogy a gazdagok tőkéjét, az özvegyek és árvák pénzét is a jeruzsálemi templomban helyezték letétbe. Hogy ezek a kincseskamrák hol helyezkedtek el a salamoni templomban, nem tudjuk biztonsággal megállapítani. De építésükre már Salamonnak gondja volt (1Krón 28,11-12), hogy a felhalmozott értékek méltó elhelyezést kapjanak (1Kir 7,51; 2Krón 5,1).

A fogságból visszatérő nép által épített templomhoz is tartoznia kellett egy kincstárnak, ahol az Ezdrás könyvében (1,9-11; 8,25-30) felsorolt drágaságokat helyezték el. Az ószövetségi szentírási szövegek beszámolnak templomfosztogatásról is – a teljesség igénye nélkül – Nebukadnezár (2Krón 36,18) vagy Antiokhosz Epiphanész (1Mak 1,16; 2Mak 5,21) idejéből.

Krisztus után, az egyház hivatalos és nyilvános kultuszát szolgáló keresztény művészet⁴³⁵ alkotásai – kezdve a *templomok* berendezésén, a liturgikus felszereléseken és liturgikus ruhákon

⁴³⁴ ELIADE 1976. 377 kk.

⁴³⁵ „A téma megkívánja a szakralitás fogalmának és annak a lehetséges szerepnek a meghatározását, amit ez a fogalom a művészetben betölt. Ugyanis az, amire a szakralitás utal – a »santus-szent« – nem par excellence esztétikai fogalom, hanem a keresztény-zsidó kultúrában – amiben élünk, aminek a keretében a fogalmat használjuk – teológiai értelmezést kap, és mint ilyen, kizárólag a teremtetlen, az öröktől fogva létező tulajdonsága. Olyan minőség, amely maga Isten: »Én az Úr vagyok a ti Istenetek. Ti megszentelődtetek, szentté lettetek, mivel én szent vagyok« (Lev 11,44). Ebből következően, amit *szakrálisnak nevezünk, az kötődik Istenhez, részesedik az isteniből*. Csak ha ezt figyelembe vesszük, tudjuk értelmezni és használni a fogalmat az esztétika területén, mert csak akkor vagyunk képesek és jogosultak adaptálni, hozzáilleszteni az esztétika törvényeihez. Ezt megfontolva *szűkebb és tágabb értelemben kell tekintenünk a művészet szakralitását*. A szűkebb értelemben vett szakrális művészet – amire a szakirodalom az »ars sacra«, a »szent művészet« kifejezést használja – olyan alkotások összefoglaló megnevezése, amelyek egy valláson keresztül kötődnek Istenhez. Szolgálják az istentiszteletet, tehát

át az ájtatosságokat segítő kiegészítőig, – évszázadok alatt halmozódtak az egyházi oldalról érkező megrendelések és a hívek adományozásai révén. S miután ezek az alkotások Isten és a szentek szolgálatára rendeltettek, csak értékes és a kultuszhoz méltó művek lehettek, visszavonhatatlanul átadva a liturgikus célra, így elsődleges őrzési helyük a templom volt. Az alábbiakban a törökdúlás utáni időktől a kalocsai székbe kerülő egyes főpásztorok személyén keresztül tesztek kísérletet a kincstári állomány bemutatására.

Az egyházművészet olyan fő tereiről, mint a festészet, iparművészet, képzőművészet és textilművészet Kalocsa is gazdag anyagot őrzött. Az évezredes múltú, Szent István király által alapított egyházmegye történeti⁴³⁶ szerepéből adódóan messze túlmutat a város, a vármegye, sőt a főegyházmegye határain is, ezért megvan a jogunk azt feltételezni, hogy ennek a tekintélynek megfelelő gyűjteménnyel is büszkélkedhetett. Ennek első nagyobb méretű pusztulását a tatárok okozták, akik a székesegyházat sem kímélték. Ekkor kerülhetett a föld gyomrába az a 12. század eleji bronz körmeneti kereszt, amely a mai Kincstár legrégebbi műtárgyai közé tartozik.⁴³⁷

A Kalocsai Egyházmegye a Duna-Tisza közén, Solt vonalától délre, Pest-Pilis-Solt és Bács-Bodrog vármegyék területén feküdt és a középkorban kétközpontú volt; Kalocsán és Bácsban is épült székesegyház s mindkettő mellett működött káptalan, ennek megfelelően az érsekek is kétlaki életre rendezkedtek be. Biztosra vehető, hogy a székesegyházi liturgia megfelelő végzéséhez már ekkor rendelkezésre állott olyan felszerelés, aminek őrzése a káptalan vagy annak egyik tagjának feladata volt, Kalocsa speciális helyzetéből adódóan mindkét székhelyen. A tatárjárás pusztításából nehezen felkelő⁴³⁸ egyházmegye a 14-15. században kapott erőre, de nem sokáig virágozhatott a török egyre nagyobb térhódítása végett. A mohácsi csatában az 52. kalocsai érsek, Tomori Pál (1475 k.-1526) is életét vesztette,⁴³⁹ majd a törökök 1541-ben

a liturgiát, a templom művészetét, a hit oktatását és a magánájtatosságot, és mint ilyennek a képzőművészetnek és az iparművészetnek szinte minden ágát érintik: az ötvösséget, a textil-, és kerámiaművészetet, bútorművességet, könyvművészetet, festészetet, szobrászatot stb.” DÁVID 2014. 3.

⁴³⁶ KOSZTA 2013. 35.

⁴³⁷ Leltári száma: 1973.126.1.

⁴³⁸ ROMSICS 2016. 13.

⁴³⁹ „A csata részletei általánosan ismertek. Áldozatai között volt Tomori is, a ki a sereg élén vitézül küzdve esett le. Brodarics írja: »Monachus in prima acie fertur cecidisse, fortiter pugnans; eius caput, a trunco abscissum postero die per castra hostium loco triumphii fuit circumlatum, longae hastae affixum, quod postea ante tabernaculum caesaris stetit. aiunt.« Magyarra fordítva: A barát az első sorokban esett el bátran küzdve. Fejét a törzséről levágták, és a következő napon az ellenség táborában diadalmenetben vitték körül hosszú lándzsára tűzve, majd utóbb a török császár sátra előtt állították fel.” FRAKNÓI 1881. 70.

Kalocsát is megszállták,⁴⁴⁰ nyomukban az érseki lak és a székesegyház is rommá,⁴⁴¹ az egyházmegye műkincsei az enyészeté lettek.⁴⁴² Az újjászervezés a törökök 1686-os kiűzése és a Rákóczi-szabadságharc után indulhatott meg, s az újjáépítés a következő század arisztokrata érsekei vállára komoly teherként nehezedett.⁴⁴³ A sor elején Csáky Imre (1672-1732) áll, aki váradi széke meghagyásával⁴⁴⁴ 1710-ben lett kalocsai érsek, de csak néhány alkalommal időzött hosszabban Kalocsán.⁴⁴⁵ Az érseki birtokok visszaszerzése után elkészíttette a székesegyház terveit, de az alapkövet már utóda, Patachich Gábor (1699-1745) tette le 1735-ben.⁴⁴⁶ (38. Kép) Az ő nevéhez köthető az az Astriceum Érseki Múzeumban őrzött misekancsó-készlet⁴⁴⁷ (20.1 Kép), amely bécsi 13 latos fémjegye alapján 1737-ben készült, feloldatlan mesterjegye „*IGS*” (20.3 Kép), ajándékozási évét pedig a tálca hátlapjára vésték: „*M. E. COL. 1738.*” (20.2 Kép) Ugyancsak 1738-ban adományozta székesegyházának Patachich Gábor azt a szintén Astriceum Érseki Múzeumban őrzött Bécsben készített tömjénezőt⁴⁴⁸ (21.1 Kép), melynek talpán „*M. E. COL. 1738.*” felirat fut, és 1738-as beütött bécsi 13 latos jegye mellett a készítő mester „*ICL*” – eddig szintén feloldatlan – mesterjegye is megtalálható. (21.2 Kép) Patachich Gábor bőkezűsége érthető: 1738. az az év, amikor birtokba vehette épülő székesegyháza szentélyét⁴⁴⁹ újonnan beiktatott⁴⁵⁰ kanonokjai körében.

⁴⁴⁰ ROMSICS 2016. 14.

⁴⁴¹ ADRIÁNYI 2005. 13.

⁴⁴² „Az így eltörölt város kezdett faluvá válni, bár régi hírneve folytán híres maradt, de oly nagy megbecsülésnek még a leghalványabb árnyékát sem tartotta meg.” Az új Magyarország történeti földrajzi leírása. 59.

⁴⁴³ ROMSICS 1999. 7.

⁴⁴⁴ KATONA 2001., 2003. 118, 120.

⁴⁴⁵ „Csáky érsek gyakrabban és hosszabb ideig szokott volt tartózkodni Váradon, mint Kalocsán.” KATONA 2001., 2003. 121.

⁴⁴⁶ „»A jóságos, hatalmas és magasságos Istennek. XII. Kelemen az egyetemes egyház legfőbb főpapja, VI. Károly osztrák és római császár, Magyarország királya uralkodása alatt, Gábor az ősi és nemes horvát Patachich nemzetségből, immár a zajezdai grófok családjából, az egyesült kalocsai és bácsi [egyházak] főpapja, az érseki bazilikát, melyet a barbár zsarnokság szétrombolt, a mostoha idők alatt összedőlt és évszázadok óta romokban hevert, újra felépíti és ezt az alapkövet helyezi el, beletéve Szent Constantius, Felix, Venustus, Innocentia, Victoria vértanúk ereklyéit, a magyarok Nagyasszonya, Szűz Mária mennybemenetelének tiszteletére... Az Úr 1735. esztendejében, június 2-án.«” KATONA 2001., 2003. 152.

⁴⁴⁷ Leltári száma: 1973.10.1.1-3.

⁴⁴⁸ Leltári száma: 2002.48.1.

⁴⁴⁹ „1738. augusztus 14-én, Nagyboldogasszony ünnepének vigiliáján a részben elkészült székesegyházban került sor az első kanonok beiktatására.” LAKATOS ANDOR 1998. 12.

⁴⁵⁰ „Bizonysága ennek a fekete márványlap, mely az érseki székesegyház falába a leckeoldal felől van eresztve, melybe aranyozott betűkkel a következő szöveget vésték be: »A jóságos, hatalmas és magasságos Istennek. XII. Kelemen pápa beleegyezésével, VI. Károly választott római császár és Magyarország királya támogatásával, az Úr 1738. esztendejében augusztus 14-én, a boldogságos Szűz Mária mennybemenetelének ünnepének előestéjén, zajezdai gróf Patachich Gábor, kalocsai és bácsi érsek, az ünnep első vesperásán főpapi díszbe öltözve, ünnepélyes szertartással ezen egyház főtisztelendő érseki káptalanát a visszatérés jogán felújította.« KATONA 2001., 2003. 161.

A székesegyházukat építő érsekek sorát Csáky Miklós (1698-1757),⁴⁵¹ Klobusiczky Ferenc (1707-1760)⁴⁵² és Batthyány József (1727-1799)⁴⁵³ folytatta. Klobusiczky 1754. március 28-án egy ezüsstel átszőtt selyem kazulát, négy dalmatikát, három palástot, két stólat és ugyanennyi manipulust, illetve hat ón gyertyatartót adott át kanonokjainak a székesegyházban végzett liturgiák ünnepélyesebbé tételére.⁴⁵⁴ Batthyány József ugyancsak bőkezű volt; több ornátust, egy ezüstözött körmeneti keresztet, ezüst füstölőt tömjéntartóval, főpapi szertartáskönyveket és egy baldachint ajándékozott a templomnak.⁴⁵⁵

A székváros, de az egész egyházmegye lassú, elhúzódó folyamat eredményeként született újjá, s a 18. század végén ebben meghatározó szerepe volt Patachich Ádámnak (1715-1784). Az érsekek a meg-megtorpanó építkezések újraindítása végett saját családi vagyonukat sem sajnálták feláldozni. Patachich Ádám (39. Kép), a nagy mecénás is ebben a szellemiségben nevelkedett: római tanulmányai végén a Collegium Germanicum et Hungaricumtól elkészönve 1739. május 11-én hazafelé indult, de nem feledkezett meg nagybátyjáról és patrónusáról, Patachich Gábor kalocsai érsekről. *„Bécsen keresztül ajándékot küldött neki, amellyel nagybátyja⁴⁵⁶ az új kalocsai Főszékesegyház oltárait akarta díszíteni...”*⁴⁵⁷ Ennek a mecénási szellemnek kiteljesedését már az 1776. november 17-én megtartott ünnepélyes székfoglalásakor megtapasztalhatta mindenki, mert a második Patachich érsek *„mindjárt az érsekségbe lépésekor hat ezüst gyertyatartót adott ajándékba jegyesének, továbbá egy*

⁴⁵¹ „Csáky az elődje által befejezetlenül maradt hatalmas bazilikát nagy gonddal és költséggel tovább építtette. Neki köszönhető a hatalmas templom oldalfalainak felhúzása, amelyek a szentély után Patachich halálával nem készültek el.” KATONA 2001., 2003. 183.

⁴⁵² „Neki köszönhető a kalocsai érseki székesegyház »homlokzata és elülső része, mely majdnem föléri a tornyokat, rajta a szentek ízléses szobrai és más kőfaragó-díszítmények bőségesen,« neki köszönhető »a gazdagon aranyozott szószelek, a gúlák, oszlopok, ívek és a főoltár csodálatos építménye... a túlsó Germániából szállított paroszi márvány mennyezet, gyönyörű rendben elrendezve...” KATONA 2001., 2003. 190.

⁴⁵³ „Közben az érseki székesegyházban a szentélyt arany és márványutánzattal kifestette, a boltozatot és az oldalakat pedig gipszdomborművekkel díszítette. Majd megépíttette a kettős tornyot is hatalmas gömbökkal és aranyozott kereszttekkel s befedette rézlapokkal, melyek közönléte szintén gazdagon voltak aranyozva. Mindezt 12200 forintba került. Toronyórát szerzett be 1400 forint, továbbá négy új harangot, melyek közül az első 45 mázsa 80 font súlyú volt és a Szentháromság, a második 24 mázsa 40 font és Mária mennybemenetele, a harmadik 12 mázsa 25 font és Szent József, a negyedik pedig 7 mázsa 10 font volt és Szent Donát tiszteletére lett megáldva, 1774-ben. Nem sokkal később egy ötödiket is vett, amely 5 mázsát nyomott. Összesen 6 ezer forintot költött ezekre. Ezekhez járult a tetszetős és széphangú orgona, melyet 4 ezer forint vett.” KATONA 2001., 2003. 215.

⁴⁵⁴ KATONA 2001., 2003. 190.

⁴⁵⁵ KATONA 2001., 2003. 215.

⁴⁵⁶ „A Rómából hozott ajándékokat Bécsből már megküldték nekem. Igen hálásan vettem. Egy pompás apácámunkába foglalva az új érseki bazilika oltárait fogom velük díszíteni.” KATONA 2001., 2003. 218.

⁴⁵⁷ TÓTH TAMÁS. 22; „Jelenleg két, 18. században készült apácámunka található a kalocsai Érseki Palota földszintén, Szent Sebestyén kápolnájának előterében. Az Ádám által hozott ereklyékből talán két apácámunka is készülhetett. Készítési helyükről semmit sem tudni. Elképzelhető, hogy ezek azonosak a Patachich Gábor érsek levelében említett apácámunkával, s egykor valóban a főszékesegyház oltárait díszíthették.” LAKATOS ADÉL 2019. 33. lábjegyzet.

hiánytalan felszerelést is, amely az úgymond főpapi szertartásokhoz szükséges; ezeket 14 ezer forint⁴⁵⁸ szerezte be.«” A felszerelés ugyancsak gazdag volt: egy kazulából, hat palástból, négy dalmatikából, két tunicellából, liturgikus harisnyákból, kesztyűkből és cipőkből, három infulából, egy antependiumból és egy baldachinból állt.⁴⁵⁹

Patachich Mária Teréziánál⁴⁶⁰ kieszközölte (22.1-22.2 Kép) a káptalan kibővítését,⁴⁶¹ új kitüntető jelvényként a Crux Tolosana⁴⁶² (22.3-22.4 Kép) viselését⁴⁶³ és a kanonokok lakhatását is megfelelőképpen biztosította. A székesegyház és a szeminárium⁴⁶⁴ javadalmazását megújította, az épülő új érseki lak mintájául pedig korábbi nagyváradi székhelyének Hillebrandt-féle terveit használta fel Kronovetter Lipót Antal által⁴⁶⁵ a helyi viszonyokra alkalmazva, s olyan sebességgel építkezett, hogy az 1780-as években lehetőség nyílt a palota berendezése és dekorálása igényes munkálatainak elvégzésére.⁴⁶⁶

⁴⁵⁸ TÓTH SÁNDOR 2004. 24. lábjegyzet.

⁴⁵⁹ KATONA 2001., 2003. 233.

⁴⁶⁰ KFL II.1.b. 1/4. Alapító okirat

⁴⁶¹ KATONA 2001., 2003. 230.

⁴⁶² KFL II.1.b. 1/7: „Mi Mária Terézia... emlékeztül adjuk... miszerint kegyes lélekkel arra gondolva, milyen üdvös és ékes, mennyire hasznos az országok fölötti uralom megalapozása és megszilárdítása tekintetében az igaz vallás gyarapítására és terjesztésére fordított mindennemű készséges buzgóság, hogy ezáltal az utókor maga előtt látva elődei dicséretes példáját, hasonló követésre buzduljon föl és ezt a dicsőséget, mint jelképet szem előtt tarthassa; ezért számunkra soha semmi sem volt előbbre való, továbbá semmit sem kívántunk jobban, mint a vallás ügyét minden lehetséges módon előmozdítani, és azokat, akik Isten egyházaiban örökösen szolgálnak a hűséges nép nagyobb épülésére, megkülönböztetett tiszteletadással, kitüntetéssel ékesíteni. Ez vezette felségünket arra, hogy a kalocsai főkáptalant, mely nevével fogva kimagaslik a többiek közül, valami különleges jellel vagy tiszteletadással különböztessük meg és tüntessük ki. Hogy tehát Isten egyházai iránti alázatunk és annak szolgálai iránti jóindulatunk annál jobban kitűnjék és így másokat is Isten tiszteletének terjesztésére ösztönözzünk, királyi hatalmunk teljességéből, melyet mint apostoli királynő gyakorlunk, a kalocsai főkáptalannak megengedjük, hogy a jelenlegi és jövőbeni tényleges kanonokok egy nyakból lefüggő jelvényt viselhessenek a nyilvánosság előtt, mégpedig a toulouse-i keresztet, zafír alapon arannyal bevonva, mindegyik oldalán befelé vágva, melyet négy ága mindegyikének a végén arany gömböcskék díszítenek; a kereszt közepe kör alakú, az első részén Asztrik, a történeti művek szerint a kalocsaiak első érseke látható, amint Magyarországnak Rómából hozott koronáját a trónon ülő Szent István királynak átnyújtja, fölírata: »A Szent korona meghozatalának emléke«; hátlapján pedig a felséges császár, a mi kedves fiunk, valamint a mi nevünk kezdőbetűi láthatóak: JS. MT., és a következő felirat: »A felséges uralkodók alatt megújítva 1779-ben«. Tehát ezt a jelvényt, illetve keresztet a fent leírt képekkel apostoli királyi kegyelmünkből és jóindulatunkból hordhatják a kalocsai érseki egyház kanonokjai a jövőben bármely időben, égszínké, ezüst szegélyű szalagon, amely bele van fűzve a mi magyar királyságunk koronájába; így a szalag fogja tartani a koronát és az ezen függő aranyozott horgonyt – utalásul a jelenlegi kalocsai érsek, zajezdai báró Patachich Ádám címerére – végül magát a fent leírt keresztet, azaz jelvényt, amiként mindez jelen levelünk elején, azaz felzetén a festő avatott kezével saját és eredeti színeiben lefestve világosan látható. Ebben részesítettük a kalocsai főkáptalant s helybenhagyjuk, biztos tudásunkból és megfontolt lélekkel megengedjük, hogy a kalocsai főkáptalan tényleges kanonokai mostantól a jövőben ezt a jelvényt nyakban hordva jószágos engedélyünkkel és különleges kegyelmünkből mindig használhassák... Kelt... november 19-én, az Úr 1779. évében.” KATONA 2001., 2003. 235-236.

⁴⁶³ A rend jelvényeiből több példányt is őriz az Astriceum Érseki Kincstár az állandó kiállításban. Leltári száma: 2013.38.1.

⁴⁶⁴ „Patachich Ádám módosította a szeminárium érvényben lévő statútumait a nagybátyja által kidolgozott »Leges« figyelembe vételével. Az 1776. március 8-án kelt kinevezési diplomájában elrendeltek alapján rendezte a szeminárium tanári karának fizetését, az intézmény fenntartásának anyagi hátterét.” LAKATOS ADÉL 2019. 180.

⁴⁶⁵ LAKATOS ANDOR 2005. 37.

⁴⁶⁶ JERNYEI 2000. 272-274.

A palota freskóit a kor egyik legnagyobb festőjénél, Franz Anton Maulbertschnél rendelte meg, aki 1783 őszén a Kleines Cabinet mennyezetének kifestésével meg is kezdte Kalocsán a munkát. A mű két hét alatt készült el, majd 1784 tavaszán a kápolna és a díszterem következett. Patachich érsek 1784. május 15-én szentelte fel az elkészült dekorációt.⁴⁶⁷ A díszterem mennyezetfreskója sajnos a beázások miatt elpusztult és 1868-ban leverték.⁴⁶⁸ A megsemmisült Maulbertsch-freskó csupán Haraszty Samu 1843-as cikke alapján rekonstruálható hozzávetőlegesen.⁴⁶⁹ Haraszty két történeti jelenetet említ: a főbejárattól jobbra Asztrik érsek átnyújtja Szent István királynak a koronát és az apostoli kettős keresztet, balra pedig Patachich Ádám érsek a toulouse-i kereszttel ajándékozta⁴⁷⁰ meg kanonokjait. A mennyezetkép középső részéről hallgat Haraszty, de Maulbertsch más főpapi enteriőrjeit díszítő hasonló történelmi kompozícióit tekintve feltételezhetően az Isteni Gondviselés allegóriája került a díszterem mennyezetének közepére.

A díszterem melletti érseki lakosztály részének számító kabinetszoba Maulbertsch mennyezetképe a korabeli bútorokra tekint alá: a berendezés teljes egészében megmaradt.⁴⁷¹

A kabinetszoba melletti érseki magánkápolna *„Angyali üdvözllet-oltárképét magába foglaló, ereklyékkel díszített házi oltárkáját Mária Terézia adományozta Patachich Ádámnak.*⁴⁷² (...) *A kalocsai házi oltárka később is több kiállításon szerepelt: az 1873-as bécsi világkiállításon; az árvízkárosultak javára rendezett 1876-os műipari és történelmi emlékkiállításon;*⁴⁷³ *az 1884-es*

⁴⁶⁷ JERNYEI 2005. 68-69.

⁴⁶⁸ „1868-ban Haynald Lajos érsek (1867-1891) utasítására több átalakításra-felújításra is sor került az érseki rezidencián. Maulbertsch legjelentősebb kalocsai mennyezetképét, a díszterem freskóját ekkor azonban már nem lehetett megmenteni. Spech Lajos uradalmi igazgató megnézte a freskót két szakértővel, Kóber József uradalmi mérnökkel és Koczka Nándor építésszel. Kóber József jelentésében egyértelműen a sorozatos beázásoknak tulajdonította, az érseki lak fűdémszerkezetének több helyen felfedezhető súlyos károsodását. A díszteremben is ez volt a helyzet, ahol az elkorhadt gerendákat is ki kellett cserélni, így Maulbertsch sérült freskóját nem tudták megmenteni. Helyébe ekkor került a jelenleg is látható, Koczka Nándor tervezte, fakazettás mennyezet.” LAKATOS ADÉL 2019. 166-167.

⁴⁶⁹ HARASZTY 1843. 412.

⁴⁷⁰ 1780. október 13-án Patachich Ádám engedélyezte kanonokjai számára a violaszínű öv, palást és harisnya használatát is. Lásd: LAKATOS ANDOR 2005. 36.

⁴⁷¹ LAKATOS ADÉL 2019. 169.

⁴⁷² SZILÁRDFY 2005. 10; LAKATOS ADÉL 2019. 219. lábjegyzet.

⁴⁷³ HENSZLMANN 1876. 11. 72. tétel. Ekkor készült róla Klösz György fotója. Iparművészeti Múzeum Adattára. FLT 3692; LAKATOS ADÉL 2019. 231. lábjegyzet.

*országos történeti ötvösmű-kiállításon,*⁴⁷⁴ *az 1887-es bécsi egyházművészeti kiállításon*⁴⁷⁵ *és az 1896-os milleniumi kiállításon.*⁴⁷⁶ „⁴⁷⁷

Az eddig felsoroltakon kívül Patachich Ádám hagyatéki leltára⁴⁷⁸ az a kiemelkedő forrás, amely az érsek tárgyi környezetéből a jelenlegi kincstári állományhoz kerülő további tárgyak körének rekonstruálásához segítséget nyújt.

Patachich Ádám után széküresedés következett, majd Nagyváradról Kollonich Lászlót (1788-1817) helyezte át az uralkodó 1787. augusztus 21-én a kalocsai székbe. A pápai megerősítés 1788. március 10-én kelt.⁴⁷⁹ Kollonich után újabb széküresedés következett, majd Klobusiczky Péter (1822-1843) ült 21 évig a kalocsai székben. Klobusiczky Péter érsekségét egy rövid széküresedés követte, majd Nádasdy Ferenc a váci püspökségből került a kalocsai érseki székbe (1845-1851).

A 19. század második felében egymás után három művészetpártoló főpap vezette az érsekséget: Kunszt József (1852-1866) Haynald Lajos (1867-1891) és Császka György (1891-1904). Mindhárman értékes műkincseket szereztek az egyházmegyének. Kunszt telepítette le a Jézus Társasága és a Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek Társulata tagjait, rendházat és templomot biztosítva számukra – ez utóbbit felszerelésével együtt. A Kunszt és Haynald⁴⁸⁰ személyéhez köthető tárgyak jelenleg is a Kincstár állandó kiállításának részei, Császka műgyűjteménye pedig a mai napig meghatározó a Kastély enteriőrjei vonatkozásában.

Városv Gyula (1846-1910) ugyan csak 5 évet töltött a kalocsai székben, de nevéhez fűződik a székesegyház belső felújítása, az érseki kriptá, a szentély-baldachin és a sekrestyék közötti körfolyosó kialakítása, valamint a nagy volumenű régészeti feltárások.

A Kalocsai Érseki Kincstár kétségtől legjelentősebb tárgyanysága az a 11. századi főpapi sírlelet,⁴⁸¹ amely a Foerk Ernő irányítása mellett 1907 és 1912 között zajlott ásatás során került

⁴⁷⁴ A magyar történeti ötvösmű-kiállítás lajstroma. Megnyitott 1884. év február hó 17-én. Budapest, 1884. 129. és 25. tétel. Itt Michelangelo rajza után készültnek említették; LAKATOS ADÉL 2019. 232. lábjegyzet.

⁴⁷⁵ A kiállítást az 1863-ban alapított bécsi Österreichisches Museum für Kunst und Industrie szervezte. KFL I.1.a. Residentia. Jacob von Falke, a múzeum igazgatójának levele Haynald Lajos kalocsai érsekhez. 1887. február 15. Haynald Lajos érsek válaszána piszkozata. 1887. február 15; LAKATOS ADÉL 2019. 233. lábjegyzet.

⁴⁷⁶ CZOBOR 1898. 234. lábjegyzet.

⁴⁷⁷ LAKATOS ADÉL 2019. 170-171.

⁴⁷⁸ KFL II.1.c.1. Patachich Ádám hagyatéki iratai.

⁴⁷⁹ KATONA 2001., 2003. 246.

⁴⁸⁰ Lásd bővebben LAKATOS ADÉL 2025. 34-39.

⁴⁸¹ Leltári száma: 1973.125.1.1-11.

napvilágra.⁴⁸² Az első székesegyház padlószintje alatt 160 centiméterrel elhelyezkedő, vaskapcsokkal vörösmárvány lapokból összeállított ládában fekvő épen maradt csontváz mellett jelentős főpapi leletet⁴⁸³ vettek fel: ékkőfoglalatossá aranyozott ezüst pásztorbot-fejet, kisméretű ezüstkelyhet paténával, arany gyöngydrótból készített mellkeresztet, sárga topázköves aranygyűrűt, három (kő nélküli) vörösréz palliumtűt és aranyszállal átszőtt textilmaradványokat.⁴⁸⁴ Az Európa egyik legteljesebbnek számító ilyen típusú leletének egy része a Kincstár állandó kiállításában van, másik része a Nagybaldogasszony Főszékesegyház főpapi kriptájában Asztrik sírjába került visszahelyezésre.

Városház Gyulát Csernoch János (1911-1913) váltotta az érseki székhelyen, aki rövid kormányzás után az ország prímása lett és Esztergomba távozott. Őt követte Várady Lipót Árpád (1865-1923) aki az utolsó főpásztorként tényleges kalocsa-bácsi érsekként kormányzott.⁴⁸⁵ Várady már győri püspökként (1911-1914) is kimutatta a művészetek iránti fogékonyságát; egyházmegyei múzeumot alapított, ma is ott őrzik az általa vásárolt németjářfalui monstranciát, a középkori magyar ötvösművészet igen kvalitásos darabját. Kalocsára érkezve a kastély belső enteriőrjeinek is kiemelt figyelmet szentelt.

Zichy Gyula pécsi püspököt 1923-ban nevezték ki kalocsai adminisztrátorrá. Érseksége alatt (1925-1942) került Kalocsára az a Liszt Ferenchez köthető Streicher-zongora, amely eredetileg az Augusz család birtokában volt Szekszárdon, akiknél Liszt gyakran időzött. A hangszer – melyről a Pesti Hírlap⁴⁸⁶ is írt „*Liszt Ferenc Szekszárdon*” címmel – Zichy vásárolta meg, ezzel is emléket állítva elődjét, Haynald bíboros előtt, akihez a zeneszerzőt barátság fűzte. A hangszer 1937. március 1-jén érkezett meg Kalocsára, jelenleg is a palota dísztermében áll, benne Liszt ceruzás írása: „*Vu et très approuvé F. Liszt*”.⁴⁸⁷

A két világháború közötti időszakban az érsekek legfontosabb feladata a jelentős részét elvesztő, csonka egyházmegye újjászervezése volt. A második világháborút követő politikai változások közepette, majd az egyházüldözés időszakában érthető módon nem a gyarapodás, hanem a

⁴⁸² FOERK 1911. 19-33; FOERK 1915. 41-70.

⁴⁸³ NAGY 1968. 112-123.

⁴⁸⁴ BÚZÁS 2020. 16.

⁴⁸⁵ Bár 1941-1944 között átmenetileg még visszakerült a bácskai részek fölötti joghatóság Grösz József (1887-1961) kalocsai érsekhez, VI. Pál (1897-1978) pápa 1968. január 25-én a Bácskai Apostoli Adminisztratúrából új püspökséget alapított, Szabadkai Egyházmegye néven.

⁴⁸⁶ Pesti Hírlap 31. évfolyam 294. szám (1909. december 12.) 57-60.

⁴⁸⁷ Teljes levelezés: Érseki Hatóság 148/1975., KFL I.1.a Residentia – műtárgyak.

túlélés volt a cél. Az egyházakat mindjobban megnyomorító politikai berendezkedés Kalocsán is alapos munkát végzett, Grósz József érseket (1943-1961) koholt vádakkal börtönbe zárták. 1961-1964 között széküresedés következett, éppen a II. Vatikáni Zsinat idején (1962-1965), amikor a zsinat első elfogadott dokumentuma, a szent liturgiáról szóló *Sacrosanctum Concilium* konstitúció megjelent. Hatására a katolikus liturgia nagymértékben megreformálódott, kezdve a templomok szentélyeinek berendezésével. Ha nem lett volna elég az egyházüldözés, ami számos értékes liturgikus tárgyat emésztett fel, most már a reform is azt eredményezte, hogy a kisebb értéket képviselő tárgyakat kiselejtezték – jó esetben padlásra száműzve járta őket a szű –, illetve kidobták, a jelentősebbeket pedig eladták.⁴⁸⁸

Hamvas Endre (1964-1969) ötéves érsekségéből több, mint hármat betegszobájából, helynökei és irodaigazgatója útján kormányzott, utódának Ijjas Józsefnek (1969-1987) nagyobb mozgástere volt és határozottan szorgalmazta is a II. Vatikáni Zsinat határozatainak végrehajtását az egyházmegyében. Körlevélben ajánlotta papjainak figyelmébe az Országos Egyházművészeti és Műemléki Tanács, valamint az Országos Műemléki Felügyelőség közreműködésével kiadott *Egyházi épületek és műtárgyak gondozása* című könyvet, melyet valamennyi plébániai könyvtár számára meg is rendelt.⁴⁸⁹ Erélyesen figyelmeztette a papságot, hogy sok helyről nem érkeztek vissza az Országos Katolikus Gyűjteményi Központ egyházi műkincsállományra vonatkozó kérdőívei, ezért kilátásba helyezte, hogy amennyiben az előírt határidőre (október 10.) valahonnan nem érkezne jelentés, Székely László áldozópap személyében Kalocsáról érkezik központi kiküldött.⁴⁹⁰ Közben 1982. április 5-én II. János Pál pápa Ijjas érsek mellé Paskai László veszprémi püspököt nevezte ki koadjutorrá.⁴⁹¹ 1984. novemberében Ijjas szigorításokat rendelt el a műtárgyak védelme érdekében: arra kérte a lelkipásztorkodó papságot, hogy a templomi betörések számának növekedése miatt fotóztassák le a jelentősebb műtárgyaikat és az elkészített fényképek negatívjait őrizték meg plébániájuk levéltárában. A dokumentálás ellenőrzését az esperesek kapták feladatul.⁴⁹² 1986. szeptember 5-én ismét negatív példák tették szükségessé a papság körlevelén keresztüli értesítését: az ország különböző egyházi könyvtáraiban történt lopások nyomán keletkező felbecsülhetetlen

⁴⁸⁸ Az Érseki Hatóságnak közbe is kellett avatkozni, úgyannyira, hogy körlevélben tilalmazták a régi liturgikus tárgyak, eszközök plébániai értékesítését magángyűjtőknek vagy más érdeklődőknek. A körlevél irányelvként fogalmazta meg, hogy illetéktelen személyeknek lehetőleg ne mutassák meg a műtárgyakat, a tovább ajándékozáshoz vagy megsemmisítéshez feltétlenül az Érseki Hatóság engedélyét írták elő. 1964. október 30., 2544/64. Körl.

⁴⁸⁹ 1971. szeptember 7., 2819/71. Körl.

⁴⁹⁰ 1971. szeptember 11., 2018/71. Körl.

⁴⁹¹ 1982. április 5., 597/82. Körl.

⁴⁹² 1984. november (?), 1301/84 Körl.

károk elkerülése érdekében Ijjas elrendelte, hogy kizárólag az Érseki Hatóság írásos engedélyével rendelkező személyeknek, vagy szakmailag illetékes felügyeleti szervek képviselőinek (Országos Katolikus Gyűjteményi Központ, Művelődési Minisztérium Közgyűjteményi Osztálya, Országos Széchényi Könyvtár) van lehetősége a plébániai könyvtárak, levéltárak és templomi felszerelések kutatására. Mindezeket egyébiránt gondosan el kell zárni, a plébániai fundus-, továbbá a templom tulajdonában levő tárgyak elidegenítése pedig tilos.⁴⁹³ Közben újabb változás történt, 1987. március 3-án Paskai Lászlót esztergomi érsekké nevezte ki II. János Pál pápa, a római Pápai Magyar Intézet rektorát, Dankó Lászlót pedig kalocsai apostoli kormányzónak.⁴⁹⁴ Még ugyanezen év június 5-én a pápa elfogadta Ijjas József érsek lemondását és Dankó Lászlót nevezte ki helyére.

A Kalocsai Érseki Kincstár intézményes formába szervezését Dankó László érseknek köszönheti, aki 1988. augusztus 19-én nyitotta meg a Főszékesegyházban a kincstár állandó kiállítását. Az egyházi tulajdonban lévő tárgyi emlékekből berendezett tárlat⁴⁹⁵ a város támogatásával jött létre. A városnak, Dávid Katalinnak, az egyházi gyűjtemények szakfelügyelőjének, a Központi Múzeumi Igazgatóságnak és a restaurátoroknak köszönetet mondó érsek büszkén hívta a kiállítás megtekintésére az egyházmegye híveit.⁴⁹⁶ Nem sokkal később, 1992-ben az egyházi gyűjtemény a múzeumi engedélyt is elnyerte.⁴⁹⁷

Dankó László érsek II. János Páltól két alkalommal római megbízatást is kapott, 1990. február 3-án a Pápai Egyházművészeti és Történeti Bizottság konzultorává nevezték ki öt évre,⁴⁹⁸ majd kinevezését 1994-ben újabb öt évre meghosszabbították.⁴⁹⁹

A főszékesegyház káptalani sekrestyéje fölötti helyiség idővel kevésnek bizonyult, miután lehetőség nyílt a főegyházmegyében az egyházművészeti emlékek számbavételére és összegyűjtésére. Templomokból, plébániákról mentették meg az enyészettől azokat a darabokat, amelyek az érseki palota „értékszobájában” kaptak átmeneti elhelyezést. Ezt gyarapította természetesen a papi hagyatékokból érkező tárgyak köre is.

⁴⁹³ 1986. szeptember 5., 610/86. Körl.

⁴⁹⁴ 1987. március 3., 387/87. Körl.

⁴⁹⁵ „A tárlókban elsősorban az ötvöstárgyak, a nemesfémek csillogása dominált, s az időnként »ékszeres dobozként« is emlegetett kiállítás hamarosan a város egyik legfontosabb látványossága lett, és tizenhárom esztendőn át közel 150 ezer látogatót fogadott.” LAKATOS ADÉL 2015. 10.

⁴⁹⁶ 1988. augusztus 19., 1056/88. Körl.

⁴⁹⁷ KFL I.1.a. Egyházkormányzati iratok, Érseki Kincstár

⁴⁹⁸ 1990. május 28., 659/90. Körl.

⁴⁹⁹ 1994. szeptember 30., 1532/94. Körl.

2002. május 15-én, az egyházmegye ezeréves fennállása évében Katona István (1732-1811) történetíró, kanonok egykori lakóházában (Hunyadi János utca 2.) Bábel Balázs (1999-) érsek nyitotta meg a látogatók előtt az immár 150 m² alapterületen kiállító Érseki Kincstár kapuit, ahol a következő gyűjteményekbe szisztematikusan rendezve várta a Kincstár központi, Kalocsán őrzött műtárgyállománya a látogatókat: Ötvöstár, Liturgikus Textiltár, Festmény-, Szobor- és Metszettár, Bútorgyűjtemény, Porcelángyűjtemény, Numizmatikai Gyűjtemény, Fotó- és Aprónyomtatványtár.⁵⁰⁰

Végül, a Vörös Márta főegyházmegyei főépítész vezetésével rekonstruált, s a főszékesegyházzal szemben álló, egyemeletes, késő barokk stílusú, egykori kanonoki épület – mely valószínűleg Patachich Ádám érseksége alatt 1779-ben két kanonok számára épített épület lehetett, kontyolt nyeregtetővel, két bejáratral – került az érdeklődés homlokterébe, mint lehetséges új helyszín egy 21. századi igényeket is kielégítő látogatóközpont és kincstár számára. Maga a kanonokház az 1950-es évek óta több funkciót is ellátott, hosszú ideig honvédségi épületként működött, majd ismét egyházi kezelésbe került. 1976-tól nyugdíjas papok otthona, majd 2000-től diákkollégium lett. A 2015-16-os években végzett felújítással feltárult korai díszítettsége, korhű falfestései, s mára mintegy 1500 négyzetméter kiállítótérrel méltó helyet ad az Astriceum Érseki Múzeum (Szentháromság tér 2-3.) számára.

A gyűjtemény költöztetése több lépcsőben zajlott, s az Astriceum 2016. december 16-án nagyszámú érdeklődő részvételével nyitotta meg kapuit az 1956-os forradalmi események 60. évfordulója jegyében a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye, valamint a Had- és Kultúrtörténeti Egyesület közös szervezésű, *Eltaposott virágok* című kiállításával.⁵⁰¹

⁵⁰⁰ LAKATOS ADÉL 2015. 11.

⁵⁰¹ Az Astriceum Érseki Múzeum megnyitóját az országos sajtó is kiemelt figyelemmel kísérte, és gazdag képanyaggal illusztrálva adott hírt róla: [http://www.magyarurir.hu/hirek/-56-os-kiallitassal-nyilt-meg-az-astriceum-kalocsan#lightbox\['g74298'\]/5/](http://www.magyarurir.hu/hirek/-56-os-kiallitassal-nyilt-meg-az-astriceum-kalocsan#lightbox['g74298']/5/) (Hozzáférés: 2018. június 18.)

8. A prímási udvarból a kalocsai érseki székre – Császka György

Császka György mecénási működésének eredete Esztergomban van, Simor prímás környezetében. Jóllehet csak 13 év közöttük a korkülönbség, Simor a példakép Császka előtt: sokat köszönhet neki, fényes egyházi pályára is Simor állítja, lehetővé téve ezzel számára, hogy korának egyik legjelentősebb művészetpártoló főpapja legyen.

Császka György (42. Kép) 1826. december 4-én Nyitraszerdahelyen, Nyitra vármegyében látta meg a napvilágot. Az 1860-as években magyarosította szlovák családnevét, elhagyva belőle a „t” betűt. Apja Császka Jakab építőmester. A család rokonságban állott Samassa József későbbi egri érsekkel. Samassa és Császka anyja, akik testvérek voltak, Györgyöt és Józsefet, mint elsőszülött fiaikat egyházi szolgálatra szánták.⁵⁰²

György gimnáziumi évei alatt több városban is megfordult (Nyitra, Tata, Esztergom), az utolsó két évet a pozsonyi Emericanumban töltötte, már az esztergomi egyházmegye papnövéndékeként. 1844-1846 között filozófiát tanult a nagyszombati érseki líceumban, majd 1846. november 20-tól a bécsi Pázmáneum lakójaként négy éven át a város egyetemének teológus hallgatója. 1850. szeptember 21-én szentelték az esztergomi főegyházmegye áldozópapjává, Bécsben.

1850. szeptember 29-től Nagyszombatban az érseki konviktus prefektusaként és az érseki líceum matematika tanáraként kezdi el működését, majd 1853. október 29-től szentszéki jegyző és helynöki hivatali levéltáros, 1854. szeptember 7-én pedig, hogy tehermentesítsék – hivatali teendőire való tekintettel – felmentették a líceumi tanárság alól és 1856. augusztus 12-től a nagyszombati helynöki hivatal titkáráként tevékenykedett. 1864. július 20-tól már Scitovszky János prímás irodaigazgatója Esztergomban, ezt a hivatali szolgálatot a következő prímás, Simor János is nagyra értékelte.⁵⁰³ Császka munkássága elismeréseként 1870. szeptember 29-től az esztergomi főszékeskáptalanban a mesterkanonoki stallumban foglalhat helyet, 1874. február 27-én pedig Ferenc József szepesi püspökké nevezi ki, ezt a kinevezést Rómában 1874. június 15-én prekonizálták. Az Örök Városban a konzisztóriumon ez alkalomból ő maga is részt vett, és IX. Piusz pápától személyesen fogadta a püspöki jelvényeket. Püspökké 1874. július

⁵⁰² Az Újság 2. évfolyam 223. szám (1904. augusztus 12.) 10.

⁵⁰³ Lásd bővebben: LAKATOS ADÉL 2025. 47-49.

19-én szentelte Simor János prímás az esztergomi bazilikában,⁵⁰⁴ ezt követte az ünnepélyes székfoglalás szeptember 2-án. A szepesi püspöki székből unokatestvérét, az egri érseki székbe emelkedő Samassa Józsefet követte.⁵⁰⁵

Egyházmegyei templomfelújításainak, az 1876. évi árvízkárosultak javára rendezett tárlatnak, valamint az 1884-es országos történeti ötvösmű kiállításnak köszönhetően ismertté lett művészetpártoló jelleme. Országos hírnevét gyorsan gyarapodó gyűjteményének is köszönhetette. Mint szepesi püspök, elkötelezett támogatója⁵⁰⁶ volt az 1872-ben alapított Iparművészeti Múzeumnak.⁵⁰⁷

Császka György kalocsai érseki kinevezését⁵⁰⁸ 1891. október 27-én kapta, amelyet a római pápa 1891. december 17-én erősített meg. Nehéz szívvel hagyta ott a Tátrát és utazott az ünnepélyes székfoglalóra Kalocsára, hogy 1892. február 17-én megkezdje érseki szolgálatát. A palliumot Rómában megbízottja, Jaquemin György vette át 1891. december 23-án.⁵⁰⁹

Császka jobbára érseksége területén kívül tartózkodott, csak nagyobb ünnepeken vagy bérmaútjai során végzett az egyházmegyében főpásztori funkciót. Számos világi kötelezettséget viselt: a főrendiház tagjaként az országgyűlési üléseken általában megjelent, de különösebb aktivitást nem mutatott, ideértve az egyházpolitikai küzdelmek idejét is. A püspöki kar megbízásából mindössze néhány rövid felszólalása volt, a vallás- és tanulmányi alapok katolikus jellegének megóvása érdekében. Sokkal szívesebben kísérte figyelemmel a katolikus kultúra ügyét, továbbá az egyház belső életének eseményeit.⁵¹⁰ A magyar orvosok és természetvizsgálók 1888. augusztus 23-27. között Tátrafüreden megtartott XXIV.

⁵⁰⁴ Szabó József nilopolisi c. püspök mellett Samassa József egri érsek volt az egyik társszentelő. Lásd: A magyar katolikus püspökhatalom tanácskozásai története és jegyzőkönyvei 1892-1918 között. 646.

⁵⁰⁵ „Esztergomi éveinek tapasztalatát szem előtt tartva, a későbbiekben is gondosan ügyelt arra, hogy Simor János bizalmát megőrizze és a jó kapcsolat fennmaradjon közöttük. Császka püspöki kinevezése után is gyakori vendége volt a hercegprímási udvarnak. Részt vett több olyan jeles eseményen, melyről tudta, hogy Simor számára fontos. Szükség esetén pedig helyettesítette a prímást. 1882-ben pl. a beteg érsek helyett Császka vezette az augusztus 20-ki, Szent István-napi körmenetet. Simor többször is meglátogatta a Szepességben egykori irodagazgatóját. 1880-ban az egyik újságcikk szerzője egyenesen úgy fogalmazott, hogy Simor egészségét a »savniki fenyvesek levegője« (...) állította helyre. (...) Samassa József gyakran kereste fel unokatestvérét, Császkát. (...) 1883-ban Samassa és Simor együtt látogattak el a szepesi püspöki központba.” LAKATOS ADÉL 2025. 55.

⁵⁰⁶ RADISICS 1885. 167-169., A magyar iparművészeti múzeum és társulat ügyei: Művészi Ipar 2. évfolyam 1887. 6. szám 254-255.

⁵⁰⁷ LAKATOS ADÉL 2019. 90-94; LAKATOS – HROMJÁK – KLIEBER 2020. 329 és 332.

⁵⁰⁸ Kalocsai érseki kinevezéséről lásd bővebben: LAKATOS ADÉL 2025. 59-61.

⁵⁰⁹ LAKATOS ADÉL 2025. 62.

⁵¹⁰ Vasárnapi Ujság 51. évfolyam 34. szám (1904. augusztus 21.) 574.

vándorgyűlésének egyik elnöke volt Csáky Albin gróf mellett.⁵¹¹ Császka a képzőművészetek hathatós támogatója volt, többek között az akadémia dísztermének kifestésére 2000 forintot adományozott. De a szepesmegyei történeti társulat elnökeként támogatta az egyháztörténeti kutatásokat, ezen kívül tagként előmozdította az 1872-ben létrehozott Műemlékek Ideiglenes Bizottságának munkáját, részt vállalva ezzel az örökségvédelem első magyar állami szervezete életében. 1895. május 9-től a Magyar Tudományos Akadémia igazgató tanácsának tagja, aki az intézmény alaptőkéjének gyarapítására 5000 forintos alapítványt tett. Műpartoló tevékenysége folytatásához kiváló alkalmat szolgáltatott az 1896. évi országos millenniumi kiállítás előkészítése, melyben aktív szervező munkát végzett, ezen erőfeszítése miatt királyi elismerésben is részesült. Az 1900. évi párizsi világkiállításra és az 1904. évi Mária Terézia korabeli liturgikus öltözeteket bemutató tárlatra is kölcsönzött egyházművészeti emlékeket.⁵¹²

Pappá szentelésének 50. évfordulójára (1900. szeptember 21.) Ferenc Józseftől megkapta a Lipót-rend nagykeresztjét és székvárosa is négynapos ünnepségsorozattal élte: szeptember 20-án fellobogózták a várost, este félórás harangszóval köszöntötték az aranymisés főpásztort. 1901. december 4-én, betöltve 75. életévét Újvidék Városa,⁵¹³ majd nem sokkal később Zombor⁵¹⁴ is díszpolgárává választotta. Miután sokat tartózkodott Budapesten, a halál is ott érte 1904. augusztus 11-én, 78 éves korában. Testét bebalzsamozták és egy „*görög stílusban készült alpacca-koporsóba helyezve*”⁵¹⁵ vonattal Kalocsára szállították, temetésére augusztus 16-án került sor a főszékesegyház érseki kriptájában.⁵¹⁶ A gyászszertartáson két érsek-utóda is részt vett: Városv Gyula székesfehérvári püspök és Várady Lipót apát, miniszteri osztálytanácsos.

Ha Császka György személyiségét kellene megragadni, akkor egyik fontos jellemzője a jótékonyosság volt, melyet haláláig bőkezűen gyakorolt.⁵¹⁷ Megkülönböztetett figyelemmel fordult a szegényebb papok és tanítók, ill. a nyomorgó néprétegek felé. Túlzás nélkül szenvedélyesnek mondható a képzőművészetek és műemlékek iránti vonzódása-szeretete.

⁵¹¹A magyar orvosok és természetvizsgálók 1888. augusztus 23-27-ig Tátrafüreden tartott XXIV. vándorgyűlésének történeti vázlata és munkálatai. 9.

⁵¹²LAKATOS ADÉL 2022. 127.

⁵¹³Császka György érsek újvidéki díszpolgári kinevezésének albuma. 1901. KFL VIII.1.b.I.19.

⁵¹⁴Császka György érsek zombori díszpolgári kinevezésének albuma. 1902. KFL VIII.1.b.I.21.

⁵¹⁵LAKATOS ADÉL 2025. 71.

⁵¹⁶LAKATOS – HROMJAK – KLIEBER 2020. 334.

⁵¹⁷A kalocsai érseki javadalom mintegy 100 ezer holdas birtokállományt jelentett, ebből az erdőségek 30%-ot tettek ki, nagy területet foglaltak a puszták, amelyeket jobbára bérlők kezelésébe adtak. Bevételek jelentettek a különféle bérletekből befolyó jövedelmek, a szántók stb. Az egyházi javadalmakból származó bevételeket már Császka előtt is az érsekek különféle államkötvényekbe fektették, s éves kamataikat is ugyanők használták. Bővebben: LAKATOS ADÉL 2025. 164.

Sokat áldozott a középkori emlékekben gazdag szepesi egyházmegyéje műemlékeinek megmentésére. Püspöksége idején indult a szepeshelyi Szent Márton székesegyház renoválása,⁵¹⁸ amely a legnagyobb vállalkozásának mondható. Az egyházi központ különféle raktáraiban, a magtárban⁵¹⁹ s főleg a savniki püspöki várkastélyban műkincsek garmadát halmozta fel, ez utóbbi épületet egy szárny hozzáépítésével bővítette is. Ipolyi és Simor nyomán szeme előtt egy Szepeshelyen felállítandó Museum Christianum Scepusianum⁵²⁰ képe lebegett,⁵²¹ ami terv maradt csupán, megvalósítására Császka püspöksége idején végül is nem került sor.⁵²²

Gyűjtői preferenciái között magától értetődően ott van hitvalló meggyőződése, hazafias érzelemvilága, reprezentációs szándéka.⁵²³ Jelentősnek mondható a magyar ipar pártolásának igyekezete is. A kortárs egyházi gyűjtőkhöz hasonlóan becsülte a középkori, kora újkori műtárgyakat, illetve kedvelte a gótika és annak hatása alatt készült 19. századi neogótikus darabokat. Gyűjteményének leghangsúlyosabb része a képtár – ebben Simor Jánost követte, akivel barátságát a közös érdeklődési kör is szorosabbra fűzte –, s amelynek rekonstruálását a gyűjtemény gyarapodásának intenzív szakaszában, Császka szepesi püspöksége idején a levéltári források, valamint korabeli sajtóhíradások vizsgálata nyomán Lakatos Adél 2022-ben kiváló szakértelemmel elvégezte.⁵²⁴ Császka gyűjteményének tagolódása a korszak ismert egyházi gyűjtőiéhez hasonló (Simor, Ipolyi, Bubics),⁵²⁵ bár nagyságát tekintve lemarad tőlük. A szepesi korszakban ez a már említett képtárat, ötvösgyűjteményt, régiségek tárát (régészeti- és iparművészeti tárgyak), liturgikus és egyéb textíliákat s végül a numizmatikai gyűjteményt jelenti, a kalocsai korszakban mindez kiegészül az ásványi, préselt növényi és zoológiai anyaggal illetve könyvekkel, kéziratokkal és oklevelekkel.⁵²⁶

⁵¹⁸ KERNY 2000. 32.

⁵¹⁹ DIVALD 1907. 23.

⁵²⁰ Religio 1875. 47. szám 375; Századok 1876. 45; Pesti Napló 26. évfolyam 246. szám (1875. október 27.) 1.

⁵²¹ Magyar Sion 1867. 787-789; Ipolyi 1867. 211-241; PROKOPPNÉ STENGL MARIANNE 1977. 8; LAKATOS-BALLA 2012. 29-30.

⁵²² CSÁNKY 1937. 7-128; BIZOŇOVÁ 2016. 123-125.

⁵²³ LAKATOS ADÉL 2022. 129; Még: LAKATOS ADÉL 2025. 145.

⁵²⁴ LAKATOS ADÉL 2022. 126-141.

⁵²⁵ KÖHALMI – KLIMSTEIN 1886; KÖRÖSY 1896. 507-528; CSÉFALVAY 1989. 93-116; HORVÁTH HILDA 1992. 55; VARGA 2018.

⁵²⁶ LAKATOS ADÉL 2025. A Császka-gyűjtemény kalocsai korszaka fejezetben részletesen tárgyalja: 161-182.

Császka viszonylag korán, feltehetően már esztergomi működése során kialakíthatott egy kisebb gyűjteményt,⁵²⁷ 1870-ben kanonokká történt kinevezésével anyagi helyzete is lehetővé tette számára műtárgyak vásárlását.⁵²⁸ Itt születhetett meg művészeket, műgyűjtőket, műkereskedőket is magába foglaló kapcsolatrendszere, aminek később nagy hasznát vette. A Haynald Lajos érsek halálát követően elkészített inventáriumban megőrzött ún. *Szepesi jegyzék*, melyet Császka érseki kinevezését követően, Kalocsára költözése előtt vezettek be a hagyatéki leltárba,⁵²⁹ az érkező tárgyakon⁵³⁰ keresztül betekintést enged a műgyűjtő főpap ízlésébe. Lakatos Adél véleménye szerint Császka gyűjteménye Ipolyiéval vagy Simoréval összehasonlítva egyenletlenebb színvonalon állott, ennek az is oka lehetett, hogy Császka nem követett tudományos szempontokat. Ezzel együtt kortársai így is elismerték műtárgygyűjtését, miután számos középkori és kora újkori darabot is magába foglalt.⁵³¹

A már említett Szepesi jegyzék 289 tételből áll, ezek bútorok, festmények, metszetek, reliefek, szobrok, grafikák és fotók.⁵³² 1891 decemberében, Kalocsára érkezése előtt a *Fővárosi Lapok* arról írt, hogy „*műkincseit és értékes bútorait csomagolják*”⁵³³ s miután azok megérkeztek, az érseki palota első emeletén, lakosztályában és a ház reprezentatív helyiségeiben, illetve budapesti lakásában kerültek elhelyezésre. Az *Építészeti Szemle* 1893-ban a Császka által bővíteni kívánt Érseki Könyvtár terveivel kapcsolatban méltatta is a gyűjteményt, tudósítva annak fizikai elhelyezéséről. Az érsek megrendelésére Erdélyi Mór számos fotón örökítette meg

⁵²⁷ „Császka esztergomi gyűjteménye (...) feltehetően néhány képet, ötvöstárgyat, liturgikus viseletet és könyveket foglalt magába.” LAKATOS ADÉL 2025. 136.

⁵²⁸ „1870 körül rendelte Császka azt az aranyozott, zománcdíszítésű ezüst kelyhet, melyet az esztergomi Főszékesegyházi Kincstárban őriznek jelenleg. A kehely a Lippert által tervezett, ún. kisebbik Simor-kehely másolata. (...) Elképzelhető, hogy még néhány hasonló megrendelésre sor kerülhetett Császka esztergomi éveiben, de ez nem jelentett semmiképpen nagyobb darabszámot. Erről nyilvánvalóan a sajtó is beszámolt volna.” LAKATOS ADÉL 2025. 136.

⁵²⁹ KFL III.9.b. Érseki székváltáskor készült leltárak. Haynald-Császka. 1891-1892. A Haynald inventáriumban a jegyzék címe: „Nagyméltóságú és Főtisztelendő Császka György Kegyelmes Urunk által a Szepességből-Kalocsára szállított bútorok, képek és tárgyak jegyzéke.”

⁵³⁰ „Császka György műgyűjteménye, szepesi püspöksége idején gyarapodott jelentősen. Nagyságának és összetételének megállapítása azonban nem is olyan egyszerű feladat. Leltárai eddig ugyanis nem kerültek elő az általunk kutatott Lőcsei Állami Levéltárban őrzött szepesi püspöki, ill. a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban található érseki iratanyagból. Császka 1891-es kalocsai érseki kinevezése után szepesi gyűjteménye egy részét magával vitte új székhelyére. (...) Leltárak hiányában azonban nehéz megállapítani, hogy szepesi gyűjteményének mekkora hányadát vitte tovább magával új székhelyére.” LAKATOS ADÉL 2025. 137.

⁵³¹ LAKATOS ADÉL 2025. 145.

⁵³² LAKATOS ADÉL 2022. 130.

⁵³³ Költözőkő Érsek. Fővárosi Lapok 28. évfolyam 342. szám (1891. december 13.) 2560.

az érseki palota belső tereit, ezek a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött felvételek egyedülálló módon dokumentálják a palota belső enteriőrjét.⁵³⁴

„A szobák és termek Császkai érsek műszeretét hirdetik, különösen a képirás és régészet találhatnak benne nagylelkű mecénást, de a művészi tökélyre törő kézműipar is. A nagy ebédlő négy hatalmas faragott tölgyfa szekrénye a honi asztalos iparremekeinek mondhatók. Ezek üvegtáblái Császkai érsek szakszerűen elrendezett gazdag éremgyűjteményét takarják. Az I. emeleti folyosón 10 szekrényben a kövületek és bronz korszaki leletek gyűjteménye van kiállítva. A nagyteremtől balra eső kisebb termek egyikében 10 nagyértékű olajfestmény függ (egyháznagyok életnagyságu arcképei), másikában az uralkodó-ház tagjainak olajfestésű képei és Ő felsége Ferenc József apostoli királyunk carrarai márvány mellszobra, melyet Császkai érsek legújabb hazánk híres műszobrása, Strobl által készíttette, majd ismét egy nagyobb terem zománc művű feszületekkel, vázakkal, a főpásztor márvány mellszobrával, mely szintén Strobl alkotása, továbbá 20, köztük nagy értékű olajképpel. Maga a főpásztor dolgozószobája a legnagyobb műizléssel berendezett kis muzeumát képezi a kézműipar különleges remek apróságainak, egyszerű hálószobájában pedig nagyértékű sz. képek függnek. (...) A főpásztor páratlan szeretetreméltósággal szokta vendégeit e műkincsekkel gazdag termekben kalauzolni s lebilincselő lelkes magyarázatai a nagy műértőt árulják el, ki maga is megújuló gyönyört talál abban, ha a művészi becs felismerését elősegítheti az érdeklő laikusnál.”⁵³⁵ Hogy az állomány valójában mekkora is volt és tételesen miket tartalmazott, nem tudjuk. Sorsa méltatlanul megpecsételődött Császkai 1904. augusztus 11-én Budapesten bekövetkezett halálával.

Az érsek után maradó jelentős, 800.692 koronás adósság miatt az érseki hagyatéki eljárásért felelős Tönházy Gyula miniszteri biztos a gyűjtemény elárverezését tartotta megfelelőnek arra, hogy a magyar kormány által érseki javadalmat terhelő kölcsön terhére felvett és Császkai által építkezésekre fordított költségeket fedezze. A Kalocsán 1905. június 5-7. között megrendezett árverés egyetlen ismert nyomtatott jegyzéke a Szépművészeti Múzeum tulajdona, és negyven festményt valamint faragványt sorol fel. A gyűjtemény többi egységéhez tartozó anyag árverési dokumentációja ezidő szerint nem ismert, ami arra enged következtetni, hogy a hivatalos aukcióval párhuzamosan más megoldások is szerepet kaptak.⁵³⁶

⁵³⁴ Ezek: KFK FT. 870. A kalocsai Érseki Palota nagyebédlője. KFK FT. 871. Királyszoba. KFK FT. 872. Vörösszalon. KFK FT. 873. Nyári lakosztály szalonja. KFK FT. 1394. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kollonich-terme. KFK FT. 1395. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Patachich-terme.

⁵³⁵ A kalocsai érsekségi könyvtárápület. Építészeti Szemle 2. évfolyam 11. szám (1893. november 30.) 336.

⁵³⁶ LAKATOS ADÉL 2022. 137-138.

A dolgozat szempontjából leginkább érdekes műtárgyakról azt kell valószínűsíteniünk, hogy hazai múzeumokba kerültek, kisebb része Kalocsán az érseki palotában maradt, a nagyobbik része pedig szétszóródott.⁵³⁷

⁵³⁷ Nem kizárt, hogy idővel eddig nem ismert, valamikor azonban a Császká-gyűjtemény részeként ismert darabok bukkannak fel, amint ezt példázza a Magyar Nemzeti Múzeum 2014. májustól augusztusig megrendezett, Szent István lovagjai – A legrangosabb magyar kitüntetés 250 éve című kiállításon felbukkanó kalocsai káptalani kereszt is. A számos külföldi köz- és magángyűjteményből érkező közel 400 műtárgy között kiállítottak egy németországi gyűjteményben őrzött klenódiumot, melyről – annak vizsgálata során – bizonyításra és megállapításra került, hogy az egyik legrégebből fennmaradt magyar kanonoki klenódiumok egyike, és nemcsak, hogy az 1779-es alapító oklevél képével megegyező kivitelben készült, hanem nagy valószínűséggel a legelső, Patachich Ádám kalocsai érsek számára, kezdeményezésére készült keresztnek egyik példánya. Lásd: <https://mail.google.com/mail/u/0/#search/kanonoki+mellkereszt/FMfcgxckbJxdctVdNztDbmSRkzLRQklf?projector=1&messagePartId=0.1> (Hozzáférés: 2026. január 27.)

9. Császka György főpapi mecenatúrájának egyházi ötvös- emlékei

Császka György kalocsai érseki kinevezését követően nem hagyta a szepesi gyűjteményben kedves ötvöstárgyait sem, hanem azokkal együtt érkezett meg új szolgálati helyére. Ennek köszönhetően találjuk a mai kincstári állományban 1880-ban restauráltatott gótikus kelyhét, a Szent Adalbert kar-ereklyetartót, 1890-ben Lipperttel terveztetett „vércseppes” kelyhét és az úti misekészletet.

Az alábbiakban először azokat a liturgikus ötvöstárgyakat mutatom be, amelyek az érseki palotában maradtak, és beazonosíthatóan Császka megrendelésére, Lippert tervei alapján a bécsi Andersnél készültek. Jelenleg az Astriceum Érseki Múzeum állandó kiállításának részei.

Császka György érsek „vércseppes” kelyhe (23.1-23.4 Kép)⁵³⁸

Provenienciáját dokumentumokból is ismerjük: Lakatos Adél szepesi kutatásai során fellelte a kehely megrendelésével kapcsolatos iratokat, innen tudható, hogy Heinrich Anders 1890. szeptember 30-án küldte el a kelyhet Császka Györgynek, melyet az érsek saját használatára készíttetett.⁵³⁹

A kehely leírása

A kehely 19,2 cm magas talpának peremén fekete, beágyazott zománcos gót felirat fut körbe: *Georgius Császka Eppus pro usu proprio F.F. MDCCCLXXX.* (23.2 Kép) Alul a talpon belül szintén gótbetűs szöveg található vésve: *Invenit Jos. de Lippert architectus.* (23.3 Kép) A 13,3 cm átmérőjű kerek talp boltozatának peremét kordirdrót keretezi. A boltozat szélén piros zománcban egymással szembeforduló kis levelek, amelyeket kék mezőben félköríves pontsor választ el egymástól, felettük karéjos levelek 3 sorban egymáson, köztük 2x8 piros domború vércsepp,⁵⁴⁰ felső sorban felettük lilomok. Elöl piros zománcos kereszt helyezkedik el. A

⁵³⁸ Leltári száma: K.2002.45.1,2.

⁵³⁹ LAKATOS ADÉL 2025. 329.

⁵⁴⁰ Császka vércseppes kelyhéhez egészen hasonló Dankó József Károly (1829-1895) esztergomi kanonok kelyhe, amely jelen idő szerint is az Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár állandó kiállításában Császka esztergomi kanonokként a Bakócz-kápolnának ajándékozott 1964.175.1 leltári számú kelyhe mellett, egy tárlóban van, leltári száma: 1964.190.1. A Dankó-féle kehely talp boltozatát „többszörösen egymáson fekvő, arany szőllő levelek borítják (...) ezeken mintegy a kehelyből lecsöpögő piros email vércseppek domborodnak ki (email translucide sur relief). (...) A kehely talpzatán olvasható a tulajdonos neve: Jos. Dankó Abbas B.M.V. de fonte Belae. F.F. A.D. MDCCCLXXI. A talpazaton pedig belül: Invenit Jos. Lippert 1871.” (23.A Kép) Magyar Sion (Új sorozat)

szárgyűrűk hengeresek, kék zománcos alapon dupla pontsorokkal. A kehely nódusza lapított pogácsa alakú, függőleges barázdáiban piros zománcos fonatokkal. A kuppakosár alján kék zománcos ívek alatt levelek ülnek piros zománcban, a kosáron pedig kordirdrót fut körbe. A pohár közepén kék párhuzamos vonal között beágyazott zománc felirat, amely piros kereszttel indul: *Pax + Sanguinis + Mei + Hic + Est*. Valamint kék zománc levéldísz. (23.1 Kép) A kehely talpában és szájperemében kopott Diana-fő és Anders beütött jegy látható. 16,5 cm átmérőjű paténája enyhén homorú, hátoldalán vésett pontkeretben Agnus Dei, akinek vére kehelybe folyik. A paténa fonákának peremében Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és Anders jelzése van beütve. (23.4 Kép)

Miután a kelyhet többször volt alkalmam megvizsgálni, arra jutottam, hogy Császká jobbkézes lehetett. Ugyanis a kehely talp boltozatán, a 3 sorban egymáson ülő karéjos levelek között látható 2x8 piros domború vércsepp közül a felső sorban a kereszttől jobbraeső kettő kopott, míg a kereszttől balra csak egy veszítette el a piros zománcozást. Márpedig, ha jobb kézzel fogta kelyhét Császká, akkor több domború vércseppet érintett a kereszttől jobbra, mint balra.

Szent Adalbert kar-ereklyetartó (24.1-24.2 Kép)⁵⁴¹

Ez a tárgy az Esztergomi Főszékesegyházi Kincstárban őrzött, Simor megrendelésére készült Szent Adalbert kar-ereklyetartó tökéletes párdarabja –, erre a PPKE BTK-n született MA-s művészettörténeti szakdolgozatban (2019) elsőként hívtam fel a figyelmet. A kalocsai tartó „*Ereklyéje feltehetően Simortól került Császkához.*”⁵⁴²

Az ereklyetartó leírása

Az esztergomihoz viszonyítottan elhanyagolható eltéréseken kívül a kalocsai darabnál mindenképpen megemlítendő, hogy a függőleges irányban felemelkedő áldó kéz hatszögű profilált talpa közepén Császká szepesi püspöki címere ül, fölötte a hatszögű párkányon: *Georgius Császká Eppus Scepusiensis I.I. a.D. MDCCCLXXVIII.*, majd a térbe kilépő leveles dísz fölött itt kékszínű (Esztergomban fekete) zománcból gót minuszkulás felirat: *+ S. Adalberti Eppi Mart.*, efölött a drágakövekkel körülvett ablakszerű, kristálylappal fedett nyílás, benne a

2. évfolyam 1871., 475. Az ezüstből, Anders műhelyében készített kelyhet maga Simor konsekrálta és ugyanő használta először.

⁵⁴¹ Leltári száma: K.2002.34.1.

⁵⁴² LAKATOS ADÉL 2025. 153.

pirossal feliratozott két csontereklye (Esztergomban egy), s a nyílás felett ismét kék, gótbetűs minuszkulás körirat: + *E brachio Romae servato*. (24.1 Kép) A hatszögű profilált talp alsó vonalán a tervező neve szerepel kurzív véset formájában: *Invenit Ios. Lippert.*, illetve itt is Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és Anders jelzése van több helyütt beütve.⁵⁴³

Császka György szepesi püspökként restauráltatott kelyhe (25.1-25.4 Kép)⁵⁴⁴

Az Astriceum Érseki Múzeum ötvöstárában két gótikus kelyhet őriznek a 16. század elejéről. Az egyik, ismeretlen helyről Kalocsára került aranyozott ezüst kehely egyetlen azonosítója a talp peremén beütött minuszkulás „d” betű,⁵⁴⁵ a másik, aranyozott réz-kehely viszont bizonyosan Császka gyűjteményéhez tartozik. Provenienciájáról annyit tudunk, hogy még szepesi püspök korában (1874-1891) juthatott hozzá és 1880-ban restauráltatta.⁵⁴⁶

A kehely leírása

A K.73.26.1 leltári számú réz-kehely (25.1 Kép) megemelt, hatkaréjos talpán sodrott drótkeretben ezüstsínű medallionokban vésett dísz, háromban hegyes nyújtott háromszögek, kettőben csavarodó ágak, egyben domborított Agnus Dei ábrázolás kapott helyet. (25.2 Kép) Talp peremén latin minuszkulás felirat: *Restaurari curavit Georgius Császka Episcopus Scepus 1880.*⁵⁴⁷ (25.3 Kép) Felmagasodó talpközepe hatszögletű szárát felfutó sodrony szegi, hatszögletű szárgyűrűin vésett, leveles- és geometrikus minták, kerek, lapított nádusznak hatrotulusz, tetejükön ezüst lemezű vésett levélek disszel. A kuppa kosarán levágott csepp formájú keretelt mezőkbe a talphoz hasonló vésett dísz került. A kuppakosár tetején lilomos pártázat, a kuppán széles sávban stilizált véset fut körbe. A kehely 21 cm magas, talpának átmérője 14 cm, kuppa átmérője 7,8 cm. A kehely Kerny Terézia által 1994-ben felvett tárgyleíró kartonja egy 15,2 cm átmérőjű aranyozott ezüst paténát is említ, „peremén vésett keretelésben IHS betűkkel és Diana-fejes hitelesítőjeggyel”. A paténát nem tudtam kézbe venni, kallódik.

⁵⁴³ LAKATOS ADÉL 2025. 152. és 356.

⁵⁴⁴ Leltári száma: K.73.26.1.

⁵⁴⁵ Leltári száma: K.2002.1.1.

⁵⁴⁶ „Az 1876-os, Horváth Viktor által készített kiállítási lajstromban ez a kehely a 8. tételként szerepelt. Az 1884-es Magyar Ötvösmű-kiállítás lajstroma megemléktette 1880-as restaurálását is.” LAKATOS ADÉL 2025. 152.

⁵⁴⁷ EL 1884. V. évfolyam, 171.

9.1 A kallódó tételek

Több kallódó tétel is van, amelyek hollétéről ezidő szerint nem tudunk, csak leírásokból ismerjük, hogy léteznek vagy léteztek valaha, ilyen a Nepomuki Szent János életéből vett zománcos képekkel⁵⁴⁸ díszített réz szelence⁵⁴⁹ ill. mellkeresztek.⁵⁵⁰ Ez utóbbiak egyikéről az Egyházművészeti Lapokban Czobor Béla rövid leírást közöl, mely szerint a püspöki jelvényt Császkai szepesi püspöksége idején Lippert tervezte: *„Előlapján van Krisztus Urunk monogramma minuscule-betűkkel, hátsó lapját a püspök címere ékíti. A hosszkar oldalán »Georgius Episcopus A.D. 1881.« olvasható. Aradi Lippert J. lovag tervezete után készült arany mű.»*⁵⁵¹

A Lippert tervezte és Bécsben Andersnél kiviteleztetett munkákon kívül Lakatos Adél megemlíti egy kelyhet, melyet Császkai Link Fülöp ötvössel 1893-ban készíttetett el, de *„ma már nem található meg Kalocsán,”*⁵⁵² valamint ismét egy másik kelyhet, amely sem az esztergomi, sem a kalocsai kutatások alatt nem járt a kezében. Rövid leírását Lakatos Adéltól idézem: *„1870 körül rendelte Császkai azt az aranyozott, zománcdíszítésű ezüst kelyhet, melyet az esztergomi Főszékesegyházi Kincstárban őriznek jelenleg. A kehely a Lippert által tervezett, ún. kisebbik Simor-kehely másolata. A bécsi Anders-cég műhelyében készült, ahol általában a Lippert tervezte ötvöstárgyak zöme készült.»*⁵⁵³

Meg van viszont Császkai György esztergomi kanonokként a Bakócz-kápolnának adományozott kelyhe (17.1-17.2 Kép),⁵⁵⁴ amelyről elmondható, hogy Simor és Császkai baráti viszonyának beszédes tanúja. Születése 1872-be megy vissza, Simor betegségéhez, egy kizáródott sérv-operációhoz amelyből a primás felgyógyult. A tárgy őrzési helye Esztergomban van, ahol Császkai primási irodaigazgatóként 1864 és 1874 között Simor közvetlen munkatársa volt az

⁵⁴⁸ „Négy oldalán és fedőjén Nepomuki szent János életéből öt jelenet van zománcműben előtűntetve, és pedig egyik oldalon Nepomuki szent János hallgatja Johanna királyné gyónását, a második lapon szent János maga elé állított püspöki jelvények és láncz közt választja a lánczot, a harmadik képen szent János börtönben lánczra verve fordul elő, a negyedik lapon szent János a Moldva folyóba dobátik, míg a fedőn szent János gloriációja, a mint angyalok karjai közt a vízből dicsőségesen fölszáll, látható.” EL V. évfolyam 1884., 171.

⁵⁴⁹ EL 1884. V. évfolyam, 171; „A Nepomuki Szent János életéből vett jelenetekkel díszített réz szelencét az 1884-es országos történeti ötvösmű kiállításon még Császkai neve alatt állították ki. Az 1896-os tárlaton tulajdonosának a kalocsai főszékesegyházi kincstárat jelölték meg.” LAKATOS ADÉL 2025. 171.

⁵⁵⁰ „Császkai György két, középkori stílusban készült mellkeresztje szerepelt az 1876-os kiállítás Horváth Viktor-féle lajstromában. Végül ezeket nem mutatták be a tárlaton.” LAKATOS ADÉL 2025. 153. és 387.

⁵⁵¹ EL 1884. V. évfolyam, 172.

⁵⁵² LAKATOS ADÉL 2025. 136, 171 és 331.

⁵⁵³ LAKATOS ADÉL 2025. 136.

⁵⁵⁴ Leltári száma: 1964.175.1,2.

egyházkormányzati munkában. Simor 1872. március 21-én lett hirtelen rosszul, március 22-én délután operálták és maradt életben másnapra. Ezt a dátumot örökíti meg a Simor által Bakócz-kápolnának ajándékozott arany monstrancia donációs felirata: *1872. március 22. is*, és ugyanez a dátum áll az akkor kanonok Császka megrendelésére Lippert tervei szerint Bécsben, Andersnél kivitelezett kehely talp peremén: *1872. március 22.*

A kehely leírása

A kehely tárgyleíró kartonján a Magyarországi Műemlékek Topográfiája első, Esztergommal foglalkozó kötetének 260. oldala van megjelölve forrásként, véleményem szerint tévesen. Ott – többek között – az áll, hogy Császka György kelyhe zománcdíszes, magassága 29 cm és 1870 körülre datálható.⁵⁵⁵ A tárgy esztergomi felmérésekor nem volt nyoma zománcnak, a tárgyleíró kartonon 23 cm-es magasság szerepelt (a 6 cm-es eltérés már nem „elmérésből” eredő különbség), és a donációs felirat alapján egyértelműen 1872-ben készült, ami ugyan 1870 körül van, de ebben az esetben a pontos évszám, hónap és nap is leolvasható.

Lepold Antal az *Adatok az Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár történetéhez* című munkájában⁵⁵⁶ az „Esztergomi kanonokok emléke a székesegyházban” alcím alatt szerepelteti a kelyhet, megjelölve Császka neve mellett a kanonoki méltóságban eltöltött időt is: 1870-1874. Ez az időintervallum is megfelel a kehely talp peremén végigfutó vésetnek: + *B. MARLÆ. VIRGINI. SALUT. INFIRMORUM. IN. CAPELLA. BAKÁCS. PRO. SALUTE. CELSISSIMI. P. PRIMAS. JOAN: SIMOR. XXII. MARTII. MDCCCLXII. E. PIO. VOTO. GEORG: CSÁSZKA. E.M.S.C.*

A 13,5 cm átmérőjű kehely talpon medallionban Mária a gyermek Jézussal dombormű ül, a 10,5 cm átmérőjű kuppát ballusztéres szár tartja, a kosáron szőlő- és kalászdísz, valamint liliomos párta. Az aranyozott ezüst vert, vésett, poncolt kelyhen Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és Anders jelzése van beütve, talpán alul a peremen kurzív felirat: *invenit Ios. Lippert.*

⁵⁵⁵ GENTHON 1948. 260.

⁵⁵⁶ LEPOLD 1929. 34.

10. Más kalocsa-bácsi érsekekhez köthető Anders-féle műtárgyak

A 19. század második felében Kalocsán három művészetpártoló érsek követte egymást: Kunszt József (1852-1866) Haynald Lajos (1867-1891) és Császka György (1891-1904). Valamennyien értékes műkincsekkel gazdagították a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyét. Az alábbiakban az Astriceum Érseki Kincstárban Kalocsán található egyházi ötvösmunkák közül azokat sorolom fel, amelyek nem Császka, hanem elődei megrendelésére készültek, vagy ajándékozás folytán tettek szert rájuk, de Bécsben Andersnél kiviteleztek őket.

10.1. Kunszt József

Kunszt József érsek „Jegyesének” kelyhe (26.1-26.5 Kép)⁵⁵⁷

Mielőtt a kehely részletesebb tárgyalásához foglalnánk, érdemes magyarázattal szolgálni arra, hogy miért „jegyese” egy főpapnak saját székesegyháza. A II. Vatikáni Zsinat (1962-1965) Krisztus és az Egyház kapcsolatának modellezésére felelevenítette a jegyesség „intézményét”, mondván, hogy Krisztus a megtestesüléssel jegyesül választotta az Egyházat, hogy társa legyen a megváltás művének beteljesítésében. Erre a logikára épül a püspök és egyházmegyéje (a helyi egyház) közötti kapcsolat is, mely egy lelki-jelképes házasságra utal és számos szimbolikus kifejezést is nyer, például a püspöki gyűrűben.⁵⁵⁸

Visszatérve a kehelyhez, a darab provenienciájához kapcsolódik, hogy Kunszt József (40. Kép) 1851. november 30-án kapta kalocsa-bácsi érseki kinevezését I. Ferenc Józseftől. 1860-ban Kalocsára telepítette az iskolanővéreket, zárdát és nevelőintézetet építtetett számukra és megalapította a Miasszonyunkról nevezett (Szegény) Kalocsai Iskolanővérek Társulatát, akik azután polgári iskolát, óvónőképzőt valamint polgári iskolai tanárképzőt is szerveztek. De a jezsuiták is Kunszt érsek hívására érkeztek Kalocsára, és vették át a gimnáziumot a piaristáktól. Méltán tartják tehát őt Kalocsa iskolavárossá fejlesztőjének. A két szerzetesrend számára templom is épült,⁵⁵⁹ s azok ötvösművekkel történő felszerelésében Kunszt ugyancsak

⁵⁵⁷ Leltári száma: K.73.63.1,2.

⁵⁵⁸ MUNKAY 1886. 119-120.

⁵⁵⁹ Lippert József tervezte a jezsuiták Szent István király titulusú templomának teljes belső berendezését. „Újabb művészünk Kalocsán is, az ottani érsek nagyobbyszerű egyházi építkezéseibe kezd befolyni és reméljük, hogy a monumentális műépítészeti irányban hazánkban művészünknek máshol is mind tágabb hatáskör fog nyílani, mit honi művészetünk érdekében nem lehet nem óhajtunk.” Művészet 1910. 2. szám 86.

jeleskedett. Nagy adakozó volt. Ebből a nagylelkűségből született az 1860-ban készült kehely is.

A kehely leírása

A darab talp peremén végigfutó felirata szerint a kalocsai Nagyboldogasszony Főszékesegyház, mint az érsek jegyese számára készült: „*Josephus Archiepiscopus sponsae suae Metropolitanae Ecclesiae Colocensi a.d. 1860.*” (26.2 Kép) A kehely tervezője: „*invenit Jos Lippert Aradiensis,*” anyagát tekintve arany, ezüst, réz és zománc. 23,5 cm magas, talp átmérője 15 cm, a kuppa szájátmérője 10,5 cm, öntött, préselt, cizellált. Tizenkét karéjos, négyszeres pálcatagozatos talp pereme fölött hat nagyobb karéjban áttört farkasfogas keretű kerek mezőkben hatívű rozetták ülnek, az áttörés alatt vörös és sötétkék zománcalappal. A szárra felfutó mezőkben lombdíszt látható. (26.1 Kép) Az egyik kerek mezőben – a rozetta helyén – piros alapon Kunszt József érsek címere. (26.3 Kép) A címer fölötti áttört gótikus mérműves szárgyűrű alapja sötétkék zománc, a párnatag a szárgyűrűbe felfutó apró fiatornyokkal díszített. Az ugyancsak áttört, mérműves díszű lapított pogácsaidomú nádusz sötétkék zománc alapú. A nádusz élén kordirdrót fut körbe, rajta hat fehér zománcszirmú arany közepű virág nyílik. A felső szárgyűrű hat oldalára áttört gótikus ablakok kerültek, sötétkék zománc háttérrel. A kehely egészéhez képest alacsony kuppakosarat a talphoz hasonló levélminta és áttört apró fiálás párta díszíti. A kuppa erősen szélesedő, tölcseres,⁵⁶⁰ benne és a talp peremben 750 ezrelékes bécsi hitelesítőjegy és az Anders cég AN betűi. (26.4 Kép) A kehely saját (?) paténája teljesen sima, perem nélküli (furcsa módon csak aranyozott ezüst, mert arany kuppához arany paténa dukál), szélén bevéssett kerek mezőben kereszttel. Hátral Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és Anders jelzése van beütve. (26.5 Kép)

Kunszt József körmeneti keresztje (27.1-27.7 Kép)⁵⁶¹

Ezt a darabot Ipolyi Religio folyóiratban írt cikke alapján azonosítottam be. Ipolyi beszámol róla, hogy Kunszt József kalocsa-bácsi érsek megrendelt egy káptalani keresztet, majd

⁵⁶⁰ „Ismereteseke egyébiránt e tekintetben a goth kelyheknek például egyéb előnyei, mai renaissance, gyakran urna-alaku, közönséges kelyheink fölött. Az által, hogy a goth idomu kehelynél az ugy nevezett cupa rendszeres tölcser-alaku, máris igen könnyítve van a kehely purificatióján; a cseppek könnyebben lefolynak és kitörülhetők, mint a mai, nagyobbára öblös, és alul-fölül egyforma terjedelmű kelyhekből. Ezen tölcser-alak hasonlóan nem tűri a kehelyszájnak azon kihajlását, minő a mai kelyheken látható; nyilvánosan a liturgicus egyházi szabályok ellenére: mellyek által, megfogható oknál fogva (tudniillik az ivásnál hamarább megeshető kicseppenés veszélye miatt), egyenesen tiltatik.” Religio 1859. 36. szám 293.

⁵⁶¹ Leltári száma: K.73.101.

hozzáfüzi: „ez a legujabb ugyan, de sem nem az egyetlen, sem nem a legremekebb műve derék aradi hazánkfiának.” [Lippertnek]⁵⁶² Két egyházi ötvösmunkára céloz, egy gótizáló stílusú kehelyre és cibóriumra, amelyek Friedrich Egon von Fürstenberg (1813-1892) olmtüzi hercegérsek megrendelésére készültek. „S bizonyára nem kis büszkeségünkre szolgálhat, hogy egy fiatal hazánkfia volt hivatva, úgy a bécsi főegyháznál a művezetést vezérelni, valamint a fönebb említett műveket honán kívül létesíteni.”⁵⁶³ Ipolyitól tudjuk azt is, hogy „ujabban művészünk ismét a nmlt. kalocsai érsek, a nyitrai káptalan és a győri püspök ő méltósága számára készítendő diszes kelyhek, és egyéb egyházi eszközök művészi kivitelével van megbízva.”⁵⁶⁴

A kereszt leírása

A Kunszt megrendelésére készült szögletes szárú ezüst körmeneti kereszt három összecsavarható tagból áll, keresztben végződő legfelső tagján Jézus 28 cm magas, töviskoronás, ágyékkötös, három szöggel rögzített alakja függ, feje mögött hegyikristály betéttel. A négykaréjos kereszt szárvégein kézománcos háttérben mérműves áttört minta, közepében csavart fonatba a négy evangélista szimbolikus ábrázolása került, nevüket aranyozott mondatszalagba vésték. Legfelül Szent Máté, bal oldalon Szent Lukács, jobb oldalon Szent Márk, alul Szent János attribútumai. A karéjok szögletében öntött levelek, élein küllők. A kereszt nyolcszögű, gótikus inda- és levéldíszes talpban végződik, alatta öntött, térbe kilépő levélsorral. A kereszt hátoldalán a szárvégek az előlaphoz hasonlóan kézománcos háttérrel, áttört mérműves mintával, közepükön csavart fonatban az evangélisták emblémáival vannak kitöltve. A vízszintes száron két részletben véssett felirat: *Josephus Archiepiscopus Colocensis et Bacsensis (27.2 Kép) sua Succesorumque usui Anno Domini 1859 fieri fecit.* (27.3 Kép) A függőleges szár alján Kunszt érseki címere, ezen áll véssett gótikus tornyocska alatt Mária koronás alakja a Gyermekekkel. Mária talpa alatt *S. Maria* felirat. A nyolcszögletű nóduszon a kereszt tövéénél beütött 1859-es 13 latos bécsi jegy és felodatlan CSS mesterjegy. (27.4 Kép) Ez is igazolhatja, hogy a Religióban említett, Kunszt által megrendelt káptalani kereszt külföldön el is készült, és hátlapján a kereszt alsó szárában Szent János evangélista emblémája alatt bevéssett feliratban megbújik a tervező Lippert neve is: *invenit Lippert Aradiensis.* (27.5 Kép)

⁵⁶² Religio 1859. 36. szám 292.

⁵⁶³ Religio 1859. 36. szám 292-293.

⁵⁶⁴ Religio 1859. 36. szám 293.

10.2. Haynald Lajos

A Haynaldhoz köthető tárgyak provenienciája ismét egy szentelési dátumhoz kapcsolódik: Haynald Lajost (41. Kép) 1839. október 15-én szentelte áldozópappá Esztergomban Jordánszky Elek (1765-1840) segédpüspök. A későbbi erdélyi püspököt (1852), majd kalocsa-bácsi érseket (1867) és bíborost (1879) 50 éves papi jubileuma alkalmából számosan köszöntötték és értékes egyházi felszerelésekkel halmozták el. Sajnos az aranymise 1889-es évét már az elején beárnyékolta Haynald romló egészségi állapota. Hogy használta-e életében a neki aranymisés jubileuma alkalmából juttatott ajándékokat? Valószínűleg sohasem.⁵⁶⁵ Utódai viszont annál inkább. Az 1889. november 13-án megtartott rendkívüli főkapitányi ülésen született jegyzőkönyv⁵⁶⁶ öt, jelentős művészettörténeti értékű ajándékot sorol fel, ezek közül kettő érdekes a dolgozat szempontjából: a főegyházmegye papságának ajándéka egy aranyozott és zománcozott ezüst kehely paténával, valamint két ezüst ampolna tálcával. (29.6-29.10 Kép)

Haynald aranymisés kelyhe (28.1-28.8 Kép)⁵⁶⁷

A kehely leírása

A neogótikus stílusú darab (28.1 Kép) kalapált, öntött, cizellált. Hatkaréjos, ívelt peremű talpa áttört, levélindás szegéllyel kapcsolódik a rekeszzománcos talplemezekhez. A lemezek kordirdróttal kereteltek. A talpon a karéjok érintkezésénél plasztikus gótizáló kúszólevél helyezkedik el. (28.2 Kép) A sötétkék alapzománcú lemezekon jellegzetes historizáló növényi dísz látható, váltakozó fehér-bordó apró virágokkal és zöld-fehér-bordó tulipánokkal. (28.3 Kép) Hatszögű párnataggal és sötétkék zománcos „Jézus–Mária” feliratú szárgyűrűkkel látták el. Áttört, hatgerezdes alma nóduszára aprókarmos foglalatban hat kaboson csiszolt ametisztet illesztettek. (28.4 Kép) Kuppakosarát hat, kordirdróttal keretelt, szíromalakú zománcos lemez díszíti. A lemezek találkozásánál plasztikus, magasra felhúzott bogyós párta másolata ül. A kuppában, a talpon és a párnatagon Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és az Anders cég jegye (28.5 Kép) van beütve. A kehely talpán belül gótbetűs latin felirat: „*Pro Semiseculari Sacerdotio Ludovici Card. Haynald A. Eppi. Coloc. 15-a Octobr 1889 d-d-d. Clerus Archidioecesanus.*” (28.6 Kép) A kehely paténája hátlapján a köldökön sötétkék

⁵⁶⁵ Az ágyban fekvő Haynald Lajos helyett Lichtensteiger Ferenc (1825–1895) püspök mondott ünnepi misét 1889. október 15-én 9.00 órakor. „A misét mondó püspök fényes segédletével együtt azokat a remek egyházi öltönyöket viselte, melyeket ez alkalommal a kalocsai főkapitány ajándékozott a jubiláns érseknek és ugyanazt a pásztorbotot, melyet Bácsmegye közönsége több ezer forintért szerzett meg szeretett főpapjának.” Religio 1889. 31. szám 256.

⁵⁶⁶ KFL II.1.a.12. 363/1889.

⁵⁶⁷ Leltári száma: K.73.42.1.

zománcos levélkoszorúban Krisztus monogram látható. (28.7 Kép) Peremén szintén Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és az Anders cég kis mesterjegye látható.

Misekancsó-készlet (29.1-29.5 Kép)⁵⁶⁸

A készlet leírása

A készlet egykor három darabból állt, jelenleg a boroskancsó kallódik. (29.1 Kép) A kétkaréjos tálca aranyozott ezüst, peremén gótikus minuszkulával a „*Christus lavit nos a peccatis nostris in sanguine suo*” felirat olvasható, amelyet kereszt indít és leveles inda motívum zár. A tálcán a tartályok találkozásainál egy-egy angyal tart vésett mondatszalagot, ezek: „*haurietis aquam*” és „*e fontibus salvatoris*”, utalva az Iz 12,3-ra: „*Haurietis aquas in gaudio de fontibus salvatoris.*” A tálca közepén keretelésben három karéjon belül „A” és „V” betűk. (29.2 Kép) A meglévő vizeskanna ezüst, részben aranyozva. Talpa háromkaréjos, a karéj közepén felfutó bordával, teste gömb, gerincén aranyozott minuszkulás felirat fut körbe: „*non in sanguine solum.*” Nyaka szintén háromkaréjos, füle öntött aranyozott sasmadár, mely kis sárkányon áll. Fedele három félgömbjén aranyozott sárkány fekszik. (29.3 Kép) Billentője alatt vésett „A” betű (29.4. Kép), a fedélen és a nyakon Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és Anders cégjelzés van beütve. (29.5 Kép)

⁵⁶⁸ Leltári száma: 2002.46.1,2.

11. A Lippert tervei szerint Andersnél kivitelezett hazai úti misekészletek

A dolgozat három úti misekészletet tárgyal,⁵⁶⁹ mindhármát 2018-ban sikerült beazonosítani és őrzési helyükön felmérni. A hazai egyházi gyűjtemények felkeresése után – melyek kronológiai sorrendben a következők voltak: Eger, Gyöngyös, Győr, Veszprém, Pécs, Esztergom, Budapest, Zirc, Pannonhalma, Vác és Székesfehérvár – nagy biztonsággal kijelenthető, hogy Magyarországon jelenleg három Lippert tervezte teljes vagy közel teljes úti misekészletet őriznek a bécsi Anders műhelyből: Egerben Samassa József érsekét, Esztergomban Simor János prímását, illetve Kalocsán Császka György érsekét.

11.1. A Császka-készlet

A három készlet nagyarányú megfelelést mutat egymással, részletekbe menő elemzésüket a Császka-féle úti misekészlet bemutatásával kezdem, hozzá hasonlítva a többit. Ennek oka, hogy a készletek közül először Császkaéval találkoztam, majd ezt követte az egri-, és az esztergomi érsek készletének felfedezése.

A Császka halálát követően kalocsai „széklakban” levő „Kincstár Szobában” talált, s a kápolna számára átvett és beletárolt tárgyak között a 141-es tétel „Bérmálási eszközök faládjában”⁵⁷⁰ – véleményem szerint – megegyezik azzal a **Császka György-féle útikészlettel (30.1-30.30 Kép)**,⁵⁷¹ amelyet az Astriceum Érseki Múzeum első, 2017. október 18-án nyílt Ars Sacra – Ars Liturgica című kiállításában, a második emelet egyik tárlójában mutattak be a nagyközönségnek.

A misekészlet leírása

A tizenhárom darabból álló készlet minden eleme 800 ezrelékes finomságú ezüst és a rajtuk fellelhető bécsi hitelesítőjegyből kikövetkeztethetően 1872 után készült. Ez az időintervallum még tovább szűkíthető: 1874 és 1892 közé, Császka szepesi püspökké kinevezése és kalocsabácsi érseki székfoglalója közé, hiszen a készleten a tulajdonos szepesi püspöki címere szerepel. Sajnos az úti misekészletnek Császka perszonális iratai között nincs nyoma a Kalocsai Érseki

⁵⁶⁹ Itt is köszönetet mondok Nagy Eriknek, hogy egri és esztergomi útjaimra elkísért és kiváló felvételeken dokumentálta a látottakat.

⁵⁷⁰ KFL III.9.b; Még: LAKATOS ADÉL 2025. 355-356.

⁵⁷¹ Leltári száma: K.73.114.1-11.

Levéltárban, annyi valószínűsíthető, hogy szepesi püspöksége idejéről hozta magával Kalocsára.⁵⁷²

1. Kézmosó kanna. (30.1 Kép)

Magassága 20,5 cm, átmérője 8 cm, szélessége 13 cm. A kanna nyakán, a fül indításánál Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és Anders cégjelzés van beütve. Súlya 486 gramm. A darab öntött, préselt, cizellált. Kerek és tagolt talpán zegzug vonalas mattírozás, tojás alakú testén alul lándzsalevél-sor, derekán cizellált, leveles-virágos-indás öv, felső harmadában ugyancsak akantuszlevél-sor. Vékony nyakán indadíszes sáv, magas csőrös kiöntővel, plasztikus, angyalhermás füllel. Bevészt püspöki címerrel.

2. Kézmosó tál. (30.2-30.3 Kép)

Átmérője 31 cm, súlya 861 gramm. Kerek, mélyöblű, erősen profilált darab, sraffírozott öblén vésett püspöki címer. Peremén dús, leveles-bogyós inda és négy kerek medallionban a négy evangélista: Máté, Márk, Lukács és János szimbóluma. Lukács domborított alakja balján Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy, jobbján Anders cégjelzés van beütve. (30.3 Kép)

3. – 4. Pontifikális tálcák. (30.4-30.5 Kép)

Átmérőjük 19,2 cm, magasságuk 3 cm, súlyukban azonban kis eltérés tapasztalható. A méréskor egyik 329 gramm, a másik 342 gramm volt. Mindkettő darab kerek, három, saskarmos lábon álló, lapos, ívesen kihajló keskeny peremmel. Köldökükben sraffírozás és profilált párkányok, bevészt püspöki címer. A tálcák peremén cápázott alapon kidomborodó hat szalagfonatos, leveles mustra, máltai kereszttel, mellette Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és Anders cégjelzés van beütve. Sokáig kérdés volt számomra, hogy a két tálca milyen liturgikus funkciót látott el a készlet darabjai között. A választ Takácsné Verő Mária művészettörténész adta meg, hivatkozva Dankó József 1880-ban írott tanulmányára,⁵⁷³ mely szerint a két pontifikális tál „*a sapka, mellkereszt, gyűrű és keztyűk számára*” készült.

5. Mutató. (30.6-30.7 Kép)

⁵⁷² „A gyűjtemény szepesi korszakának fontos emléke Császkza György jelenleg szintén Kalocsán őrzött úti szertartáskészlete, mely szintén a bécsi Anders-cég műhelyében készült.” LAKATOS ADÉL 2025. 153.

⁵⁷³ DANKÓ 1880. 95. XXXIII. tábla.

30,7 cm hosszú, 80 gramm súlyú darab, lándzsaleveles és palmettás fonatos dísszel a nyelén, vésett szalagfonadék-utánzattal a pálcán. Nyelének végén gerezdelt gombon átfűzött karika, benne Anders cégjelzése és beütött 800 ezrelékes agár-fej. (30.7 Kép) A nyél és pálca találkozásánál repedt, cinnel javítva. A nyélen bevéssett püspöki címer, valamint Anders cégjelzése és 800 ezrelékes agár-fej.

6. Ampolna tálca. (30.8 Kép)

Hossza 18,6 cm, szélessége 14,8 cm, súlya 226 gramm. Fém- és mesterjegyes. A darab ovális, keskenyperemű, sraffírozott középészén két profilált kerek mezőben a kannák helye, közöttük plasztikus levéldísz, a kerek mezőkben plasztikus kereszt és stilizált „A” (aqua), „V” (vinum) betűk. A peremen poncolt alapból kiemelkedő, leveles-bogyós inda és három rozetta, valamint bevéssett püspöki címer. A címerrel átellenben a rozetta balján Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy, jobbán Anders cégjelzés van beütve.

7. – 8. Ampolna kannák. (30.9-30.11 Kép)

A darabok magassága 13,5 cm, talp átmérője 5 cm, és mindkettő egyformaképpen 194 gramm. Kerek, sraffírozott talpon, körte alakú testük közepén plasztikus kerek mezőkben nádszálak a vizes esetében (30.10 Kép), szőlőlevél és fürt a boros esetében (30.11 Kép) valamint rozetták. A kanna testek többi része sraffírozott, elől mindkettőben bevéssett püspöki címer. Lándzsalevéldíszes nyakukon boltozatos fedél. A fedélbillentőkön „A” (aqua), „V” (vinum) betűk és növényi inda alakú fülek. A boros kanna fedőzsanérja cinezett, javított, lötyög, a vizes kanna alja horpadt. A fedőzsanér alatt a nyakon Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és Anders cégjelzés van beütve.

9. Gyertyatartó. (30.12-30.13 Kép)

Magassága 12,5 cm, talpátmérője 12,5 cm, súlya 352 gramm. Három részből álló, szerelhető darab. A fogó kivételével a másik kettő tagon Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és Anders cégjelzés van beütve (30.13 Kép), a fogón Anders cégjelzés és 800 ezrelékes agár-fej. A gyertyatartó két helyen cinezett, belehajtott vas csavarral szerelhető. Kerek, sraffírozott, enyhe öblű tányérkája bevéssett püspöki címerrel díszített, köldökébe becsavarható gyertyatartó testtel. A kerek talpú vázaalakú alacsony, sraffírozott testű csésze közepén erős gyertyatartó tüske emelkedik ki. Hozzáforrasztott, fekvő „S” alakú indás fogóval rendelkezik.

10. Kehely. (30.14-30.16 Kép)

A kehely 25 cm magas, kupa átmérője 9,6 cm, talp átmérője 13,3 cm, súlya 768 gramm. Ez az egyetlen tagja a készletnek, amely eredetileg is aranyozva lehetett. A kehely talprésze fémnyomással készült. A perem kivételével a talpat halszálka mintázatú gépi vésés borítja, amelyre Császka György kiemelt, cizellált címere került – a többi darabnál a címer vésett. A nódusz feltehetőleg különböző technikai- és díszítő eljárásokkal készült (öntés, esztergálás, cizellálás, vésés). A központi elem halpikkelydíszítést kapott, a többi részen pedig ornamentikus elemek láthatók. A fémnyomott és cizellált kuppakosár gazdagon díszített növényi motívumokkal (a liliomos párta hiányos). A díszítetlen kuppát szintén fémnyomással gyártották. Ennek aljához egy menetes szárat rögzítettek, ami a nódusz belsejében végigfut és egy csavar segítségével egymáshoz rögzíti a tárgy elemeit. A kehely mellett lévő paténával kapcsolatban az a véleményem, hogy nem tartozik hozzá minden kétséget kizáróan a készlethez (ezért nem is tüntettem fel külön számon). Aranyozott, mester- és fémjele is megegyezik ugyan a kehelyével (Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és Anders cégjelzés), valamint a vésnöki munka (mindössze egy egyenlő szárú kereszt a paténa szélén) az esztergomi és az egri paténákhoz hasonlóan visszafogott, de a kalocsai paténa belső átmérője kisebb, mint a kehely kuppájáé, lötyög rajta. Ez a méretbeli eltérés – ilyen minőségű és precizitású ötvösmunkánál – kérdésessé teszi, hogy ez a paténa részét képezi-e a készletnek, vagy összecszerelték az eredetivel.

11. Chrisma-tartó edény. (30.17-30.21 Kép)

Az edény talp átmérője 7,2 cm, a kupa átmérője 6,6 cm, magassága 19 cm, súlya 469,1 gramm. Talprésze fémnyomással készült. A perem kivételével a talpat halszálka mintázatú gépi vésés borítja, középen körbefutó indadíszítéssel. Ez alá került Császka György vésett címere. (30.17 Kép) Az edény nódusza fémnyomással vagy esztergálással készült. A kuppát körbefutó növényi díszítéssel látták el, zsanérosan rögzített fedelén cizellált levél motívum látható. A kupa aljához egy menetes szárat illesztettek, ami a nódusz belsejében fut végig és egy csavar segítségével rögzíti egymáshoz a tárgy elemeit. A belső kapszula kivehető (30.21 Kép), több helyütt Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és Anders cégjelzés van beütve.

A díszes edény jelenleg aranyozott, de ez nem az eredeti állapotot tükrözi. Fülöp Ernő örkanonok aranyoztatta be, miután ezt a darabot főpásztori útjai során Bábel Balázs kalocsakecskeméti érsek a legutóbbi időkig használta.

12. Pásztorbot. (30.22-30.28 Kép)

Négy részből áll (az egyes elemek számozva vannak 31.5-6 Kép), valamennyi elemen Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és Anders cégjelzés. (31.4 Kép) A csigavonalas fejrész hossza 37 cm, szélessége a csiga legnagyobb átmérőjénél 14,7 cm, vésett címerrel díszített, akantuszleveles. (31.2-3 Kép) Súlya 1147 gramm. A három egymásba csavarható szár hossza illetve súlya eltérést mutat. (A fejrészhez legközelebbi tag hossza 47,5 cm, súlya 339,7 gramm, a középső tag hossza 47,5 cm, súlya 395,9 gramm, az alsó, pogácsában végződő tag hossza 46,4 cm, súlya 356,9 gramm.) A szárazon jól elkülöníthető hat mezőben pikkelyminta fut végig.

A pásztorbot jelenlegi állapotában aranyozott, ugyanazon okból kifolyólag, mint a chrismatartó edény.

13. Láda. (30.29-30.30 Kép)

Tölgyfából készült, fém pántokkal és két besüllyesztett füllel. (30.29 Kép) Hossza 52 cm, szélessége 44 cm, magassága 16 cm. Kulccsal zárható. A kulcs hollétéről nincs információ. A láda tetején Császkai György szepesi püspök vésett címere, rézből. Belül barna irhás cserzésű bőrrel borított, az egyes daraboknak megfelelő kiképzéssel. A láda mélysége lehetővé teszi, hogy több, egymásra helyezett szint fogadja be a liturgikus eszközöket oly módon, hogy ezzel együtt szavatolható legyen a sérülésmentes szállítás. (30.30 Kép) A láda külseje szemmel láthatóan igazolja, hogy a készlet számos főpásztori útjára elkísérte tulajdonosát.

2018. július 15-én, amikor az Astriceum Érseki Múzeumban őrzési helyéről először emeltük ki a Császkai-féle készletet, a pásztorbot és a chrismatartó edény egyértelműen hiányzott a ládából, csak a körvonalukat mutatta az irhás cserzésű bőrrel borított belső. Emlékezetem szerint Bábel Balázs kalocsa-kecskeméti érsek bérmaútjaira mívés ötvösedényben viszi a chrismát. Így találtam rá a Nagyboldogasszony Főszékesegyházban a hiányzó darabra, amelyet 2018. július 27-én Fülöp Ernő örkanonok jelenlétében átvittem az Astriceum Érseki Múzeumba, ahol az a készletbe helyezve tökéletesen illeszkedett.

A pásztorbot feltalálása nem a saját érdemem. Az Astriceum Érseki Múzeum volt munkatársa, Nagy Erik hívta fel a figyelmemet arra, hogy a 2018. szeptember 9-én Baja-Máriakönyve (Vodica) búcsún Bábel Balázs érsekről készült fotókon,⁵⁷⁴ egy olyan csigában végződő

⁵⁷⁴ <https://www.asztrik.hu/node/493> (Hozzáférés: 2024. március 19.)

pásztorbot látható, ami – a láda belsejében lévő negatív forma alapján – a készletből származhat. Ezt a darabot 2018. szeptember 13-án próbáltuk bele a ládába s az is tökéletesen illeszkedett.

11.2. A Simor-készlet

A Simor János-féle úti misekészlet (10.1-10.36 Kép)⁵⁷⁵ a legkorábbi a három készlet közül.⁵⁷⁶ A tárgye gyűttes provenienciája ismert: 1871-ben az Új Magyar Sion folyóirat a következő rövid ismertetőt közölte – Művészeti mozzanatok Esztergomban címmel – a készletről: *„Fölemlítjük azon teljes főpapi ékszertárt, amelyet a fm. hercegprímás azon okból készíttetett, miszerint az úton levő főpásztor mindazt, ami a pontificalis functiokhoz kívántatik, egy tokban zárva, könnyű módon magával vihesse. Áll pedig a következő darabokból: pásztorbot, érseki kereszt, kehely, sz. olajok edényei, pectorale, ampullák, füstölő, kézmosó medencze, patena; mindez az esztergomi székesegyház építészeti ízlésében, vagyis renaissance ízlésben készült s pedig aradi Lippert József lovag s primási építész tervei nyomán Anders bécsi aranyműves műtermében; tiszta ezüstből s gazdagon aranyozva, több mint 3000 frtnyi költséggel.”*⁵⁷⁷

A készletet 2018. augusztus 28-án vettem kézbe és mértem fel Esztergomban. Keletkezésének ideje a tárgyakon lévő véset alapján pontosan behatárolható: *„J. Lippert invenit a d: 1870”*.

Az útikészlet⁵⁷⁸ (10.1 Kép) ma az alábbi tételekből⁵⁷⁹ áll:

- 1. Kézmosó kanna. (10.2-10.3 Kép)**
- 2. Kézmosó tál. (10.4-10.5 Kép)**
- 3 – 4. Pontifikális tálcák. (10.6-10.7 Kép)**
- 5. Ampolna tálca. (10.8-10.9 Kép)**
- 6 - 7. Ampolna kannák. (10.10-10.13 Kép)**
- 8. Mutató. (10.14-10.15 Kép)**
- 9. Kehely. (10.16-10.17 Kép)**
- 10. Pásztorbot. (10.18-10.20 Kép)**
- 11. Körmeneti kereszt. (10.21-10.22 Kép)**

⁵⁷⁵ Leltári száma: 1964.276.1-7.

⁵⁷⁶ Itt is köszönetet mondok Takácsné Verő Mária művészettörténésznek, aki 2018 nyarán felhívta rá a figyelmemet.

⁵⁷⁷ Magyar Sion (Új sorozat) 2. évfolyam 1871., 474.

⁵⁷⁸ GENTHON 1948. 260; AE 5. évfolyam 1871., 161.

⁵⁷⁹ Az esztergomi leltári szám 7 darabos vagy annál nem sokkal nagyobb készletre enged következtetni, EL 1880. I. évfolyam, 370. szerint: „Tizenöt darabból áll.”

12. Tömjénező. (10.23-10.25 Kép)

13-14. Tömjéntartó és kanál. (10.26-10.29 Kép)

15-16. Szenteltvíztartó és hintó. (10.30-10.34 Kép)

17. Láda. (10.35-10.36 Kép)

A kalocsai készlet részletes leírását követően az esztergominál csak a különbségeket nevesítem az alábbiak szerint:

- A címer magától értetődően különbözik a tulajdonos személyének megfelelően, ezen felül neve és az 1870-es évszám is jelöli az egyes darabokat.
- Grammban mérhető súlybeli eltérés is előfordul egy-egy darabnál.
- Az esztergomi készletben nem található chrisma-tartó edény, hiányzik a paténa és a gyertyatartó, ill. a pásztorbot csigában végződő fejéhez tartozó szár.
- Valamennyi tétel eredetileg is aranyozott.
- Lényeges többlet viszont a kalocsai és egri kollekcióhoz képest, hogy a Simor-készlethez tartozik körmeneti kereszt, füstölő, tömjéntartó kanállal, szenteltvíztartó és hintó is, valamint további kettő-kettő pontifikális tál.
- A hordozó, tölgyfából készült láda paraméterei – a készlet méretéből adódóan – különböznek a kalocsaitól és az egritől. Kinyitva lila irthás cserzésű bőrrel bélelt, sajnos az egyes elemek hiányoznak. Így nem tudni pontosan, hány darabból is állt valójában az úti készlet. A láda saját kulcsáról jelenleg nincs információ. Itt jegyzem meg azt is, hogy az esztergomi bazilika padlásán jómagam leltem fel Simor János primás úti misekészletének faládáját.
- A készlet minden eleme 800 ezrelékes finomságú ezüsből készült ugyan, de a kalocsai és egri kollekciótól eltérően a rajtuk fellelhető bécsi hitelesítőjegy 1872 előtti: a fémjel keretén belül nincs elhelyezve a fémjelző hivatal megkülönböztetésére szolgáló nyomtatott nagybetű (itt a bécsi helyszínre utaló „A”).

11.3. A Samassa-készlet

A kalocsai és esztergomi úti misekészleten kívül még egy készletet sikerült beazonosítani az Egri Érseki Palota Turisztikai és Látogatóközpontban Egerben. **(31. Kép)**⁵⁸⁰ Samassa érsekét,

⁵⁸⁰ Leltári száma: 75.132.1-11.

aki Császkához hasonlóan kanonokja volt Simornak. Bizonyítani nem tudom, de azt gondolom, hogy Simor a készleteket személyre szabott ajándéknak szánta korábbi kanonokjainak püspöki kinevezésük alkalmából.⁵⁸¹

Az egri készlet keletkezésének ideje a tárgyakon található véset alapján 1872. Samassát I. Ferenc József császár 1871. január 1-én nevezte ki szepesi püspökké, majd 1873. június 18-án egri érsekké.⁵⁸² Így bizonyosnak mondható, hogy még szepesi püspöksége idejében gyártották le a Brix und Anders műhelyben. Ezt az is alátámasztja, hogy a készlet darabjain Samassa püspöki- és nem érseki méltóságának megfelelő számú bojt díszíti a címet.⁵⁸³

Az útikészlet ma az alábbi tételekből áll:

- 1. Kézmosó kanna (31.1-2 Kép)**
- 2. Kézmosó tál (31.3 Kép)**
- 3 – 4. Pontifikális tálcák (31.4-8 Kép)**
- 5. Ampolna tálca (31.9-11 Kép)**
- 6. Ampolna készlet (31.12-16 Kép)**
- 7. Gyertyatartó (31.17-18 Kép)**
- 8. Kehely (31.19-21 Kép)**
- 9. Paténa (31.22-24 Kép)**

⁵⁸¹ Az Anders cég katalógusában a főpapi készletek között a 337-től 345-ig számozott ábrákon a dolgozatban bemutatott úti misekészletek egyes darabjai ismerhetők fel, az alábbi felirattal: „Ausgeführt für die Eminenzen Cardinale Fürst Primas v. Ungarn, von Olmütz, und für den hochw. Herrn Samassa, Erzbischof von Erlau.” https://books.google.hu/books?id=JGxSYgEACAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbg_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (Hozzáférés: 2026. április 15.)

⁵⁸² Samassa József a felvidéki Aranyosmaróton, Bars Vármegyében, magyar és szlovák ajkú lakossággal vegyes területen látta meg a napvilágot 1828. szeptember 30-án Samassa János érsekuraldalmi jószágigazgató és Krchnyák Teréz legidősebb fiaként. Iskoláit Nyitrán, Léván és Esztergomban végezte. 1843-ban lépett papi pályára. Pozsonyban az Emericaneumban eltöltött egy év múlva már a nagyszombati papnevelő intézetben találjuk. Kimagasló tehetségének köszönhetően Bécsben a Pázmáneumban folytathatta tanulmányait. 1852. július 23-án szentelték pappá. Első állomáshelye a nagyszombati gimnáziumban volt, ahol klasszikus nyelveket tanított. 1854-től a budapesti Központi Szeminárium tanulmányi felügyelője, majd Esztergomban és Pesten teológiát tanít. Tudományos munkássága mellett a közeletben is részt vállalt, ennek eredményeképpen Nyitra körzete 1869-ben választotta meg országgyűlési képviselővé. Samassa tevékenységét Ferenc József azzal ismerte el, hogy 1871-ben szepesi püspökké tette. Egri érseki székét 1873-ban foglalta el, és közel negyven éves kormányzása alatt felvirágoztatta. Simor hercegprímás halála után az ország közvéleménye Samassát várta az első főpapi székbe. 1905. december 11-én X. Pius titkos konzisztóriumon kinevezte-, majd 1906. december 6-án bíborossá kreálta, s ezzel négyszáz év után ismét bíboros ült az egri érseki székben. Ebben az évben készült Benczúr Gyula egészalakos portréja is az idős egyházfőről, mely jelenleg is megtekinthető az Egri Érseki Palota Turisztikai és Látogatóközpontban.

⁵⁸³ „A bíboros idős korára, kis termete és ősz haja lévén leginkább egy hófehér galambhoz hasonlított, ami a Szentlelket szimbolizálja, és amely főpapi címerállata is volt. Ez a galamb sokszor megcsípte azokat, akik megérdemelték, de tudott velük nagyon szelíd is lenni.” KOMISZÁR 2012. 10. A készletet díszítő címerben ez a galamb, csőrében olajággal, jól felismerhető.

10. Pásztorbot (31.25-29 Kép)

11. Láda. (31.30-31 Kép)

12. Kulcs (31.32 Kép)

Az egri készlet akkora azonosságot mutat a kalocsaival, kezdve a halcápás vésett mintán a leveles-bogyós-indás meghatározó díszítő elemen keresztül a 800 ezrelékes finomságú ezüst alapanyagig és a darabokon lévő 1872 utáni bécsi hitelesítőjegyig, hogy hasznosabb az elenyésző különbséget nevesíteni:

- A címerek magától értetődően különböznek a tulajdonos személyének megfelelően, ezen felül Császka György címeréhez nem kapcsolódik felirat, míg Samassa József címerét – a paténa és a pásztorbot kivételével – a „*J. S. Ep. Scepus 1872.*” felirat is jelöli.
- Grammban mérhető súlybeli eltérés is előfordul egy-egy darabnál.
- Lényeges különbség viszont, hogy az egri készletben nem található chrisma-tartó edény, ill. hiányzik a mutató pálca.
- Az egri láda méretei különböznek a kalocsaitól, a fülek nem besüllyesztettek s kinyitva lila irhás cserzésű bőr borítás látható, amely a fenyő hordozóra feszül. Ez a belső szerkezet egészében kiemelhető (ellentétben a kalocsaival). A láda saját kulcsával jelenleg is zárható (3-as szám a tollban, madzagon lóg).
- Samassa érsek pásztorbotja 5 elemből áll, a bot pogácsában végződő tagja lecsavarható, szemben Császkaéval: ott 4 darabból áll, ez az utolsó elem nem szerelhető.

12. A kalocsai Szent István király-herma

Bachruch Károly (1850-1926) császári és királyi udvari ékszerész 1869-ben vette át apjától, a morvaországi Raudnitzból bevándorló Bachruch Albert (?-1898) ötvösmestertől a pesti Miatyánk utcai üzletet, amit aztán virágzó ötvösműhellyé fejlesztett.⁵⁸⁴ Itt készült a 19. századi historizmus nagy tanúja: Szent István király hermája is (32.1 Kép), melynek provenienciája talán az összes tárgy közül a legjobban dokumentált.

Az 1892 szeptemberében Wekerle-kormány által felállított előkészítő bizottság Iparművészeti Társulatot képviselő tagjaként⁵⁸⁵ Bachruch nem akármilyen műtárggyal szándékozott az 1896-os, Ezredéves Országos Kiállításon megjelenni. Szent István királyt akarta megmintázni azzal a nem titkolt szándékkal, hogy a keze alól kikerülő herma – talán a dubrovniki domonkosoknál⁵⁸⁶ őrzött – királyi reliquiák tartója is lesz.⁵⁸⁷

Az Ezredéves Országos Kiállítás 1896. május 2-án nyitotta meg kapuit a nagyközönség előtt, a herma megfeszített ütemű munkával el is készült a határidőre s Bachruch pavilonjában állították

⁵⁸⁴ HORVÁTH HENRIK 1937. 252; „Bachruch Károly 1898-ban elnyerte az Iparművészeti Társulat kitüntető oklevelét »régi magyar ékszerek motívumainak és technikájának ötvösműveken való sikeres alkalmazásáért« és többek között zománcos tárgyainál alkalmazott ötleteiért.” PRÉKOPA 1991. 14.

⁵⁸⁵ Pesti Napló 1893. 44. évfolyam, 63. szám 1.

⁵⁸⁶ „Unde habuerit et quo anno sacra Beati Stephani Hungariae regis lypsana ecclesia nostra Ragusii, incompertum est, neque enim id majorum aut litteris, aut alio quoquam monumento posteris commendatum accipimus. In sacrarum reliquiarum, quae apud nos servantur, descriptione seu catalogo haec primum anno MDCXIV. locum sortita sunt. Caeterum anno MDXC. in congregationis comitiis fratri Timotheo Paschali mandatum fuit, ut theca Divi Regis manum conderet, quare ab eo saltem tempore eam apud nos fuisse nullum dubium est. Itaque cranium habemus fere integrum argento operis antiqui inclusum, in quo sancti regis imago anaglyptico opere effecta. Manum insuper nos habere contigit, et quidem dexteram, eam nimirum, quae resolutis in cineres caeteris membris, ut fere fit de mortalium corporibus, sola ob stipes pauperibus ab apostolico rege large profusas incorrupta meruit cum carne et unguibus septem usque adhuc saecula, non sine prodigio superesse, in articulos, veluti stipem adhuc porrigens, inclinata.” Fordítás: Hogy honnan és melyik évben szerezte raguzai templomunk Szent István, Magyarország királyának tiszteletreméltó maradványait, nem ismert, nem értesültünk ugyanis róla, hogy az az elődöknek akár irataiban, akár bármilyen más emlékeiben az utókorra maradt volna. A nálunk őrzött tiszteletreméltó ereklyék leírásában, azaz katalógusában először 1614-ben kaptak helyet. Továbbá 1590-ben a kongregáció gyűlésén fr. Thimotheo Paschalit megbízták, hogy a szent király kezét ereklyetartóba helyezze, amiből kétségtelen, hogy az legalább ekkortól fogva nálunk volt. Bírjuk tehát a szinte teljes koponyát régi készítésű ezüstbe zárva, amelyen a szent király domborművű alakja van ábrázolva. Ezen felül birtokunkba jutott a keze, mégpedig a jobb, amely egyedül – a többi testrész a halálban elpusztulván, ahogy az lenni szokott a halottak testével – kétségkívül az apostoli királytól a szegényeknek bőven osztott adományok miatt érdemelte ki, hogy a hússal és körmökkel együtt eddig hét évszázad óta csodálatos módon romlatlan maradt, az ujjperceinél behajlítva, miként az adományt folyvást adta.” SIPTÁR 2013. 260-261.

⁵⁸⁷ „Raguzában az első magyar királyra vonatkozó több ereklyét őriznek, s innen származtak a budai királyi palota kápolnájában őrzött szent jobb is, valamint a Székesfehérvárról levő ereklyék. Raguzában a Domonkosok kolostorában van még több is. Császka György kalocsai érsek nagyon óhajtaná, ha ezek haza kerülnének, s e végből utazott Raguzába Himmél ezredes, László főherczeg volt katonai nevelője, a raguzai Domonkosok régi ismerőse, Szűllő hadnagygyal együtt. Sikerral is jártak, s az ereklyék egy része nem sokára Kalocsán lesz.” Vasárnapi Újság 1897. (1897. március 14.) 11. szám 173.

ki, ami „*általános feltűnést*”⁵⁸⁸ keltett. 1893 szeptembere és 1896 áprilisa között⁵⁸⁹ hat ezüstkovács, öt műötvös, két vésnök, két zománckészítő és egy zománccfestő dolgozott a művön.⁵⁹⁰ Eredetileg plasztilinből mintázták meg a mellszobrot, majd gipszbe öntötték, azután ezüstlapokból formára trébelték speciális kalapácsokkal és egyéb szerszámokkal. A kész mű magassága 136 cm, szélessége 80 cm, talapzata 40 cm magas, súlya – a talapzattal együtt – 48.246 gramm.⁵⁹¹

A hermát már a kiállítás alatt értékesíteni kívánta Bachruch egy angol vásárlónak, „*de a czég többek rábeszélése folytán lemondott arról, hogy külföldre adja el a nagy értékű műremeket, melyet most Császka György kalocsai érsek ur vásárolt meg.*”⁵⁹² Az összeg nagyságáról megoszlanak a híradások, egyes sajtóhírek 15.000 forintról számolnak be,⁵⁹³ Lakatos Adél levéltári kutatásokra hivatkozva azt írja, hogy Császka a hermáért „*az 1898. október 12-én kelt számla szerint vételárként 20 000 Ft-ot fizetett. Ez az összeg két részletben került kiegyenlítésre: egy 12 000 Ft-os első, és 1899 májusában egy további 8000 Ft-os részletben.*”⁵⁹⁴

A Bachruch Károly által elképzelt frontális félalak, a korona és a talapzat együtt alkotják a hermát. Az uralkodó redőzött inget visel, amelynek „*tetején látható növény ornamentális sáv egykor igazgyöngyökkel volt díszítve*”⁵⁹⁵ (32.2 Kép) –, rajta a koronázási paláttal, ami olyan művészi igényű munka, hogy szövet hatását kelti. Elkészítéséhez az Iparművészeti Múzeum akkori igazgatója, Radisics Jenő (1856-1917) nyújtott szakmai segítséget. A korona megkonstruálásához Ipolyi Arnold leírását és Rauscher Lajos rajzait használta fel Bachruch,⁵⁹⁶ aki a sajátkezűleg írt, Császka György érseknek szóló beszámolójában szinte elpanaszolja, mennyi utánajárással sikerült csak a Szent Korona ékköveinek megfelelő drágaköveket beszereznie. Részletezi azt is, hogy az alsó-koronán, a Pantokrator alatti zafírt (32.3 Kép) 2 évig kerestette Európában és Indiában, mire – igaz, kisebb karáttal – de hasonló kővel végül is befoglalhatta. A zafír, rubin, ametiszt, topáz valamint igazgyöngy mellett a koronát túlnyomó részt rekesszománc és néhány „*plique à jour*” megoldással készített (azsúr)zománckép díszíti.

⁵⁸⁸ Religio 1896. 46. szám 393.

⁵⁸⁹ Ipolyi Arnold nem ismerhette 1863-ban az Archaeologiai Közleményekben megjelent Magyar Ereklék című tanulmánya megírásakor a hermát, ott csak a székesfehérvári és zágrábi Szent István-hermák szerepelnek. Vö. AK III. kötet (Új folyam I. kötet).

⁵⁹⁰ KFL I.1.c. Perszonális iratok. Császka György érsek. Császka György és Bachruch Károly levelezése.

⁵⁹¹ Vasárnapi Újság 1900. (1900. március 25.) 12. szám 184; Religio 1900. 18. szám 168.

⁵⁹² Religio 1896. 46. szám 393.

⁵⁹³ Religio 1896. 46. szám 393.

⁵⁹⁴ LAKATOS ADÉL 2013. 74.

⁵⁹⁵ LAKATOS ADÉL 2015. 63.

⁵⁹⁶ LAKATOS ADÉL 2013. 74.

A millenniumi kiállításon⁵⁹⁷ a herma ideiglenes talapzaton állott, ma a Császká György zománcozott címerével díszített, 12 kiterjesztett sas szárnyakon álló szintén nemesfém talapzaton nyugszik, amelyen hat mérműves mező kapott helyet, köztük a pápától koronát hozó Asztrik érsek és István találkozásának, valamint Szent István királlyá koronázásának domborműves jelenetei. (32.8 Kép) A talapzat négy sarkán négy fülkében négy térdeplő angyal látható (32.4 és 32.6 Kép), míg a talapzat hátoldalán botra tekert szalagon (32.7 Kép) latin nyelvű írás hirdeti: „*Statuam hanc Sancti Stephani regis Hungariae, Patroni Archi-Dioecesis Colocensis ac Bacsiensis, Ecclesiae Cathedrali donavit Georgius Archi-Episcopus anno Domini 1897.*”⁵⁹⁸

A herma az 1900-as párizsi világkiállításról többi magyar emlékekkel együtt történő hazaérkezését követően került Kalocsára, addig Császká budai házában, a Tárnok utca 5. szám alatt volt elhelyezve és – sajtóhírek szerint – az érsek gyakran be is mutatta látogatóinak.⁵⁹⁹

Császká életútjában már említettem, hogy 1904-ben bekövetkezett halála után az egyházmegyére maradt tetemes adósság ellentételezésére az érseki hagyatékot 1905. június 5-7. között Kalocsán elárverezték. Az országos és kalocsai sajtóban közzétett hirdetményben az állt, hogy: „*néhány Császká György volt kalocsai érsek után maradt és természetben át nem vett ingóságok, és pedig bútorok és egyéb ingók folyó évi június hó 5-kén, a képek 6-ikán, és az arany- és ezüstművek (ezek között egy ezüsből készített Szent István herma) egy éremgyűjtemény és palackozott borok 7-ikén mindenkor délelőtt 9 órakor kezdődően Kalocsán, az érseki székház telepén önkéntes árverésen készpénzfizetés mellett elfognak adatni.*”⁶⁰⁰ Június elején egy kisebb helyesbítést kellett közre adni, ugyanis a kalocsai főkáptalan jelezte, hogy Császká érsek még életében a Szent István hermat a főszékesegyháznak ajándékozta. Tonházy Gyula miniszteri biztos ekkor elrendelte átadását a káptalan számára.”⁶⁰¹ Megbecsülni sem lehet, mennyi műtárgy szóródott szét,⁶⁰² de a herma az utolsó pillanatban a főszékesegyház tulajdonába ment át, s így megmenekült. Várossy Gyula (1846-1910) érseksége idején az

⁵⁹⁷ Kiállítva: 1896. V. 2 – X. 31. Ezredéves Országos Kiállítás (Budapest, Múcsarnok); 1900. IV. 14 – XI. 12. Világkiállítás (Párizs); 2002. III. 1 – VI. 30. A magyar kereszténység ezer éve (Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum); 2013. VIII. 31 – XII. 11. István, a szent király (Székesfehérvár, Szent István király Múzeum). Lásd: LAKATOS ADÉL 2013. 74.

⁵⁹⁸ LAKATOS ADÉL 2015. 296.

⁵⁹⁹ Vasárnapi Újság 1900. (1900. március 25.) 12. szám 184.

⁶⁰⁰ LAKATOS ADÉL 2025. 172.

⁶⁰¹ LAKATOS ADÉL 2025. 1202. lábjegyzet.

⁶⁰² LAKATOS ADÉL 2025. 183.

⁶⁰³ LAKATOS ADÉL 2022. 137-138.

egyházmegye főtemplomában a szentély mögötti kerengőben kialakított kápolnában állították fel, márványtalapzaton, üvegszekrényben.⁶⁰³ Jelenlegi őrzési helye az Astriceum Érseki Múzeum.⁶⁰⁴

Hogy az eredetileg ereklyetartónak szánt mellszobor őrizte-e valaha is Szent István király reliquiáit,⁶⁰⁵ csak találgatni lehet. A Vasárnapi Újság 1900. március 25-i száma arról tudósít, hogy „*Császka György érsek e drága ereklyetartóba elhelyezés végett megszerzett egy darabot Szent István koponyacsontjából is, mely századok óta a raguzai dominikánus kolostorban őriztetik*”⁶⁰⁶, azonban a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban ennek a reliquia-szerzésnek semmi nyoma nincs.

Lakatos Adél korábban említett értekezésében bravúrosan fejti fel az ereklyeszerzésre vonatkozó szálakat és lépésről lépésre közli is mit és hogyan tett Császka, Városey és Zichy érsek a cél elérése érdekében. Császka valószínűleg először Steiner Fülöp székesfehérvári püspöknél próbálkozott, sikertelenül, majd 1897-ben a raguzai domonkos kolostorhoz fordult, ahol Szent István koponyacsontját díszes fej-ereklyetartóban őrzik.⁶⁰⁷

Ami Császkának akkoron nem sikerült, 2013-ban Bábel Balázs kalocsa-kecskeméti érseknek igen. Spányi Antal megyéspüspöktől sikeresen szerzett a fehérvári hermában őrzött koponyaereklyéből partikulát,⁶⁰⁸ melyet május 30-án, Szent István király ereklyéinek átvitele liturgikus emléknapján a két főpásztor együttesen helyezett el nagyszámú hívősereg jelenlétében és kiemelt médianyilvánosság mellett Kalocsán a Szent István király templomban.⁶⁰⁹

Zichy Gyula kalocsa-bácsi érsek Szent István jubileumra irányuló ereklyeszerzési akcióját is meg kell említenem, mert a napi napig ható következménnyel bír. Zichy először az Esztergomban élő, egykor kalocsai áldozópap, Lepold Antal segítségét kérte, aki az érseket Bécsbe irányította. „*Zichy érseknek Pámer László kalksburgi jezsuita segítségével sikerült*

⁶⁰³ Vasárnapi Újság 1900. (1900. március 25.) 12. szám 184.

⁶⁰⁴ Leltári száma: 1973.121.1.

⁶⁰⁵ MOLNÁR 2006. 49-62.

⁶⁰⁶ Vasárnapi Újság 1900. (1900. március 25.) 12. szám 184.

⁶⁰⁷ LAKATOS ADÉL 2025. 172-173.

⁶⁰⁸ Hitelesítő irata 2013. május 28-án 515/2013. iktatószámon kelt a székesfehérvári püspöki hivatalban, egy eredeti példánya a Szent István király Lelkészségen őrizve.

⁶⁰⁹ <http://szentistvanlelkeszseg.hu/index.php/galeria/category/84-2013-majus-30-szent-istvan-kiraly-ereklyejenek-fogadasa> (Hozzáférés: 2024. augusztus 29.)

*kapcsolatba kerülnie gróf Eberhard zu Ortenburggal, a bécsi főkáptalan tagjával (Domscholaster), akit Pámer László 1896-ban ismert meg Karlsbadban és azóta is tartotta vele a kapcsolatot. Pámer szerint Ortenburg sokszor találkozott az akkori bécsi érsekkel, Theodor Junitzerrel. Ortenburg közbenjárásának köszönhetően Zichy Gyula ereklyeszerzési törekvéseit siker koronázta. Az érsek Szent István Bécsben őrzött karcsontjából kapott egy partikulát.”*⁶¹⁰

A jelentős méretű partikula egy részét a Bittner Lajos által készített ereklyetartó házacskába helyezték (33.1-33.2 Kép) Szent Imre és Szent Gellért ereklyéivel együtt, majd a karcsontot további négy részre osztották, amelyek ugyancsak Bittner-féle ezüst ereklyetartókba kerültek azzal a céllal, hogy az egyházmegye négy – Zichy által emeltetett – újonnan felszentelt Szent István király titulusú templomaiba küldik, melyek: Baja, Bácsalmás-Szőlők, Borota és Felsőterézhalom.⁶¹¹ Ez utóbbi kettő ereklyetartó ismeretlen helyen van, a bajai Szent József templomé a helyén áll, a Bácsalmás-Szőlőknek adományozott ereklyetartó pedig az Érseki Hivatalba került. Ennek több oka is volt, egyrészt biztonságos őrzése nem volt szavatolt, másrészt a Nagyboldogasszony Főszékesegyház felújítási munkálatai vége felé közeledtek és megfogalmazódott az a szándék, hogy az oltár konszekrálásakor az egyházmegye alapítójának, Szent István királynak és első főpásztorának, Asztrik érseknek a reliquiái is kerüljenek az oltárba.

Az Érseki Hivatalban a Bácsalmás-Szőlőknek adományozott ereklyetartóból kiemelt Szent István király ereklyét, ill. az ugyancsak Érseki Hivatalban őrzött Asztrik ereklyéből egy hasonló méretűt, a szükséges iratok és hitelesítés elkészítése után Bábel Balázs érsek 2016. június 25-én⁶¹² az 5 éves renoválást követően kívül-belül megújult Nagyboldogasszony Főszékesegyház szembemiséző oltárába elhelyezte.

A herma ereklyéit őrző Bittner-féle tartó a mellszobor palástja hátsó részének leemelésével (32.5 Kép) helyezhető a hermába, jelenleg az Astriceum Érseki Múzeumban őrzik⁶¹³ Szent István mellszobra mellett, Bachruch Károly 1898. november 15-én kelt, Császka kérésére írt többoldalas, a herma keletkezésének történetét leíró beszámolójával együtt. Ez utóbbit – a Bachruch számlával és a vételár teljes kiegyenlítéséről szóló visszaértesítéssel együtt – mint a

⁶¹⁰ LAKATOS ADÉL 2025. 174-175.

⁶¹¹ LAKATOS ADÉL 2025. 1141-1144. lábjegyzet.

⁶¹² <https://www.magyarurir.hu/hirek/papszentelest-unnepeletek-megujult-kalocsai-nagyboldogasszony-foszekesegyhazban> (Hozzáférés: 2024. augusztus 29.)

⁶¹³ Leltári száma: 2008.25.1.

herma legfontosabb levéltári forrásait⁶¹⁴ – függelékként közlöm. A Bachruch-számla utolsó részletének kiegyenlítésével a herma Császka mecénási működésének legjelentősebb tanúja; keletkezésének történetéről pedig leghitelesebben csak az alkotó, Bachruch Károly írhat. (34.1-34.8 Kép)

⁶¹⁴ KFL I.1.a. Millennium

13. Szent Jobb ereklyetartó-ház

A raguzai (Dubrovnik, Horvátország) domonkos kolostorból Mária Terézia diplomáciai ügyeskedése révén visszaszerzett Szent Jobbot 1771. május 29-én vették át Bécsben, majd közszemlére helyezték. Ezt követően selyemkendőbe burkolva, egy ismeretlen bécsi ötvössel Bécsben készítettett rokokó keretelésű, üvegfalú szekrényben – melynek tetején akantuszleveles bordás baldachinon a Szent Korona másolata állt – július 15-én gróf Hadik András (1710-1790) huszártábornok, valamint gróf Bajzáth József (1720-1802) ansarai választott püspök, a Magyar Királyi Udvari Kancellária referense kíséretében megindították Budára. A Szent Jobbot takaró 26x35 cm-es fehér selyem jelen idő szerint Nagyváradon van,⁶¹⁵ rajta Mária Terézia saját kezű, hitelesítő aláírásával, míg a Bécsből Budára tartó úton ereklyét magába foglaló, 52 cm magas, 47-53 cm hosszú és 31,5-37,4 cm széles öntött ezüst ereklyetartó mára már más funkciót kapott: az 1998-ban szentté avatott Kőrösi Márk (1580-1619), Pongrácz István (1582-1619) és Grodecz Menyhért (1584-1619) kassai vértanúk csontjait őrzi Esztergomban.⁶¹⁶

Czobor Béla a Vasárnapi Újságban írta, hogy a Szent Jobbnak erről az „egyszerű, mondhatni közönséges tartójával, az ezüst foglalatu üvegekoporsó, vagy láda-idő szekrényvel nem elégedett meg a magyar nemzeti kegyelet.”⁶¹⁷ Scitovszky hercegprímás rendelte meg az új ereklyetartót (36.1 Kép), melyet a magyar püspöki kar adományából – mintegy 12.000 forintért – Lippert József tervei alapján le is gyártott a bécsi W. Bröse cég.⁶¹⁸ Ettől kezdve Szent István király ünnepén a Zsigmond-kápolnából (Szent Zsigmond-vártemplom) a Mátyás-templomig ebben hordozták a Szent Jobbot díszmenetben. 1944-ig a budai vártemplomban őrizték, innen hurcolták el egy salzburgi barlangba, majd 1945-ben az Amerikai Katonai Misszió segítségével tért vissza Magyarországra.⁶¹⁹ Hivatalos átadása 1945. augusztus 20-án délből történt az Angolkisasszonyok zárdájának tanácstermében, innen a nővérek templomába vitték, ahol egy katonai küldöttség élén Vörös János honvédelmi miniszter a belső üveghenger-tartóban lévő Szent Jobbot átvette. Őrzési helye 1950-ig az Angolkisasszonyok zárdája volt, a rend

⁶¹⁵ A keretbe foglalt selyemkendőt 2025 januárjában adta át restaurálásra a Nagyvárad Római Katolikus Egyházmegye az Országos Széchényi Könyvtárnak. A másodlagos ereklye 10 hónapos szakmai munka után tért vissza a nagyvárad egyházművészeti gyűjteménybe, ahol 2026. január 23-án a sajtó nyilvánossága előtt mutatták be. <https://www.magyarokurir.hu/hirek/hazatert-nagyvaradra-restauralt-szent-jobb-selyemfestmeny> (Hozzáférés: 2026. január 27.)

⁶¹⁶ István, a szent király. Kiállítási katalógus. 296 és 341-343.

⁶¹⁷ Vasárnapi Újság 1882 (1882. augusztus 20.) 34. szám 543.

⁶¹⁸ Bővebben a Lippert-féle ereklyetartóról: FARKAS ATTILA 1995.

⁶¹⁹ István, a szent király. Kiállítási katalógus. 369.

feloszlataásáig, majd a Szent István-bazilika plébániájának páncélszekrényében helyezték biztonságba, a bazilikával szomszédos utcában, egy bérház második emeletén, ahol a plébániahivatal működött.⁶²⁰ Jelenlegi őrzési helye a Szent István-bazilika Szent Jobb kápolnájában van, melyet 1897. augusztus 20-án szentelt fel Paskai László bíboros, esztergomi érsek.⁶²¹

Visszatérve a Scitovszky hercegprímás megrendelésre készült relikviáriumra, 1862-ben egyszerre két ereklyetartó is használatba került: az ereklyetartó-ház és a belső, üvegfalú henger, ez utóbbi szemrevételezésére sajnos nem volt lehetőség, noha számomra és a dolgozat számára is ez az inkább izgalmas darab. Amikor a nyilasok 1944-ben Witz Béla (1889-1962) kanonoktól, a Szent Jobb örétől az ereklyét elorozták, ebben a hengeres tartójában vitték külföldre, a Lippert-féle ház itthon maradt, ezt erősíti a Szent István Bazilika Gondnoksága részéről a külső ereklyetartó felmérésekor jelen lévő Juhász Adorján titkár szóbeli közlése is, miszerint: *„a külső ereklyetartó házat az ostrom után, útszéli árokba dobva, sérülten találták meg.”* Az, hogy a tartót az említett körülmények között L'hullier Imre katolikus pap lelte volna fel a Zsigmond-kápolnánál, jelen állás szerint nem tudom hiteles adatokkal alátámasztani.

Visszatérve a belső üvegfalú hengerre, amelybe a rokokó szekrényekből 1862-ben Scitovszky János hercegprímás alatt helyezték a Szent Jobbot, mostanáig nem született releváns művészettörténeti felmérés. 2024. május 30-án⁶²² a Szent István-bazilika sekrestyéjében magam is addig tartózkodhattam, míg a MH vitéz Szurmay Sándor Budapest Helyőrség Dandár 32. Testőrezred Koronaőrségének tagjai meg nem érkeztek a helyszínre, így nem tudom sem megerősíteni sem cáfolni Bodó Péter és más szerzők állítását, miszerint a belső tartó ugyancsak Lippert tervei alapján, ugyancsak Bécsben, de Brix und Andersnél készült, aranyozott ezüstsől – a fotók alapján valószínűsíthetően – ékkövekkel és zománccal díszítve, talapzatán festett, az ereklye történetét elbeszélő gótikus minuszskulás felirattal, tokba zárt viaszpecsétekkel, melyek tanúsítják, hogy ebben a tartóban – gyöngyfüzéres pántokkal⁶²³ díszes párnához rögzítve – csuklójánál akantuszleveles zárólemez-foglalatban a Szent Jobb van.⁶²⁴

⁶²⁰ FARKAS ANNA 1991. [Lapszámozás nélkül.]

⁶²¹ István, a szent király. Kiállítási katalógus. 369.

⁶²² A neogótikus ereklyetartó-házat 2024. május 30-án mérhettem fel a Szent István Bazilika sekrestyéjében, az engedélyért itt is köszönetet mondok a Bazilika plébánosának, Mohos Gábor PhD esztergom-budapesti segédpüspöknek. A belső ereklyetartó felmérésére nem nyílt lehetőség.

⁶²³ KOVÁCS GERGELY 2013. 21. lábjegyzet: „Ezek közül egyet, amelyik az ereklyével közvetlen érintkezésben volt, 1999-ben kiemelték, hogy a mozgatások során ne okozhasson sérülést az ereklye felületén, az ékköves pántot a Szent Jobb nyugalmazott öre, Szabó Géza protonotárius kanonok őrzi.”

⁶²⁴ https://pestbuda.hu/cikk/20240820_aranyba_foglalt_csontok_magyar_szentek_ereklyei (Hozzáférés: 2025. szeptember 22.)

Ami az általam felmért oromzatos-nyeregtetős ládáról viszont tényszerűen állítható, hogy Bécsben készült 48 kilogramm súlyban.⁶²⁵ A kápolnát formázó, gazdag architektonikus, üvegfalain mérműves ablakokkal tagolt, zománc- és szobordísszel ellátott, csaknem kétszáz darabból álló⁶²⁶ (36.7 Kép) ereklyetartón az 1862-es bécsi-, 13-latos ezüstöt hitelesítő jegy mellett W. Bröse és WIEN beütések, ill AB (eddig feloldatlan) mesterjegy szerepel (36.5, 36.15 Kép), gótikus minuszkuálával *invenit Jos. Lippert 1862.* (36.5 Kép), továbbá az alábbi nagybetűs vésett felirat van írva:

OSTROM UTÁN A HIÁNYOKAT

POTOLTA és UJÁ ÉPITETTE

BÓKAI (BRONCIGY) R.

BUDAPEST 1946. (36.12 Kép)

Az ereklyetartó-ház ikonográfiai programja gazdag: az alsó, negatív szférában 10 szörnyállat (36.4 Kép) a talapzaton görnyedve hátán tartja a felépítményt (ezek közül a figurák közül 5-5 egyforma), majd a két övparkány között piros és kék zománcon életfa-motívummal díszített mérműves ablakok váltják egymást úgy, hogy a rövidebb és hosszabb oldalon középpont a vörös-ezüst, hétszer vágott és hármashalmon álló apostoli kettőskereszt pajzsának adnak helyet. (36.11 Kép) Efölött, a pozitív, felső szférában 10 angyal adorál térdelő pozícióban és szárnyaival megtámasztja a csiszolt üvegű mérműves szekrényt (36.6 Kép); fejmagasságukban 6x4, kaboson és fazettált csiszolású tokosan foglalt nagyobb méretű színes kő. (36.8 Kép) Az üvegfal 4 sarkán oszlopon 2-2 szent áll baldachinos fülkepárban, kezében attribútumával: László és Erzsébet (36.17 Kép), Imre és Margit, Márton és Mór, Gellért és Adalbert. Az oromzatos-nyeregtetős (36.9 Kép), vimpergás láda tetejének közepén Szent István huszártoronyba helyezett, megkoronázott álló alakja jobbra fordított fejjel figyel, kezében a jogarral (?) és az országalmával. (36.3 Kép)

A hengeres, Szent Jobbot őrző belső tartó a Lippert-házba lefelé nyitható zsanéros ajtón keresztül helyezhető be. (36.2 Kép) A henger alsó lemeze kampókkal rögzíthető az

⁶²⁵ Ipolyi az Archaeologiai Közleményekben azt írja, hogy a tartó: „súlya közel egy mázsát tesz” (1863. 3. kötet 2. szám 114), Kerekes Dóra a Honismeretben „mintegy 70 kg súlyú ereklyetartót” ír le (2021. 49. évf. 4. szám 29.). Magyar Éva ötvösművész-restaurátor, aki a Szent István Bazilika Plébánia Hivatal megbízásából 2011-ben restaurálta az ereklyetartó szekrényt, 48 kg súlyt közöl. <https://magyareva.hu/referencia/szent-jobb-ereklyetarto> (Hozzáférés: 2024. november 11.)

⁶²⁶ KOVÁCS GERGELY 2013. 27.

ereklyetartó-ház fenéklemezéhez, ezzel garantálva a Szent Jobb tiszteletadásra történő kihelyezésekor annak biztonságos mozgatását. Az üvegfalú belső tartó súlyát biztonsági rendszerrel összekötött érzékelők jellé alakítva közvetítik a Szent Jobb őrizetét ellátókhoz, így az riasztás nélkül nem távolítható el a Lippert-házba helyezést és élesítést követően.

A Szent Jobb ereklyetartójához közvetlenül kapcsolódó egy kiegészítő paramentumról is tudunk: „*Lippert József egy hordozható szőnyeget is tervezett, ez szóbeli közlések szerint nagyon rossz állapotban ugyan megmaradt, de valahol egy magánszemélynél lappang.*”⁶²⁷

⁶²⁷ KOVÁCS GERGELY 2013. 28.

14. Ötvösök, ötvösműhelyek

Simor és Császká megrendeléseinek kivitelezésével kapcsolatban viszonylag egyértelmű különbség tehető a hazai és külföldi műhelyek között. Míg Simor „*a Lippert egyházi szerelvényterveinek kivitelezésével sűrűn foglalkoztatott bécsi ötvös, Anders*”⁶²⁸ munkáit preferálta, Császka számos ötvösműhellyel állt kapcsolatban, ennek megfelelően az egyes tárgyak heterogén minőséget képviselnek. Lakatos Adél doktori értekezésében Császka pénztárnaplója alapján nevesíti is a kegyeszerforgalmazó cégeket,⁶²⁹ ahonnan a tömegárúk érkeztek, illetve azokat a mestereket, akiktől az érsek egyedi tervezésű darabokat vásárolt. Külön meg kell említenünk Link Fülöp nevét, akitől Ipolyi halála után Császka ötvöstárgyainak nagyrésztét rendelte. A Magyar Szalon sem megy el szó nélkül a megrendelések mellett: „*Ha a primás, valamely sikerült műtárgyat készített, az Császkának rövid idő múlva megvan. Csakhogy ő Budapesten Link István ötvösnél rendeli meg, a kit Ipolyi halála után felkarolt, s csaknem állandóan foglalkoztat.*”⁶³⁰ Lakatos Adél levéltári kutatásaira hivatkozva valószínűsíthető, hogy Császka utolsó megrendelése Linknél az 1895 őszi vadászbalesetben elhunyt László főherceg ereklyetartója volt. Az érsek pénztárnaplója nyomán úgy tűnik, hogy a 19. század végére erőforrásait az érsekség sorra épülő templomainak felszerelésére fordította, 1897-től az ötvöstárgyakra vonatkozó megrendeléseit pedig kegyeszergyártó cégeknek adta.⁶³¹

Simor Császkával szemben a külföldi cégekhez, közöttük is elsősorban Andershez ragaszkodik, ami kritikus hangokat szült olykor, de Lippertet is számos kritika érte a sajtóban, hogy száraz, historizáló stílusban tervez: „*A pedáns, hideg bécsi történetieskedő iskolát követte s a kivitelezésben bécsi ötvösöket vett igénybe, bár a hazaiak semmiben sem állottak a bécsiek mögött.*”⁶³² Ez utóbbira példa a XIII. Leó pápa 50 éves papi jubileumára Simor által ajándékozott Lippert tervezésű kehelyről Művészeti Iparban írt kritika: „*Legnagyobb belértéket képviselt a bíbornok hg. primás 200 arany súlyú késő renaissance ízlésű, tömör arany kelyhe*

⁶²⁸ „Seit einer Reihe von zehn Jahren haben Sie mir Monstranzen, Kelche, Altar- und Pectoral-Kreuze, Ringe, Bischofsstäbe, Oelgefäße, Altarleuchter etc. aus Gold, Silber und Bronze verfertigt, alle diese Gegenstände nach Entwurf und Zeichnung gewissenhaft durchgeführt und dadurch in denselben wahre vollendete Kunstwerke geliefert.”

https://books.google.hu/books?id=JGxSYgEACAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (Hozzáférés: 2026. április 15.) Még: MAROSI 1994. 126.

⁶²⁹ LAKATOS ADÉL 2025. 1337. lábjegyzet: „Pénztárnaplójának bejegyzései szerint vásárolt a bécsi ifj. Karl Giani-, Zambach-, Ernst Krickl und Schweiger-, és Joseph Deiller, valamint a budapesti Kriszta és Társa (vagy Kriszta és Leithner)-, Gavora-, Oberbauer Alajos (később Oberbauer A. Utóda)- cégektől. A Lippert József által tervezett tárgyak pedig a bécsi Brix és Anders ötvösműhelyben készültek.”

⁶³⁰ Császka György. In: Magyar Szalon 13. kötet 7. évfolyam 40; LAKATOS ADÉL 2025. 205-206.

⁶³¹ LAKATOS ADÉL 2025. 206-208.

⁶³² GEREVICH 1928a. 92.

ciselírozott, arany szőlőlevél és indahálózattal díszítéssel. Mondanunk sem kell, hogy a munka Lippert lovag primási építész tanácsa folytán Bécsben készült, pedig mikor a múlt évben tartott aranymiséjén a primás a fővárostól azt a szép pásztorbotot kapta, megígérte, hogy már most itthon dolgoztat, mert látja, hogy itt is tudnak szép munkát készíteni.”⁶³³

Az említett, 1886-ban Budapest katolikus híveitől⁶³⁴ a primásnak aranymiséjére szánt Rauscher Lajos (1845-1914) tervei nyomán Egger Dávid⁶³⁵ által kivitelezett 189 cm magas pásztorbot „*talán a korszak és a XIX. századi historizáló sodronyzománc művészetének legpompásabb darabja*”,⁶³⁶ ma is ott van az Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár állandó kiállításában.⁶³⁷

Rákossy Anna kutatásaiból ismert, hogy a fent említett pásztorbot nóduszán, valamint a 15. századi felkai úrmutatóról Link Fülöp műhelyében készített utánzat talpán, és egy – a felkai monstrancia utánzatával együtt a budavári Nagyboldogasszony főplébánia-templomba került – sodronyzománccal díszített oltárkereszt nóduszán a kerek mezőkben látható két női és két férfi szenthez hasonló minta azonosítható. További párhuzam, hogy a pásztorbot és oltárkereszt szárgombjai azonos sémát követnek: díszítményeik, sodronyzománcos lemezeik mintázata, befoglalt köveik, filigrános díszek is egyezők. Rákossy Anna szerint az Esztergomban őrzött Ipolyi Arnold-féle pásztorbot⁶³⁸ szárgombjának tagolása is hasonlóságot mutat a fentiekkel, illetve a nóduszok egy külföldi párhuzamát is említi: az 1865-ben Reinhold Vasters ötvös által Aachenben Hugo Schneider építész tervei szerint kivitelezett pásztorbotot, „*amelynek nódusza az oltárkereszt szárgombjával és a Simor-pásztorbot nóduszával azonos tagolást követ.*”⁶³⁹

Visszatérve az Egger Dávid-féle baculumhoz, róla a Vasárnapi Újságban a következő híradás jelent meg: „*A tervező művész, valamint a kivitel részleteivel megbizottak feladatukat sikerrel oldották meg, s oly művet hoztak létre, mely ismét egyik fényes tanúsága annak, hogy Magyarország a művészipar terén is megállja a helyét, képes nagyobb igényű műveket is alkotni, s hogy e tekintetben nincs a külföldre utalva. A legszigorubb bírálat is el fogja ismerni,*

⁶³³ Művészi Ipar 2. évfolyam 1887 (6. szám) 248.

⁶³⁴ „Aranyozott ezüst, sodronyzománccal és drágakövekkel, kampója állatfejes, benne Mária és Szent István. Budapest címerével. Szárán felirat: SIMOR JÁNOS BÍBORNOK ÉRSEKNEK MAGYARORSZÁG HERCZEGPRÍMÁSÁNAK 50. ÉVES ÁLDOZÁRSÁGA ÜNNEPÉRE BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS RÓM. KATH POLGÁRAI 1886 OKTÓBER 28.”⁶³⁴ KONTSEK 2013. 27. lábjegyzet.

⁶³⁵ BÉKÉSI 1997. 144.

⁶³⁶ KONTSEK 2013. 95; Vasárnapi Újság 1886 (1886. október 31.) 44. szám 709; Magyar Iparművészet 1917 (20. évfolyam) 1-3. szám 33.

⁶³⁷ Leltári száma: 64.259.1.

⁶³⁸ Leltári száma: 64.173.

⁶³⁹ RÁKOSSY 2011. 232.

hogy ez a pásztorbot a magyar ötvösségnek becsületére válik. Különös elismerés illeti a tervező művészt és a zománczok készítőjét...”⁶⁴⁰ Ennek ellenére Simor bizalmát továbbra is a Lippert által kivitelezésre felkért külföldi ötvösműhelyekbe veti, pedig ebben az időszakban a mesterek száma jelentősen megnövekedett Pesten és Budán, sőt ötvösdinasztiák alakultak ki. Munkásságuk feltárása, műveik beazonosítása lassan halad, és ennek okait nem egyszerűen a kutatók téma iránti csekély érdeklődésében kell keresnünk. Hazai ötvösségünk történetének kutatása a nemzeti csapások miatt leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik. A tatár- és török hódítás alatt európai hírvű ötvösmunkák és azok okleveles dokumentációi enyésztek el s ami tárgyi emlék a véletlen folytán mégis megmaradt volna, ahhoz nem tudunk levéltári forrást rendelni és fordítva. A végtelennek tűnő oszmán uralom alatt a magyar ötvösművészet az erdélyi és felvidéki műhelyekben mutat fejlődést, a megszállt területeken, így Budán is csak nyomokban fellelhető, azon kevés mester pedig, aki még dolgozik, a török megrendelők kedvében jár és keleti felfogásban alkot. A török iga alóli felszabadulás után, 1696-ban nyolc ötvös szerez új ötvöscéh-szabadalmat.⁶⁴¹ Az 1710-es nagy pestisjárvány után Pest fejlődésnek indult és benépesült, sőt a század ötvenes éveire lélekszámát tekintve megelőzte Budát. Ötvöscéhe bécsi mintára⁶⁴² 1759-ben alakult meg,⁶⁴³ és a nagyszombati, győri, kassai, rimaszombati mesterek bevándorlása következtében hamarosan túlszárnyalta az előbbi.⁶⁴⁴ A mesterek számbeli gyarapodása az általuk képviselt művészi színvonal emelkedését is hozta, ennél fogva a 19. század első évtizedeiben Pest kétségtelenül a magyar ötvösművészet

⁶⁴⁰ Vasárnapi Újság 1886 (1886. október 31.) 44. szám 709

⁶⁴¹ Lucich János Miklós, Petrovich Ferenc, Luchich Simon, Luchich István, Sudarovich József, Jorenell János Mihály, Cevich Márton Lukács, Tomich János mesterek-, Briebilkovits János, Berkovits Mátyás, Martinovitz Joco, Norias Stela, Morincovitz Mihály, Iwonowitz Fülöp, Mihailovits Stephan, Maresovits Tamás, Mihitz János, Brotschitz Antal, Ilitz Miklós, Cevich Márton és Ironowitz Balázs pedig inasok voltak. Lásd: PATAKY 1956b. 221.

⁶⁴² „A XVIII. század közepén mutatkozó pesti barokk ötvösség német igazodásának légkörében a dolgok rendjéből való természetes következmény a pesti ötvösök szabályzatának szövegezésekor a bécsi ötvöscéh normáinak mintául való vevése. A bécsi ötvösök testületének példaadó hatása tükröződik a pesti ötvösök pecsétjén is, amely jóformán teljes megegyezést és erős rokonságot mutat a bécsi ötvösöknek a XIX. század elején még használatban volt pecsétjével. Az ötvöstárgyak hitelesítő eljárásainál is a bécsi gyakorlatot igyekeznek követni s a budai ötvösművek bélyegzéseinél 1810. táján keletkezett zavaros ügyek további elkerülésére a bécsi ötvösök eljárásainak módját ajánlja a pesti ötvöscéh a budai kollégáknak.” MIHALIK SÁNDOR 1936. 175.

⁶⁴³ „A céhszervező ötvösök sorát Hillebrandt Károly nyitja meg. Működésének első nyomaira 1754-ben bukkanunk, mikor is a budai ötvöscéh kebelébe tartozó, Pesten letelepedett s ugyanott polgárjoggal bíró mester. 1759-ben a pesti ötvöscéh alapítása miatt megválnak a budai ötvösök testületétől és a pesti mesterek fölöljárója lesz. Az alcéhmesteri tisztséget Dallinger János György nyeri. Jelzőmesterül Schätzl József-et választották...” MIHALIK SÁNDOR 1936. 174.

⁶⁴⁴ A pesti céhalapító mesterek: Hillebrandt Károly, Dallinger János György, Schätzl József, Fauser József, Torner Károly, Abrahámffy Mihály, Kojanitz János. Lásd: HORVÁTH HENRIK 1937. 200. „...a céhalapító mesterek közül csak egy, a vágújhelyi Abrahámffy Mihály volt magyar.” PATAKY 1956a. 279.

központjának nevezhető.⁶⁴⁵ Paschberger⁶⁴⁶-és Giergl-dinasztia,⁶⁴⁷ a Prandtnerek⁶⁴⁸ és Szentpéteri József⁶⁴⁹ neve fémjelzi ezt a színvonalat,⁶⁵⁰ mellette háttérbe szorul ugyan Buda, ahol⁶⁵¹ a Gretschl-család⁶⁵² a legjelentősebb, bár a Budapesti Történeti Múzeum Újkori Osztályán őrzött inas- és legénykönyv bejegyzései szerint a legtöbb ötvösinas Gretschléknél tanult, vagy a remek készítésére oda utalták, s a legtöbb legényt ugyancsak Gretschlék szabadították fel.”⁶⁵³

Az ipari forradalom nyomán az ötvösségen belül az egyik legfontosabb változás a termelékenység területén történt. Megfigyelhető egyfajta specializáció is; nem minden mester készített igényes, nagyobb méretű tárgyat, inkább evőeszközöket, kisebb használati tárgyakat. A nagy műhelyek képviselői, mint a Prandtner, Pasberger, Goszmann György vagy Müller József munkái között is találunk hasonló, kevésbé jelentős alkotásokat, de az ő fő profiljuk a nagyobb és igényes megrendelések teljesítése. Különösen a 19. század második harmadától tapasztalható ez a jelenség a pesti ötvösökkel kapcsolatban.⁶⁵⁴

A pesti céh keretei között alkotó mestereknél a nemzeti jellegre törekvés nyomát sem találjuk, az csak majd Szentpéteri József alkotásaiban köszön vissza. Simorral ellentétben Ipolyi azért is fordul nagy bizalommal a hazai mesterekhez, hogy az említett nemzeti jelleget erősítse, s így példának okáért a magyar zománc alkalmazását lelkükre kösse. „... az alapítandó magyar iparmúzeum javára a Nemzeti Múzeumban 1874-ben tartott felolvasásában a zománcművészet kiváló művelőiként említette az Egger testvéreket: »Ki kell azért nevezetesen emelnem pesti hazánkfiait, az Egger aranyműves és régiségárús testvéreket, Egger Soma czéget, kik e régi magyar zománcznak kereskedésbe hozásával, de annak utánzásával is nemcsak emlékét, nevét, hanem technikáját is újra felélesztették, érvényesítették és nevét keresetté tették.«”⁶⁵⁵ Ipolyi

⁶⁴⁵ HORVÁTH HENRIK 1937. 200 és 202.

⁶⁴⁶ „A mesterek, Fauser József, Schätzl József és Pasberger József jó felkészültségűek, Reichenfalten Simon alkotásai pedig művészi színvonalon állnak.” PATAKY 1956a. 279.

⁶⁴⁷ FEKETE 2017. 190.

⁶⁴⁸ VERES 2023. 152-153.

⁶⁴⁹ P. BRESTYÁNSZKY 1963. 202; FEKETE 2017. 192; VERES 2023. 142-144.

⁶⁵⁰ MIHALIK 1948. 266; FÖLDES 1981.

⁶⁵¹ [A budavári Nagyboldogasszony-templom] ma is őriz (...) ezüst votív tárgyakat (...) A tárgyak között megtalálható egy 1860-ban Gretschl Eduard (1834-1908) által készített szív alakú fogadalmi ajándék is, amely a mester apjával, ifj. Gretschl Józseffel közös Fő utcai műhelyében készült. Ifj. Gretschl József (1830-?) vagy apja, Gretschl József Károly (1799-1886) 1852-ben a loretoi Madonna-szoborhoz (Kat. 5.23.) két ezüst koronát és egy glóbuszt készített.”

⁶⁵² FEKETE 2017. 179.

⁶⁵³ P. BRESTYÁNSZKY 1963. 202.

⁶⁵⁴ KISS ERIKA 2007. 37.

⁶⁵⁵ KEMENCZEI 2010. 103. Még: BEKE LÁSZLÓ 1980.

ugyanígy írásaiban is ösztönöz a magyar ötvös- és zománcművek alkalmazására: „... a[z] erdélyi zománcz utánzása nagy lendületnek örvend. Több műhely dolgozik rajta Budapesten is. Nem kis dicséretére válik ez hazánkfiainak, az Egger testvérek, a Veininger, Ratzisdorfer s Egger és társa czégeknek, hogy ily részben gyengébb, de részben kitűnőbb, sőt nevezetes tőkélyre vitt művek alkotásával hazai e nemű régi díszes zománcz-művészetünket felébresztették.”⁶⁵⁶ 1879-ben Egger Dávidtól megrendeli a barsszentkereszti kehely másolatát,⁶⁵⁷ ugyanő készít két mellkeresztet Ipolyinak 1880-1884 között,⁶⁵⁸ valamint 1884-ben pásztorbotot⁶⁵⁹ is – ez utóbbi azonos lehet az Esztergomi Főszékesegyházi Kincstárban őrzött⁶⁶⁰ Ipolyi-baculummal.⁶⁶¹ Ipolyi a pozsonyi Pethe-kehely másolatát is megrendelte 1885-ben, de a kivitelezést Egger Dávid helyett Link Fülöpre bízta, és ugycsak Link volt az, aki a nagyváradi székfoglalóra 1886-ban Ipolyi pluviale csatját is készítette, közepén a győri Szent László herma kicsinyített másolatával.⁶⁶² Ipolyi utóda, Schlauch Lőrinc 1892-ben Link Fülöpöt bízta meg azzal, hogy a nagyváradi székesegyház számára Szent László fejereklyetartót készítsen. A herma szobrászati kivitelével kapcsolatban Kontsek Ildikó megengedi azt a feltételezést, hogy Linken kívül más alkotó is közreműködött volna, de erre az ereklyetartó palástján elhelyezett donációs felirat nem tesz utalást.⁶⁶³

Ipolyin kívül Rómer Flóris is kardoskodott a magyar ötvösök foglalkoztatása mellett: „Magyar ötvösségünk újra azonnal fel fog éledni, és a mesterek elődeikhez egészen méltó művekkel föllépni, a mint magyar hazánkfiaitól megrendelésekkel sűrűen megfognak tiszteltetni. Műiparunk agyonfojtója az előítélet; mely sajnos, hogy épen a magasabb körökből a többi vagyonosra is kiterjedt; mesterségesen, elég álnokul tönkre tett műiparunk egyszerre nem fog ugyan régi tőkélyében diadalmaskodni; mert ki fogja a tévedő, külföldieskedő köröket mind és egyszerre más meggyőződésre átvezetni? – De kezdjük ma, és a legszélesebb alapon és kellő kitartással műiparunkat kárpótolni, – bírjuk rá ötvöseinket, hogy a régi kézfogásokat s alakokat

⁶⁵⁶ IPOLYI 1887. 533.

⁶⁵⁷ KEMENCZEI 2010. 103.

⁶⁵⁸ CSÉFALVAY 1889. 114. 36. kép; KONTSEK 2013. 94.

⁶⁵⁹ KONTSEK 2013. 94.

⁶⁶⁰ Leltári száma: 1964.173.1; KONTSEK 2013. 18. lábjegyzet.

⁶⁶¹ „Ipolyi megrendeléseiről Czobor Béla számol be 1889-es visszemlékezéseiben. Mivel ő volt az, aki Ipolyi megrendeléseit Budapesten intézte, beszámolóját hitelesnek tekinthetjük még akkor is, ha egyes évszámok esetében ellentmondásba került a fennmaradt műtárgyak feliratával, illetve a Radisics Jenő által az Ipolyi-hagyatékáról készített listával.” KONTSEK 2013. 94.

⁶⁶² A csat aranyozott hátoldalának körirata: „E pluviale csatot Isten dicsőségére sz László király váradi hermájának képével ékíttette székfoglalása alkalmából Ipolyi Arnold váradi püspök Link Fülöp Bpesti ötvös által 1886.” CZOBOR 1886. 248.

⁶⁶³ KONTSEK 2013. 94.

éleszsék fel – és a tapasztalás be fogja bizonyítani azt, hogy nemcsak a multban van okunk büszkélkedni, de a jelenben is meglelégedéssel fogjuk a magyar ötvösség műveit felmutatni.”⁶⁶⁴

Mielőtt a mecénás Simor és Császka megrendeléseit kivitelező Anders cégre térnék, a korszak bécsi ötvös(műhely)eivel kapcsolatban már Horváth Henrik szűk száz évvel ezelőtt – a magyar származású ötvösök bécsi működését elemző kutatómunkája közben született publikációiban – hiányol egy, a bécsi ötvösség 19. századi állapotát összefoglaló munkát, különösen is annak fényében, hogy éppen Bécs állt egy évszázadon keresztül a műtörténeti kutatás középpontjában.⁶⁶⁵ Horváth Henrik a cégjegyzőkönyvek nyomán arra a megállapításra jut, hogy a 17. század végétől a bécsi ötvösművészet felszálló ágban van, bizonyítéka ennek a mesterek, segédek, inasok tömeges beáramlása az ötvösség ismert központjaiból: Augsburgból, Nürnbergből, Prágából, Kölnből, hazánk erdélyi és felvidéki részeiből, sőt 1800 körül már Pestről is. A jelentős létszámú párizsi mester felbukkanása a bécsi empire-ötvösségre gyakorolt erős befolyást, ezen felül a francia importból császárvárosba érkező ötvösmunkák nemcsak udvari felvevőpiacra leltek, hanem tovább izmosították a franciás irányt.⁶⁶⁶

Az udvar beszállítókat is alkalmazott, köztük meg kell említeni Stephan Mayerhofer (1772-1852) nevét, akihez az első nagy ezüst evőeszközkészlet köthető, az 1837 előtti időkből. Mayerhofer 1831-ben Josef Carl Klinkosch (1822-1888) ezüstművessel megalapította a Mayerhofer & Klinkosch céget, így a későbbiekben közösen teljesítették a megbízásokat. A 19. századi bécsi ezüstművészet arculatát – az említetteken kívül – még számos mester és cég alakította, köztük: Jacob Heinrich Köher (?-1868), Hermann Ratzersdorfer (1819-1891), Ludwig Politzer (1841-1907), a Jarosinski & Vaugoin cég, Alexander Sturm (1851-1915) és az általa alapított Wiener Silber Manufactur.

A dolgozat szempontjából legfontosabb Brix und Anders Császári és Királyi Bronz- és Ezüstműves Céget, melyet Bécsben Heinrich Anders (1848-1903) és Emil Brix alapítottak, és sokszor „Brix und Anders” vagy csupán „Anders” műhelyként emlegetnek, kevés használható hazai forrás ismertet. Ennek ellenére számos magyarországi egyházi gyűjteményben találunk a

⁶⁶⁴ RÓMER 1877. 815; RÓMER 1871. 160.

⁶⁶⁵ HORVÁTH HENRIK 1937. 206. Még: HORVÁTH HENRIK 1930. 3.

⁶⁶⁶ A Monarchia bukása után az udvartartás felszereléseinek császári ezüstgyűjteményben elhelyezett egyik legértékesebb francia étkészlete az 1808-ban – valószínűleg Napóleon mostohafia, Eugène de Beauharnais által – megrendelt „Grand Vermeil.” Bár a készletet eredetileg a milánói udvarnak szánták, Ferenc császár 1816-ban Bécsbe hozatta. A díszkészlet kezdetben 40 terítékes volt, ezt egészítették ki a 19. század derekán bécsi ezüstművesek 140 terítékre.

https://www.sisimuseum-hofburg.at/fileadmin/content_sisimuseum/Audioguides/PDFs/SK_UNG.pdf
(Hozzáférés: 2026. április 15.)

cég által restaurált- vagy készített ötvösművet. Mindössze Neuwirth Waltraud Bécsben 1976-ban és 2002-ben magánkiadásban megjelentetett művei: *Lexikon Wiener Gold- und Silberschmiede und ihre Punzen 1867-1922*. (1. Band), valamint *Wiener Silber: Namens- und Firmenpunzen 1781-1866* szolgálnak eligazodási pontként.

Waltraud a Lexikonban a műhely névváltozásait is végiköveti: 1868-ban Császári- és Királyi Udvari Bronzműves Cég, 1880-ban Császári- és Királyi Udvari Bronz-, Polgári Arany- és Ezüstműves Cég, 1908-ban Egyházi Paramentumok, Ezüst- és Bronzárak Gyára.

Az 1870-ben Bécsben kiadott cégjegyzék és címtár szerint a Brix und Anders műhely a Mariahilferstraße 18. szám alatti üzletében várta a vásárlókat, a cég telephelye pedig a (Neubau) Zollergasse 34. szám alatt működött,⁶⁶⁷ de a Mariahilferstraßen 1870-1872 között a 18. szám alatt, 1873-ban a 47., 1875-1894 között újra a Mariahilferstraße 18. számon, majd 1895-1899 között a Dorotheergasse 5. és 1908-ban a Burggasse 31. szám alatt is működtettek üzletet illetve raktárt.⁶⁶⁸

Heinrich Anders neve háromszor fordul elő Neuwirth Waltraud fémjegy táblázatában (P199-201). Anders 1849-ben mester címet szerzett, a céhlistában 1850-től 1903-ig szerepelt. 1848-ban Emil Birx-szel társas vállalkozást alapított, melyet 1852-ben „Brix und Anders” néven jegyezték be. 1864-ben a Kereskedelmi Nyilvántartásba regisztráltak, 1897-ben Carl Brix a cég meghatalmazott képviselője (de csak ezévben), majd 1900-ban a céget felszámolták és egyéni vállalkozás formájában folytatta tovább tevékenységét. Az általuk használt mesterjegy (P199-201) folyóírással *Anders* és nagybetűkkel *ANDERS* is ismert.

Neuwirth Waltraud a cég profilját bronz, ezüst és arany, egyházi valamint katonai felszerelésekben jelöli meg, megemlítve a műhely munkájával elért kitüntetések is: „Bronzemedaille Paris 1867, Fortschrittsmedaille und Verdienstmedaille Wien 1873”.⁶⁶⁹ A cég több kiállításon is szerepelt; részt vett az 1871-es bécsi iparművészeti kiállításon (Österreichischen Museum für Kunst und Industrie), bemutatkozott az 1873-as bécsi világkiállításon, továbbá az 1896/1897-es téli kiállításon.⁶⁷⁰ Az Osztrák Iparművészeti Múzeum katalógusaiban a kiállított tárgyakról leírások is fellelhetők.⁶⁷¹

⁶⁶⁷ KASTNER 1870. Függelék [oldalszám nélkül].

⁶⁶⁸ WALTRAUD 1976. 126.

⁶⁶⁹ WALTRAUD 1976. 126.

⁶⁷⁰ WALTRAUD 1976. 127.

⁶⁷¹ WALTRAUD 1976. 126-127.

Miután a dolgozat katalógusában bemutatott tárgyak mindegyike visel magán valamilyen jelet, hasznosnak tűnik egy rövid áttekintést is adni a 19. század második felében keletkező tárgyakon használt fémjel-rendszerről és annak kialakulásáról. Erre teszünk kísérletet az alábbiakban.

Próbajegy első írásos említésére 1275-ből Franciaországból van adatunk, ahol városi címet használtak, a legkorábbi bélyegzett tárgy pedig a 14. századi Itáliából való, ahol a város nevének kezdőbetűjét ütötték a tárgyba.⁶⁷² A céhek megalakulása után az egyes országokban az ötvöstárgyak kötelező bélyegzését rendeletek szabályozták, a Magyar Királyságban ezeknek a jegyeknek legelső nyomát 1370-ben találjuk, a szepesi szászoknál. Zipszer Wilkür törvénykönyvük előírta, hogy ennek hiánya esetén a mesterre hamisítóként kell tekinteni: „»Darüber soll ein iglicher goltschmidt sein czeychen auff seyn werck schlochen« vagyis valamennyi aranyműves tárgynál a jegyét be kell ütnie a művébe.”⁶⁷³ 1504-ben már nem csak a készítő jegyét, hanem a céh próbajegyének alkalmazását is elrendelték, bár a céhek általi próbabélyegzés a 16. század végéig⁶⁷⁴ nem volt általános. Maga a próbajel három elemből állt össze, melyeket három különböző személy használt: a város címere, a város nevének kezdőbetűje és a mester saját mesterjegye. A 15. századra az az eljárási rend alakult ki, hogy a tárgyra először a készítő mester jegye került, majd a céhmester szemrevételezte, tűzpróbának és égetési próbának vetették alá, és ha megfelelt a vele szemben támasztott feltételeknek, akkor ütötték bele a város címerének és neve kezdőbetűjének próbabélyegét.⁶⁷⁵ A 17. század végén a készítés évszáma is szerepelt a céhek próbabélyegén, a 18. században pedig megjelenik az ötvözet nemesfémtartalmának finomsága is, mely rendszerint 13 lat.⁶⁷⁶

Mihalik József *Az ötvösművek hitelesítő bélyegeiről* írott kiváló munkájában részletekbe menően ismerteti az Ausztriában és az osztrák tartományokban a 18. század végén érvénybe lépő és bonyolult bélyegzési gyakorlatot,⁶⁷⁷ melynek hatálya hazánkra nem terjedt ki.

Az ötvösművekre és nemesfémekből készült tárgyak jelölésére vonatkozó és Ausztriában 1867. január 1-jén hatályba léptetett törvényt az országgyűlés az 1868. évi XVIII. és az ezt módosító

⁶⁷² BENDA 2021. 97.

⁶⁷³ BENDA 2021. 97.

⁶⁷⁴ DIVALD 1929. 165-166.

⁶⁷⁵ BENDA 2021. 97.

⁶⁷⁶ „Eddig a legtöbb országban az ezüst tartalmát az ötvözetben úgy határozták meg, hogy kimondották: egy kölni márkában, azaz 16 latban hány lat és hány grán tiszta ezüst foglaltatik. Egy lat 24 gránra oszlik. Ha tehát az ezüst 13 latosnak mondatik, azzal az van mondva, hogy 16 latban van 13 lat tiszta ezüst és 3 lat réz. (...) Nálunk Magyarországon egész 1868-ig a 13 latos ezüst volt törvényes, azon innen törvényhozásunk a Franciaországban már rég óta dívó módszert fogadta el, mely szerint az ezüstötvözet tiszta ezüsttartalma ezred részek szerint határoztatik meg.” FRECSKAY 1877. 2. kötet 156.

⁶⁷⁷ MIHALIK JÓZSEF 1910. 86-90.

1875. évi XV. törvénycikkkel Magyarországon is fogantatba léptette. Egységesült a fémjelrendszer,⁶⁷⁸ továbbá a nemesfémötvözetek finomságát a korábban használt karát és lat helyett ezredrészekben adták meg és négy fokozatba sorolták.

A.) Az aranytárgyak esetében:

1. számú finomsági fok – 920 ezredrész
2. számú finomsági fok – 840 ezredrész
3. számú finomsági fok – 750 ezredrész
4. számú finomsági fok – 580 ezredrész

B.) Az ezüstitárgyak esetében:

1. számú finomsági fok – 950 ezredrész
2. számú finomsági fok – 900 ezredrész
3. számú finomsági fok – 800 ezredrész
4. számú finomsági fok – 750 ezredrész

Az arany- és ezüstitárgyak kizárólag akkor kerülhettek forgalomba, ha a Fémjelző és Fémbeváltó Hivatal finomságukat megvizsgálta, és a tartalomnak megfelelően fémjelezte. Azt a darabot, ami a kötelezően előírt arany- illetve ezüstfinomság utolsó fokát nem érte el, vagyis aranyból az 580 ezredrészt, ezüstből a 750 ezredrészt, összetörték.

A tárgyakba ütött fémjelek finomsági fokok szerint változtak, sőt ugyanazon finomságra a méretnek megfelelően is másféle: a nagyobb aranytárgyakra napsugaras Apolló-fő,⁶⁷⁹ kisebbekre zerge-fej és róka-fej;⁶⁸⁰ nagyobb ezüstitárgyakra Diana-fő a holdsarlóval, kisebbekre agár-fej és oroszlán-fej⁶⁸¹ került. Ausztriában és Magyarországon az arany- és ezüstitárgyakat

⁶⁷⁸ MIHALIK JÓZSEF 1910. 90.

⁶⁷⁹ Az Apolló-főt kihajtott, behajtott és egyenes vonalak határolják, ezzel fejezve ki az ötvözet aranytartalmát. A befelé hajlított vonal 14, az egyenes 15, a kihajlított vonal 16 százaléket jelent.

⁶⁸⁰ „A kisebb arany ékszerek többnyire csak a 3-dik s 4-dik számú aranyból készülnek...” FRECSKAY 1877. 2. kötet 181.

⁶⁸¹ „Die Feingehaltspunzen für grössere inländische Geräthe enthalten mythologische Figuren, und zwar jene für Goldgeräthe den Kopf der Diana mit der Mondessichel, nebst der Nummer des Feingehaltes der Waare (§. 20 des Gesetzes). Die Punzen der verschiedenen Feingehaltsgrade unterscheiden sich durch die Feingehaltsnummer und deren Stellung, sowie durch die Form der äusseren Einfassung. Zur Bezeichnung kleinerer inländischer Geräthe der häufiger vorkommenden niedrigeren Feingehaltsgrade dienen kleinen Punzen. Dieselben enthalten: für Gold Nr. 3 den Kopf einer Gemse, für Gold Nr. 4 den Kopf eines Fuchses, für Silber Nr. 3 den Kopf eines Windspiels,

1872. április 1-től⁶⁸² a nagyobb városokban felállított fémjelző hivatalok fémjelezték. Az említett hivatalok megkülönböztetését a fémjel keretén belül elhelyezett nyomtatott nagybetű volt hivatott szolgálni. Az A-tól N-ig terjedő betűket az Ausztria területén levő fémjelző hivatalok, a P-től Z-ig terjedő betűket pedig a magyarországi városokban felállított fémjelző hivatalok használták. Ausztriában leggyakoribb volt az „A” betűs jelzés (9.3 Kép), amelyet a bécsi, Magyarországon pedig a „P” betű, amelyet a budapesti fémjelző hivatal alkalmazott.⁶⁸³ (32.11 Kép) Ez az egységes jelzésrendszer a Monarchia felbomlásával szűnt meg. Az I. világháborút követően Ausztria 1921-ben már új fémjeleket alkalmazott, Magyarország még 1937-ig tartotta magát a Monarchia fémjeleihez azzal a kiegészítéssel, hogy a forgalomban levő osztrák jelzésű tárgyakat pótlólag fémjeleztetni volt szükséges.

A fémjelen kívül még egy jelzés volt a tárgyon, az ún. névjel. Ezt a készítő a fémjelzés előtt ütötték a darabba. A fémjelző hivatal nyilvántartást vezetett az ötvösökről, így a névjelről minden esetben megállapítható volt a készítő neve is.⁶⁸⁴

für Silber Nr. 4 den Kopf eines Löwen, mit der betreffenden Feingehaltsnummer und knapperer Einfassung.” KNIES 1896. 49-50.

⁶⁸² „Ab 1. April mußten alle Feingehaltspunzen zugleich das Kontrollamtszeichen enthalten.” LANZ – SCHMID – STRAHALM 1987. 23.

⁶⁸³ PALLAI 1970. 105-120.

⁶⁸⁴ PALLAI 1970. 120.

Összefoglaló

Esztergom és Kalocsa, két ősi szék a magyar egyház történelmében, melyek érsekei hol hadvezérek, hol polihisztorok, hol bőkezű mecénások voltak a magaskultúra szinte minden területére bíró hatással. Az is előfordult, hogy egymással versengve, vélt vagy valós sérelmeiket egészen a Római Pápa elé is hajlandók voltak elvinni, csak hogy a másikon elégtételt vegyenek. Simor János esztergomi- és Császka György kalocsa-bácsi érsek nem a perlekedő főpapok közé tartoztak. Egymás iránt érzett kölcsönös megbecsülés és tisztelet jellemezte kapcsolatukat. Motiválták egymást a nem pusztán maguk kedvére, hanem a köz javára létesülő műgyűjteményeik gyarapításában. Példaként szolgáltak egymásnak a mecénási megrendeléseknél, témát kínálva a jelen értekezésnek az egyházi ötvösművészet gyönyörű darabjaival, melyek Lippert József tervei nyomán, Bécsben, a Brix és Anders műhelyben kivételes műkincsek formájában kézzel foghatóvá is váltak.

A dolgozat törekedett arra, hogy ne csak ismertesse a főleg esztergomi és kalocsai egyházi gyűjteményekben őrzött tárgyakat, hanem a megrendelők személyes motivációit is kifejtse – ahol ez fellelhető volt –, új megvilágításba helyezve így az egyébként ismert darabokat.

Az értekezés a 19. század második felének magyar egyháztörténelméről szóló rövid összefoglalóval kezd, amikor is a magyar művészet éppen formai kifejezőnyelvét keresi, majd ismerteti a téma fontosabb hazai művészettörténeti publikációit, felsorolja a tipikus főpapi liturgikus díszeket és eszközöket, melyekre vonatkozóan a megrendelések zöme történt, bemutatja a két egyházfőt, majd az esztergomi és a kalocsai kincstár állapotát Simor és Császka korában, mecénási tevékenységüket, kitérve a műtárgyakat tervező Lippert Józsefre, s végül közli a katalógust a fotókkal együtt. Több tárgyat illetve tárgyegyüttest az értekezés mutat be újra, miután nyomuk veszett az elmúlt közel 200 évben, vagy most először, miután senki nem tudott a létezésükről. Klerikusként én ezzel a témával tudtam a szakrális művészet szolgálatára lenni.

Laus Deo.

Summary

Esztergom and Kalocsa, two ancient seats in the history of the Hungarian Church, had archbishops who were at times military leaders, polymaths, or generous patrons with an influence over nearly all areas of high culture. There were instances when, competing with each other, they were willing to take their perceived or real grievances all the way to the Pope in Rome, seeking retribution against the other. János Simor, the Archbishop of Esztergom, and György Császka, the Archbishop of Kalocsa, did not belong to the quarrelsome clerics. Their relationship was characterized by mutual respect and admiration. They motivated each other to build up their art collections, which were not just for their personal enjoyment but for the public good. They served as examples to one another in their patronage commissions, providing the subject for this study with the beautiful pieces of ecclesiastical goldsmithing, which, based on the designs of József Lippert and crafted in the Brix and Anders workshop in Vienna, became tangible as exceptional works of art.

This thesis aimed not only to present the objects preserved in the ecclesiastical collections of Esztergom and Kalocsa but also to elaborate on the personal motivations of the commissioners – wherever this could be identified – thus placing otherwise well-known pieces in a new light.

The dissertation begins with a brief overview of the Hungarian church history in the second half of the 19th century, a time when Hungarian art was seeking its formal language of expression. It then reviews the most important Hungarian art-historical publications on the topic, lists the typical liturgical ornaments commissioned by the high clergy, introduces the two church leaders, and describes the state of the Esztergom and Kalocsa treasuries during the time of Simor and Császka. It also details their patronage activities, highlights József Lippert, who designed many of the artworks, and finally presents a catalogue with photographs, specifically mentioning those items that have been identified as paired pieces in Esztergom and Kalocsa, including the St. Adalbert arm reliquaries and the travelling mass sets.

As a cleric, I felt that I could perhaps contribute, even if just a little, to the *ars sacra*, the service of sacred art.

Laus Deo.

Bibliográfia

Rövidítésjegyzék

AE = Archaeologiai Értesítő

AK = Archaeologiai Közlemények

AS = Archivum Saeculare

CA = A Catalogus Artefactorum

CIC = Codex Iuris Canonici (1917/1983)

EL = Egyházművészeti Lap

KFL = Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár

KFK = Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár

KFK FT = Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Fotótára

Körl. = Körlevél

LG = Lumen Gentium, Dogmatikus konstitúció az Egyházzól

META = Magyar Egyház- és Teológiatörténeti Akadémia Egyesület

METEM = Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség

PL = Prímási Levéltár, Esztergom

PL TGy = Prímási Levéltár Tervrajzgyűjteménye

PL AS = Prímási Levéltár Jogügyigazgatási és Gazdasági Levéltára

SC = Sacrosanctum Concilium, Konstitúció a Szent liturgiáról

ST = Aquinói Szent Tamás, Summa Theologiae, Editio altera romana ad emendatiores editiones impressa et noviter accuratissime recognita, Romae 1927.

SzfvPL = Székesfehérvári Püspöki Levéltár

Szöveges források

Császka György érsek újvidéki díszpolgári kinevezésének albuma. 1901. Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár Oklevéltára. KFL VIII.1.b.I.19.

Császka György érsek zombori díszpolgári kinevezésének albuma. 1902. Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár Oklevéltára. KFL VIII.1.b.I.21.

Érseki székváltáskor készült leltárak. Haynald-Császka. 1891-1892. A Haynald inventáriumban a jegyzék címe: „Nagyméltóságú és Főtisztelendő Császka György Kegyelmes Urunk által a Szepességből-Kalocsára szállított butorok, képek és tárgyak jegyzéke.” KFL III.9.b.

Haynald Lajos az aranymiséjére kapott egyházi rendeltetésű ajándéktárgyakat a Főszékesegyháznak adományozza. KFL I.1.a. 2675/1889. Főszékesegyház -Vegyes.

Patachich Ádám hagyatéki iratai. KFL II.1.c.1.

Perszonális iratok. Császka György érsek. Császka György és Bachruch Károly levelezése. KFL I.1.c.

Prímási Levéltár, Simor János hercegprímás titkos levéltára, Functiones episcopales aliaque, notata Joannis Simor primatis Hungariae et archiepiscopus Strigoniensis ad anno 1867-1877 inclusive.

Prímási Levéltár, Simor János hercegprímás titkos levéltára, Functiones episcopales aliaque, notata Joannis Simor primatis Hungariae et archiepiscopus Strigoniensis ad anno 1867-1877 inclusive., 2. doboz/4.fasciculus 34/secr. 1870. évi iratok.

Prímási Levéltár, Simor János hercegprímás titkos levéltára, Functiones episcopales aliaque, notata Joannis Simor primatis Hungariae et archiepiscopus Strigoniensis ad anno 1867-1877 inclusive., 2. doboz/7.fasciculus 56-57/secr. 1873. évi iratok

Prímási Levéltár, Simor János hercegprímás titkos levéltára, Functiones episcopales aliaque, notata Joannis Simor primatis Hungariae et archiepiscopus Strigoniensis ad anno 1867-1877 inclusive., 3. doboz/9.fasciculus 54/secr. 1875. évi iratok

Prímási Levéltár, Simor János hercegprímás titkos levéltára, Functiones episcopales aliaque, notata Joannis Simor primatis Hungariae et archiepiscopus Strigoniensis ad anno 1867-1877 inclusive., 3. doboz/11.fasciculus 5/secr. 1877. évi iratok

Prímási Levéltár, Simor János hercegprímás titkos levéltára, Functiones episcopales aliaque, notata Joannis Simor primatis Hungariae et archiepiscopus Strigoniensis ad anno 1867-1877 inclusive., 4. doboz/16.fasciculus 22/secr. 1882. évi iratok

Prímási Levéltár, Simor János hercegprímás titkos levéltára, Functiones episcopales aliaque, notata Joannis Simor primatis Hungariae et archiepiscopus Strigoniensis ad anno 1867-1877 inclusive., 5. doboz/20.fasciculus 52/secr. 1886. évi iratok

Székesfehérvári Püspöki Levéltár, A Székesfehérvárra küldött pásztorbotot kísérő Simor-levél, a rá adott fehérvári válasz fogalmazványa. SzfvPL - I.4. - No.5326/I. - 416/1877.

Képi források

A kalocsai Érseki Palota nagyebédlője. Erdélyi Fotó, Kalocsa, 19. század vége. KFK FT. 870.
Királyszoba. Erdélyi Fotó, Kalocsa, 19. század vége. KFK FT. 871.

Nyári lakosztály szalonja. Erdélyi Fotó, Kalocsa, 19. század vége. KFK FT. 873.

Vörösszalon. Erdélyi Fotó, Kalocsa, 19. század vége. KFK FT. 872.

Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kollonich-terme. Erdélyi Fotó, Kalocsa, 20. század eleje. KFK FT. 1394.

Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Patachich-terme. Erdélyi Fotó, Kalocsa, 20. század eleje. KFK FT. 1395.

A Szent Jobbot őrző üvegfalú henger, benne az ereklyével. Fotó: Szent Istvánról elnevezett Magyar Szalézi Tartomány, 2025.

Internetes források

https://archivum.asztrik.hu/sites/default/files/letoltesek/KFL_leveltarismerteto_2016_netre.pdf (Hozzáférés: 2025. december 4.)

<https://data.matricula-online.eu/de/oesterreich/wien/gutenberg/03-05/?pg=39> (Hozzáférés: 2026. január 26.)

Nyomtatott kiadványok

A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai. Szent István kézikönyvek 2. Szerk.: Diós István. Szent István Társulat, Budapest, 2000.

A hit asztala – Az áldozattól az istentiszteletig. Szerk.: Gáspár Zsuzsa és Maros Donka. Officina Nova, Budapest, 1990.

A kalocsai érsekségi könyvtárépület. Építészeti Szemle, 11. (1893) p. 334-338.

A keresztény művészet lexikona. Szerk.: Jutta Seibert. Corvina Kiadó, Budapest, 1989.

A klasszicizmustól a biedermeierig. Az európai iparművészet stíluskorszakai. Szerk.: Péter Márta. Iparművészeti Múzeum. Budapest, 1990.

A koronázás egyházi műtárgyai. Magyar Iparművészet, Szerk. Györgyi Kálmán, 1-3. (1917) p. 22-30.

A liturgiatudomány kézikönyve. Szerk.: Pákozdi István – Somorjai Ádám. Szent István Társulat, Budapest, 2020.

A Magyarországon készült régi egyházi kelyhek kiállításának leíró jegyzéke. Országos Magyar Iparművészeti Múzeum. Budapest, 1913.

A magyar iparművészeti múzeum és társulat ügyei. Művészi Ipar, Szerk.: Pasteiner Gyula, 2. évfolyam, 6. (1887) p. 254-255.

A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1892-1918 között. Szerk., vál., jegyz. Beke Margit. Szent István Társulat, Budapest, 2018.

A magyar művészet a 19. században. Építészet és Iparművészet. Szerk.: Sisa József. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Osiris Kiadó, Budapest, 2013.

A magyar orvosok és természetvizsgálók 1888. augusztus 23-27-ig Tátrafüreden tartott XXIV. vándorgyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Szerk.: Staub Móricz-Schächter Miksa, Franklin Társulat, Budapest, 1888.

A magyar történeti ötvösmű-kiállítás lajstroma. Összeáll. Pulszky Károly et al. Megnyitott 1884. év február hó 17-én. Budapest, Franklin Társulat Könyvnyomdája, 1884.

A magyarországi árvízkárosultak javára Budapesten gf. Károlyi Alajos palotájában 1876. évi májusban rendezett műipari és történelmi emlék-kiállítás tárgyainak lajstroma. Kész. Henszlmann Imre és Bubics Zsigmond. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1876.

A szentek fuvarosa: Divald Kornél felső-magyarországi topográfiája és fényképei 1900-1919. Szerk.: Bardoly István – Cs. Plank Ibolya. Forráskiadványok. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1999.

A XIII. Leó pápának szánt magyarországi ajándékok tárlata. Művészi Ipar. Szerk.: Pasteiner Gyula. 2. évfolyam, 6. (1887) p. 248.

Adatok művészetünk történetéhez. Művészet. Szerk.: Lyka Károly. IX. évfolyam, 2. (1910) p. 85-91.

ADRIÁNYI 1992 = ADRIÁNYI Gábor: Simor primás és a magyar egyházpolitika. In: Strigonium Antiquum I. Simor János emlékkönyv. Szerk.: Beke Margit, Márton Áron Kiadó, Budapest. 1992. p. 15-22.

ADRIÁNYI 1999 = ADRIÁNYI Gábor: Egyházpolitika a század közepén a püspöki kinevezések tükrében. In: Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon. Szerk.: Hegedűs András és Bárdos István. Esztergom 1999. p. 131-140.

ADRIÁNYI 2001 = ADRIÁNYI Gábor: Simor János érsek portréja. In: Lux Pannoniae – Esztergom az ezeréves kulturális metropolis (Millenniumi Konferencia-kötet) Balassa Bálint Múzeum, Esztergom, 2001. p. 307-318.

ADRIÁNYI 2005 = ADRIÁNYI Gábor: Patachich Ádám korának egyháztörténete. In: Patachich Ádám emléke konferencia és kiállítás emlékkönyve. Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár. Kalocsa, 2005.

Antiochiai Szent Ignác levele az efezusiakhoz. VI.1. Apostoli atyák. Szerk.: Vanyó László. (Ókeresztény Írók 1.) Szent István Társulat, Budapest, 2018.

Antiochiai Szent Ignác, Levél a szmürnai gyülekezetnek, 8,1 (Funk 1,282/SouChr 10,138-140).

ANTONS 1999 = ANTONS, Klara: Paramente – Dimensionen der Zeichengestalt, Schnell und Steiner Verlag, Regensburg, 1999.

Anyagismeret és gyártástechnológiák I-II. Szerk.: Dzurdzik János. 6. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet 1991-1992.

Aquinói Szent Tamás, *Summa theologiae* III. q. 73, a. 3 (Editio Leonina 12, 14k).

Ars Sacra – A liturgikus művészet kézikönyve. Szerk.: Szakács Béla Zsolt, Szent István Társulat, Budapest, 2019.

Az esztergomi egyház Drégely várában letett javainak jegyzéke. Országos Magyar Levéltár, Budapest, A Magyar Kamara Archívuma, E 210, Miscellanea No. 6. Ecclesiastica et religionaria, 3. tétel.

Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum Régi ezüstkiallításának leíró lajstroma. Szerk.: Csányi Károly. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1927.

Az új Magyarország történeti földrajzi leírása. Bél Mátyás: Pest-Pilis-Solt vármegye. In: Helytörténeti források és szemelvények a XVIII-XIX. századból. (Bács-Kiskun megye múltjából VI.) Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét, 1982.
ÁCS 2024 = ÁCS Pál: Hősök és hősénekek. A magyar hősköltészet Zrínyi előtt. HUNREN, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Budapest, 2024.

BALOGH 1955 = BALOGH Jolán: Az esztergomi Bakócz kápolna. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest 1955.

BALOGH 1966 = BALOGH Jolán: A művészet Mátyás király udvarában. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. I-II.

BARTA 1993 = BARTA Gábor: Adalékok az 1543. évi török hadjárat történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények 3. (1993). p. 3-17.

BAUERREIB 1957 = BAUERREIB, Romuald: Abtsstab und Bischofsstab. In: Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige vol. 68, 1957., p. 215-226.

BÁNK 1958 = BÁNK József: Egyházi Jog. Szent István Társulat, Budapest, 1958.

BEKE LÁSZLÓ 1980 = BEKE László: Sodronyzománcos ötvösművek. MTA MKCs, Budapest, 1980.

BEKE 1985 = BEKE Margit: Az esztergomi Prímási Levéltár (IV). In: Új Forrás, 17. évfolyam, 4. (1985) p. 93-97.

BEKE 2001 = BEKE Margit: A püspöki kar és az autonómia 1867-71 között. In: Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon. Szerk.: Sarnyai Csaba Máté. METEM, Budapest, 2001. p. 113-117.

BEKE 2003 = BEKE Margit Szerk.: Beke Margit. Esztergomi Érsekek 1001-2003. Szent István Társulat, Budapest, 2003.

BEKE 2006 = BEKE Margit: Az esztergomi bazilika 19. századi négy építető prímása. In: Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis III. Emlékkönyv az esztergomi bazilika felszentelésének

150. évfordulója alkalmából. Szerk.: Beke Margit Szent István Társulat, Budapest, 2006. p. 51-74.

BÉKEFI 1905 = BÉKEFI Remig: Emlékbeszéd Czobor Béla r. tag felett. In: Archeologiai Értesítő, Az MTA elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XII. kötet., 10. szám. Budapest, 1905. p. 289-322.

BÉKÉSI 1997 = BÉKÉSI Éva: Neorokokó stílusú kehely a 19. század végéről, az Egger-testvérek műhelyéből. *Ars Decorativa*, 16. Budapest, (1997) p. 143-154.

BENDA 2021 = BENDA Judit: A kúszólevél nyomában. Budai ötvösműhelyek és egy 15. századi műhely leletei. In: A nemes- és színesfémek régészete, története és néprajza a Kárpát-medencében Készítéstechnikai, archeometriai és társadalomtörténeti megközelítések. Az anyagi kultúra a Kárpát-medencében 6. Szerk.: Cseh Fruzsina – Kiss Viktória – Szulovszky János. Budapest, 2021. p. 89-103.

BERGER 2008 = BERGER, Rupert: *Lelkipásztori Liturgikus Lexikon. Vigilia*, Budapest, 2008.

BIZOŇOVÁ 2016 = BIZOŇOVÁ, Monika: Spišské biskupstvo v čase Prvej svetovej vojny a jej dôsledky. In: Kónya Péter: *Első világháború a Kárpátokban*. Eperjesi Egyetem kiadványai. Eperjes, Eperjesi Tudományegyetem, 2016. p. 119-126.

BLÜMELHUBER 1872 = BLÜMELHUBER Ferenc: A kehely, misekannák és füstölők. *Új Magyar Sion*. 3. évfolyam, 5. (1872) p. 340-358.

BLÜMELHUBER 1873 = BLÜMELHUBER Ferenc: Az egyházi művészet régészeti és gyakorlati kézikönyve. *Esztergom*, 4. évfolyam, 4. (1873) p. 285.

BOCK 1859 = BOCK, Franz: Der Schatz der Metropolitankirche zu Gran in Ungarn. In: *Jahrbuch der kaiserl. königl. Central-Commission der Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*. Wien 1859 I-III/3: 105-146.

BODÓ 2016 = BODÓ Sándor: A múzeumok története Magyarországon a dualizmus korában. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 2016. Kézirat.

BOSKOVITS 1964 = BOSKOVITS Miklós et.al.: *Az esztergomi Keresztény Múzeum képtára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.

BRAUN 1924 = BRAUN, Joseph: *Der Christliche Altar I-II*. München, 1924., I. Band: 43.

BUBRYÁK 2009 = BUBRYÁK Orsolya: *Családtörténet és reprezentáció*. Erdődy György (1680-1759) programja a galgóci várkastély kialakításában. PhD értekezés 2009., ELTE BTK, Kézirat.

BUBRYÁK 2013 = BUBRYÁK Orsolya: *Családtörténet és reprezentáció*. A galgóci Erdődyvárkastély gyűjteményei. MTA-BTK, Művészettörténeti Kutatóintézet. Budapest 2013.

BÚZÁS 2020 = BÚZÁS Gergely: Magyarország korai székesegyházairól. In: Középkori egyházi építészet Erdélyben. Konferencia-kötet, VI. Szerk.: Szöcs Péter Levente, Editura Muzeului Satmarean, Szatmárnémeti, 2020, p. 7-38.

C. TÓTH 2019 = C. TÓTH Norbert: A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye káptalanjainak középkori archontológiája. (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 15.), Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Kalocsa, 2019. Szerk.: Lakatos Andor, p. 140.

CZAICH Á. GILBERT 1899 = CZAICH Á. Gilbert: Regesták a római Dataria-levéltárak Magyarországra vonatkozó bulláiból II. Pál és IV. Sixtus pápák idejéből. Történelmi Tár 22. (1899) p. 256-272.

CZAKÓ 1905 = CZAKÓ Elemér: Régi mesterségek titkaiból. Magyar Iparoktatás 6. évfolyam, 1905., p. 199-207.

CZOBOR ÁGNES 1955 = CZOBOR Ágnes: Az esztergomi Keresztény Múzeum kiállításának vezetője. Népművelési Minisztérium Múzeumi Főosztálya, Budapest, 1955.

CZOBOR 1875 = CZOBOR Béla: A középkori egyházi művészet kézikönyve. Otte Henrik nyomán a magyar viszonyokhoz alkalmazva. Budapest, Hunyadi Mátyás Intézet, 1875.

CZOBOR 1880 = CZOBOR Béla: Az egyházi művészetek hazánkban. Egyházművészeti Lap, 1. szám. 1880. p. 5-13; 33-38.

CZOBOR 1883 = CZOBOR Béla: Széchy Dénes bíbornok kelyhe. Egyházművészeti Lap, 4. szám. 1883. p. 304-310; 353-358.

CZOBOR 1886 = CZOBOR Béla: Ipolyi Arnold váradi püspök új pluviale-csatja. Egyházművészeti Lap, 7-8. szám. 1886. p. 246-251.

CZOBOR 1898 = CZOBOR Béla: Egyházi emlékek. p. 509-646. In: Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. Történelmi kiállítás. Néprajz. Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. 5. kötet. Szerk.: Matlekovits Sándor. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvény-Társaság, 1898.

CZOBOR 1901 = CZOBOR Béla: Magyarország történelmi kiállítása. Magyarország a párisi világkiállításon, 1900. Hornyánszky Viktor, Erdélyi Mór. Budapest, 1901. p. 1-18.

CSATKAI 1938 = CSATKAI Endre: Dobiaschofsky Ferenc bécsi festő művei Sopronban. In: Soproni Szemle. 2. évfolyam, 3. (1938) p. 168-169.

CSÁNKY 1937 = CSÁNKY Dénes: Szepeshelyi táblaképfestészet a XV-XVI. században. (Szepesi festő két táblája a boroszlói Szépművészeti Múzeumban. In: Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum évkönyvei. 8. kötet. 1935-1936. Budapest, Országos Magyar Szépművészeti Múzeum, 1937. p. 7-128.

CSERNOCH 1887 = CSERNOCH János: Adalék az esztergomi főszékesegyházi kincstár történetéhez. In: Magyar Sion (Új sorozat) 1. évfolyam. (1887) p. 283-288.

CSERNYÁNSZKY 1933 = CSERNYÁNSZKY Mária: Az esztergomi főszékesegyházi kincstár paramentumai. Szerzői kiadás, Budapest, 1933., p. 27-30.

CSÉFALVAY 1984 = CSÉFALVAY Pál: Az esztergomi Főszékesegyházi Kincstár, Corvina Kiadó, Budapest, 1984.

CSÉFALVAY 1989 = CSÉFALVAY Pál: Ipolyi Arnold, a műgyűjtő. In: Ipolyi Arnold emlékkönyv. Halálának századik évfordulója alkalmából az esztergomi Keresztény Múzeumban 1986. december 12-én rendezett emlékülés anyaga. Szerk.: Cséfalvay Pál, Ugrin Emese. Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1989. p. 93-116.

CSÉFALVAY 1992a = CSÉFALVAY Pál: Az esztergomi Bazilika, Kincstár és Vármúzeum. Helikon Kiadó, Budapest, 1992.

CSÉFALVAY 1992b = CSÉFALVAY Pál: A műgyűjtő és építtető Simor. In: Simor János emlékkönyv. Szerk.: Beke Margit. Budapest, Márton Áron Kiadó, 1992. 57-64.

CSÉFALVAY 1993 = CSÉFALVAY Pál: A múzeum története. In: Keresztény Múzeum Esztergom. Budapest, 1993, p. 9-12.

CSÉFALVAY 2001 = CSÉFALVAY Pál: Simor János és a kortárs képzőművészet. In: 125 éves a Keresztény Múzeum (kiállítási katalógus), Keresztény Múzeum, Esztergom, 2001.

CSORBA 1978 = CSORBA Csaba: Esztergom hadi krónikája. Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest 1978. p. 88-97.

DANKÓ 1880 = DANKÓ József: Történelmi, műirodalmi és okmánytári részletek az esztergomi főszékesegyház kincstárából. Esztergom, 1880.

DÁVID 1981 = DÁVID Katalin: Magyar egyházi gyűjtemények kincsei. Révai Nyomda, Budapest, 1981.

DÁVID 2014 = DÁVID Katalin: Szakralitás a művészetben. In: dr. Kulin Ferenc (főszerk.): Magyar Művészet, Magyar Művészeti Akadémia Elméleti Folyóirata, II. évfolyam, 2. szám. Budapest 2014. p. 3-12.

Die ungarische Kunstgeschichte und die Wiener Schule 1846-1930: Collegium Hungaricum Wien, 1983.

DIVALD 1907 = DIVALD Kornél: Archaeológiai kutatások. In: Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1 évfolyam. 1. szám. 1907. p. 19-24.

DIVALD 1929 = DIVALD Kornél: A magyar iparművészet története. Szent István Társulat, Budapest, 1929.

DOLHAI 2002 = DOLHAI Lajos: A liturgia teológiája. Jel Kiadó, Budapest, 2002.

- DOLHAI 2006 = DOLHAI Lajos: Szentelési szertartások. Jel Kiadó, Budapest, 2006.
- ELIADE 1976 = ELIADE, Mircea: Trattato di storia delle religioni. Bollati Boringhieri, Torino, 1976.
- Erdély régi művészeti emlékeinek kiállítása az Iparművészeti Múzeumban. Művészeti Múzeumok Barátainak Egyesülete. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1931.
- Esztergom nevezetességei. Rövid képes kalauz. Szerk.: Homor Imre. Esztergom Szabad Királyi Megyei Város Idegenforgalmi Bizottsága Esztergom, 1930.
- F. LUDVÁNYI 1972 = F. LUDVÁNYI Gabriella: Az egri liceumi múzeum és képtár megalakulása. In: *Agria – Az Egeri Múzeum Évkönyve. Annales Musei Agriensis* 10. (1972) Szerk.: Bakó Ferenc. Alföldi Nyomda, Debrecen 1972. p. 65-72.
- FARKAS ANNA 1991 = FARKAS Anna: Szent István király jobbjá. Formatív Kiadó. Budapest, 1991. [lapszámozás nélkül]
- FARKAS ATTILA 1995 = FARKAS Attila: Budapest, Szent István Bazilika, Szent Jobb-kápolna és kincstár. 3. kiadás. H.n. [Budapest], 1995. (Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára 384.)
- FARKAS LAJOS 1981 = FARKAS Lajos: A vésnök. Műszaki Kiadó, Budapest, 1981.
- FEDELES 2011 = FEDELES Tamás: Egy középkori főúri család vallásossága. In: *Századok* 2. (2011) p. 377-418.
- FEICHTINGER 1884 = FEICHTINGER Sándor doktor önéletírása [1884]. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Piliscsaba. 2005.
- FEKETE 2017 = FEKETE Krisztián: Ötvösök az 1862. évi Adressbuchban. *Folia Historica* 32. (2017) p. 131-210.
- FILLITZ – AMANN 1996 = FILLITZ, Hermann – AMANN, Wolfgang: Der Traum vom Glück: die Kunst des Historismus in Europa [Ausstellung im Künstlerhaus und der Akademie der Bildenden Künste in Wien, 13. September 1996 – 6. Jänner 1997] Brandstätter, Wien. 1996.
- FLEISCHER 1935 = FLEISCHER Gyula: Magyarok a Bécsi Képzőművészeti Akadémián. MTA Budapest, 1935.
- FOERK 1911 = FOERK Ernő: A kalocsai Szent István-kori székesegyház érseki sírja. *Archaeologiai Értesítő* 31. (1911) p. 19-33.
- FOERK 1915 = FOERK Ernő: A kalocsai székesegyház. In: *Magyarország Műemlékei* IV. Szerk.: FORSTER 1915 = FORSTER Gyula, Franklin Társulat, Budapest, 1915. p. 41-70.
- FÖLDES 1981 = FÖLDES Emília: Szentpéteri József 1781-1862. Budapesti Történeti Múzeum. Budapest, 1981.
- FRAKNÓI 1881 = FRAKNÓI Vilmos: Tomori Pál élete és levelei. Athenaeum, Budapest. 1881.

FRAKNÓI 1889 = FRAKNÓI Vilmos: Erdődi Bakócz Tamás primás műtárgyai. In: *Archaeologiai Értesítő* 9. (1889) p. 112-120.

FRAKNÓI 1891 = FRAKNÓI Vilmos: Rómer Flóris emlékezete. *Századok* XXV. (1891) 177-199.

FRECSKAY 1877 = FRECSKAY János: Találmányok könyve: ismeretek a kézmű- és műipar mezejéről. 1-2. kötet. Franklin Társulat, Budapest, 1877.

GARAMI 2003 = GARAMI Gréta: Az Egyházművészeti Lap könyvészeti leírása. Az Egyházművészeti Lapok 1880-1887 között megjelent számainak teljes tartalomjegyzéke. In: *Ars Hungarica* 31 (2003) 1-2. sz., Budapest, 2003. p. 147-201.

GÁBOR 2007 = GÁBOR Eszter: Czobor Béla háza a Lendvay utcában. In: *Nulla dies sine linea. Tanulmányok Passuth Krisztina hetvenedik születésnapjára.* Szerk.: Berecz Ágnes – L. Molnár Mária – Tatai Erzsébet. Budapest, 2007. 31-40.

GENTHON 1948 = GENTHON István: Esztergom műemlékei. 1. rész. Múzeumok, Kincstár, Könyvtár. Magyarország műemléki topográfiája. I. kötet. A könyvtári részt T. Berkovits Ilona írta. Budapest, Műemlékek Országos Bizottsága, Egyetemi Nyomda, 1948.

GEREVICH 1917 = GEREVICH Tibor: A koronázási kincsek. *Vasárnapi Újság*. 62. évfolyam, 2. (1917) p. 28-30.

GEREVICH 1923 = GEREVICH Tibor: *Ipolyi Arnold (1823-1886).* Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó. Budapest, 1923.

GEREVICH 1928a = GEREVICH Tibor: A San Gregorio Magno, a Hercegprimás tituláris temploma. In: *Primás-album Dr. Serédi Jusztinián Magyarország bíbornok hercegprimása tiszteletére.* Szerk. Artner Edgár. Franklin Társulat, Budapest, 1928, p. 77-96.

GEREVICH 1928b = GEREVICH Tibor: Esztergomi Műkincsek. In: *Primás-album Dr. Serédi Jusztinián Magyarország bíbornok hercegprimása tiszteletére.* Szerk. Artner Edgár. Franklin Társulat, Budapest, 1928, p. 179-263.

GOERGEN 2007 = GEORGEN, Aloys: *Glaubensästhetik. Aufsätze zu Glaube, Liturgie und Kunst.* Herausgegeben von Albert Gerhards und Heinz Robert Schlette, LIT-Verlag, Münster 2007.

GROTTE 1984 = GROTTE András: Kísérlet néhány magyarországi ötvösjegy feloldására. In: *Művészettörténeti Értesítő*. XXXIII. 2-3. szám. (1984) p. 164-166.

GROTTE 2002 – 2003 = GROTTE András: A győri ötvösség 1800-1872. (Győri művészettörténet, 3.) Szerk.: N. Mészáros Júlia. Városi Művészeti Múzeum, Győr, 2002-2003.

GROTTE 2008 = GROTTE András: Kísérlet néhány magyarországi ötvösjegy feloldására. In: *Művészettörténeti Értesítő*. LVII. 1. szám. (2008) p. 123-144.

GYÁRFÁS 1912 = GYÁRFÁS Tihamér: *A brassai ötvösség története.* Hentschel Henrik, Brassó, 1912.

GYÖRFFY 1886 = GYÖRFFY Lajos: Az esztergomi bazilika története és leírása. Buzárovits Gusztáv Könyvnyomdája, Esztergom, 1886.

HAICZL 1874 = HAICZL Kálmán: Simor János Római Útinaplója 1874. Stephaneum, Budapest, 1874.

HAMPEL JÓZSEF 1891 = HAMPEL József: Emlékbeszéd Rómer F. Flóris rendes tagról. 24. In: A MTA elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszéd. VI. kötet, 13. szám. Szerk.: A főtitkár. MTA Budapest, 1891. p. 64.

HARASZTY 1843 = HARASZTY Samu: Kalocsa, s vidéke (Utazási vázlat). In: Magyar Életképek. II. kötet, 5. füzet. (1843) p. 385-421.

HEGEDŰS 2007 = HEGEDŰS András: Beszámoló a Prímási Levéltár és az Esztergomi Főkáptalani Levéltár költöztetéséről. In: Levéltári Szemle, 57. (2007) 3. szám, 95-98.

HELLER 2000 = HELLER István: Ungarische und siebenbürgische Goldschmiedearbeiten: Vom Ende des 16. Jahrhunderts bis zum Ende des 19. Jahrhunderts. Himmer Verlag München, 2000.

HENSZLMANN 1876 = HENSZLMANN Imre – BUBICS Zsigmond: A magyarországi árvízkárosultak javára Budapesten Gr. Károlyi Alajos palotájában 1876. évi májusban rendezett műipari és történelmi emlékkiállítás tárgyainak lajstroma. Budapest, Magyar Király Egyetemi Könyvnyomda 1876.

Herczeg-Primásunk új palotája. In: Esztergomi Közlöny 4. (48.)

Historizmus és eklektika. In: Historizmus és eklektika. Kiállítás az Iparművészeti Múzeum gyűjteményéből. Az európai iparművészet stíluskorszakai. I–II. kötet. Szerk.: Péter Márta. Iparművészeti Múzeum. Budapest, 1992. p. 13-22.

HOMOR 1930 = Homor Imre: Esztergom nevezetességei. Rövid képes kalauz. Kiadja sz. kir. megyei város Idegenforgalmi Bizottsága. Esztergom 1930.

HONSELMANN 1975 = HONSELMANN, Klemens: Das Rationale der Bischöfe. Selbstverlag, Paderborn 1975.

HORVÁTH HENRIK 1930 = HORVÁTH Henrik: Magyar ötvösök Bécsben. In: Historia III. évfolyam 1-3. szám. Szerk: Horváth Károly. Mellékletek III/3. Külföldi Kapcsolatok. Budapest, 1930. p. 3-14.

HORVÁTH HENRIK 1937 = HORVÁTH Henrik: Szentpéteri József pesti ötvösmester művészete. In: Budapest Régiségei. Régészeti és Történeti Évkönyv. XII. Szerk.: Kuzsinszky Bálint. Budapest, 1937. 197-257.

HORVÁTH HILDA 1992 = HORVÁTH Hilda: Bubics-gyűjtemény. In: Hitel 11. (1992) p. 55.

H. KOLBA 1973 = H. KOLBA Judit – T. NÉMETH Annamária: Ötvösművek. Szerk.: Fülep Ferenc. Athenaeum Nyomda, Budapest, 1973.

H. KOLBA 2008 = H. KOLBA Judit – HAPÁK József: Egyházak Kincsei Magyarországon. Kossuth Kiadó Zrt., 2008.

Illustrierter Preis-Catalog von Brix & Anders k.k. Hof-Gold-, Silber- und Bronzewaaren-Fabrikanten in Wien. Buchdruckerei A. Keiß, [A kiadás éve ismeretlen, lapszámozás nélkül.]

IPOLYI 1863 = IPOLYI Arnold: Magyar ereklyék. Archaeologiai Közlemények III. kötet (1863) 1. sz. p. 65-126.

IPOLYI 1867 = IPOLYI Arnold Szent László Társulati javaslata az egyházi művészetnek hazánkban emelése- és terjesztése ügyében. In: Magyar Sion 1867 (5. évfolyam) p. 856-862.

IPOLYI 1887 = IPOLYI Arnold: Műtörténeti tanulmány különös tekintettel a magyar ötvös- és zománcműre. In: Ipolyi Arnold: Műtörténeti tanulmányok. Ipolyi Arnold kisebb munkái IV. kötet. Budapest, Franklin. 1887. p. 433-534.

IPOLYI 1888 = IPOLYI Arnold: Megnyitó beszéd az Országos Magyar Képzőművészeti Tanács 1885. március 8-ikán tartott közgyűlésén. Ipolyi Arnold kisebb munkái. V. Beszédek. Szerző megbízásából közrebocsátja Bunyitay Vince. Budapest, 1888.

IPOLYI 1989 = IPOLYI Arnold emlékkönyv. Halálának századik évfordulója alkalmából az esztergomi Keresztény Múzeumban 1986. december 12-én rendezett emlékülés anyaga. Szerk.: Cséfalvay Pál – Ugrin Emese. Budapest, 1989.

ISTVÁNFFY 2008 = ISTVÁNFFY Miklós: Az új rezidencia története az érseki városban. In: Strigonium Antiquum VII. Az esztergomi prímási palota története. Szerk.: Hegedűs András, Pannonhalma, 2008. p. 25-55.

IVÁNYI 1983 = IVÁNYI Béla: Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon 1331-1600. Budapest, 1937. Újra kiadva: A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 11.) József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, Szeged, 1983.

JERNYEI 2000 = JERNYEI Kiss János: A kalocsai érseki székesegyház és rezidencia megújulása a 18. században. In: Kalocsa történetéből. Szerk.: Koszta László. Kalocsa Város Önkormányzata, Kalocsa, 2000. p. 243-282.

JERNYEI 2005 = JERNYEI Kiss János: Patachich Ádám és kalocsai érseki rezidencia. In: Lakatos Adél (Szerk.) Zajezdai báró Patachich Ádám kalocsai érsek (1776-1784) halálának 220. évfordulója alkalmából rendezett konferencia és kiállítás emlékkönyve. Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár. Kalocsa, (2005) p. 67-70.

JUHOS 2016 = JUHOS Rózsa: A garamszentbenedeki Úrkoporsó. In: Ars Hungarica, (2016) 4. p. 339-352.

KAINDL 2008 = KAINDL, Heimo: Eins+385 Kirchenkunst zum Staunen. Ein Handbuch kirchlicher Kunstschätze. Graz 2008.

Kalauz az Orsz[ágos] Magy[ar] Iparművészeti Múzeum részéről rendezett könyvkiállításához. Iparművészeti Múzeum, Budapest, 1882.

KASTNER 1870 = KASTNER, Leopold: Adressenbuch für Handel, Gewerbe und Actien-Gesellschaften der Oesterreichisch-ungarischen Monarchie. Zusammengestellt und herausgegeben von Leopold Kastner. Wien, 1870.

KATONA 2001, 2003 = KATONA István: A kalocsai érseki egyház története. 1-2. kötet. Ford.: Takács József. Szerk.: Romsics Imre és Thoroczky Gábor. Kalocsai Múzeumbarátok Köre, Kalocsa, 2001., 2003.

KEMENCZEI 2010 = KEMENCZEI Ágota: Az Egger műkereskedés és kapcsolata a Nemzeti Múzeummal a dualizmus korában. Folia Historica 27. (2010-2011) p. 99-116.

KEREKES 2021 = KEREKES Dóra: „Jaj, de szép ez a vagon, anyukám!” A Szent Jobbot szállító Aranyvonat. In Honismeret 49. 4. (2021) p. 27-35.

KERNY 2000 = KERNY Terézia: A szepeshelyi szárnyasoltárokról. In: Ars Hungarica 28.1. (2000) p. 27-36.

KIRSCHBAUM 1971 = KIRSCHBAUM, Engelbert: Lexikon der christlichen Ikonographie. III. Band, Herder, Rom, 1971.

KISS ÁKOS 1966 = KISS Ákos: Néhány szó a hisztorizmusról. Művészet VII. 11. (1966) p. 8-10.

KISS ÁKOS 1969 = KISS Ákos: A hisztoricizmus iparművészetének kérdéséhez. Művészettörténeti Értesítő, XVIII. 2. (1969) p. 160-171.

KISS ÁKOS 1972a = KISS Ákos: A hisztorizmus a magyar iparművészetben. Művészettörténeti Értesítő, XXI. 2. (1972) p. 104-119.

KISS ÁKOS 1972b = KISS Ákos: Fragen des Historismus. In: Evolution générale et développements régionaux en histoire de l'art: actes du XXIIe Congrès International d'Histoire de l'Art. Sous la direction de György Rózsa. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. p. 609-616.

KISS ERIKA 2000 = KISS Erika: Történelmi kiállítások a 19. században. In: Történelem-Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2000. március 17-szeptember 24. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria. p. 514-520.

KISS ERIKA 2007 = KISS Erika: Giergl Alajos ötvösmester és a pest-budai ötvösség a 19. század első felében. In: Művészgenerációk. A Györgyi-Giergl család három évszázada. Szerk.: Basics Beatrix et al. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2007. p. 35-39.

KISS ERIKA 2015 = KISS Erika: Rómer Flóris és az ötvösség kutatása. In: Archeológia és műtörténet. Tanulmányok Rómer Flóris munkásságáról születésének 200. évfordulóján. Szerk.:

Kerny Terézia – Mikó Árpád. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015. p. 143-161.

KISS ERIKA 2022 = KISS Erika: ...az mi kevés ezüst marhácskám vagyon... Ötvösművek a három részre szakadt Magyarországon. Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2022.

KNIES 1896 = KNIES, Karl: Die Punzierung Oesterreich. Eine geschichtliche Studie mit mehreren Textabbildungen und 10 Lichtdrucktafeln. Manz'sche k. u. k. Hof- u. Universitäts-Buchhandlung, Wien, 1896.

KOMÁRIK DÉNES 1982 = KOMÁRIK Dénes: A gótizáló romantika építésze Magyarországon. In: Építés-Építéstudomány. 14. kötet. 3-4. (1982) p. 275-319.

KOMÁRIK ISTVÁN 1935 = KOMÁRIK István: A kalocsai Jézus-társasági intézet vázlatos története (1860-1935) A Jézus Társasági Kalocsai érseki főgimnázium értesítője az 1934-35. jubileumi évben. Kalocsa, 1935.

KOMISZÁR 2012 = KOMISZÁR Dénes: Egernek ősz galambja. Nyíregyháza, Örökségünk Könyvkiadó Kft. 2012.

KONTSEK 1998 = KONTSEK Ildikó: Keresztény Múzeum. Az állandó kiállítás ismertetője. Esztergom, Keresztény Múzeum, 1998.

KONTSEK 2007 = KONTSEK Ildikó: Keresztény Múzeum. In: Magyar Múzeumok 13 évf. (2007). 4. szám. p. 34-37.

KONTSEK – HEGEDŰS 2008 = KONTSEK Ildikó – HEGEDŰS András: A Prímási Palotában elhelyezett gyűjtemények. In: Strigonium Antiquum VII. Az esztergomi prímási palota története. Szerk.: Hegedűs András, Pannonhalma, 2008. p. 79-87.

KONTSEK 2013 = KONTSEK Ildikó: „Rajta leszünk, nem nyugszunk míg csak zománczunk e szép nemét sikerül felélesztenünk” – A sodronyzománc használata a XIX. század második felének magyarországi ötvösművészetében. In: Magyar Sion. 7. évfolyam 1. (2013) p. 89-98.

KONTSEK 2014 = KONTSEK Ildikó: Simor János hercegprímás a Keresztény Múzeum megalapítója. In: Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis VI. Budapest, Szent István Társulat (2014) p. 35-39.

KORPÁS 2008 = KORPÁS Zoltán: V. Károly és Magyarország (1526-1538). Századvég, Budapest 2008.

KOSZTA 2013 = KOSZTA László: A kalocsai érseki tartomány kialakulása. (A Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület Egyháztörténeti Kutatóközpontjának sorozata, 2.) Pécs, 2013. p. 150.

KOVÁCS GERGELY 2013 = KOVÁCS GERGELY: „Tündöklő csillagunk.” A Szent István-ereklyék története. In: Honismeret, 41. (2013) p. 23-29.

KOVÁCS GERGELY 2016 = KOVÁCS GERGELY: Czobor Béla (1852-1904) – Hagyomány és útkeresés. „Emberek és nem frakkok”. A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai 12. Enigma Online, nr. 119. Szerk: Markója Csilla – Bardoly István. 2016., 5-25.

KOVÁCS ÉVA 1983 = KOVÁCS Éva: Mátyás király Kálváriája Esztergomban. Helikon Kiadó, Budapest, 1983.

KÓBORNÉ 2025 = KÓBORNÉ Szabó Ágnes: Az Opus Fiorentinum egy magyarországi munkája – Bakócz Tamás miseruhája az esztergomi Főszékesegyházi Kincstárban. PPKE-BTK Budapest 2025.

Költözködő Érsek. Fővárosi Lapok. 1891. december 13. (342. szám) p. 2560.

Könyvkiállítási emlék. A „Könyvkiállítási Kalauz” második bővített kiadása. Iparművészeti Múzeum, Budapest, 1882.

KÖRMENDY 1979 = KÖRMENDY Kinga: A Knauz-hagyaték kódextöredékei és az esztergomi egyház középkori könyvtárának sorsa. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, 1979.

KÖRMENDY 1989 = KÖRMENDY Kinga: Körmendy Kinga: Középkori esztergomi könyvgyűjtemények. Ars Hungarica 17. (1989) p. 41-46.

KÖRMENDY 1991 = KÖRMENDY Kinga: Körmendy Kinga: Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, a ferences rendház és a Városi Babits Könyvtár állományának történeti áttekintése. Magyar Könyvszemle 107. (1991) p. 20-40.

KÖVES-KÁRAI 2021 = KÖVES-KÁRAI Petra: A ház megtelt a balzsam illatával. Ozsvári Csaba művészete. (METEM Könyvek 33.) Budapest, 2021. p. 74-100.

KÓHALMI-KLIMSTEIN 1886 = KÓHALMI-KLIMSTEIN József: Simor János bíbornok, érsek, Magyarország Herczeg-prímásának élete és működése. Fél százados papi jubileuma alkalmából. Stampfel Károly, Pozsony-Budapest, 1886.

KÖRÖSY 1896 = KÖRÖSY László: Esztergom és környéke. In: Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben. Magyarország IV. kötete. Magyar Királyi Államnyomda, Budapest, 1896. p. 507-528.

KŐSZEGHY 1912 = KŐSZEGHY Elemér: A magyar ötvösjegyek rendszeres gyűjtéséről. In: Archaeologiai Értesítő 32. (1912) p. 132-150.

KŐSZEGHY 1936 = KŐSZEGHY Elemér: Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1936.

LABHART 1963 = LABHART, Verena: Zur Rechtssymbolik des Bischofsrings. Böhlau-Verlag, Köln, 1963.

LADOCSE 1992 = LADOCSE Gáspár: Simor prímás az I. Vatikáni Zsinaton. 31-38. In: Strigonium Antiquum I. Simor János emlékkönyv. Szerk.: Beke Margit. Márton Áron Kiadó, Budapest, 1992.

LAKATOS ADÉL 2013 = LAKATOS Adél: Szent István király kalocsai ereklyetartó hermája. In: Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István tiszteletéről halálának 975. évfordulóján. Magyar királyok és Székesfehérvár IV., A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai 9. Szerk.: Kerny Terézia és Smohay András. Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár, 2013. p. 72-82.

LAKATOS ADÉL 2015 = LAKATOS Adél: Kalocsai Kincsestár. Válogatás a Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények egyházművészeti anyagából. Szerk.: Lakatos Adél. Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai, 10. Kalocsai Érseki Kincstár, Kalocsa, 2015.

LAKATOS ADÉL 2016 = LAKATOS Adél: Szűz Mária kultuszához kapcsolódó egyházművészeti emlékek a Kalocsai Főegyházmegyében-Művészettörténeti áttekintés. In: Mária-enciklopédia, Kalocsa, 1950. Forráskiadvány és adattár. Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Kalocsa, 2016.

LAKATOS ADÉL 2019 = LAKATOS Adél: Patachich Ádám (1716-1874) tudomány- és művészetpártoló tevékenysége nagyvárad püspöksége és kalocsai érseksége idején. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 31. évfolyam. 1-4. METEM, Budapest, 2019. p. 127-189.

LAKATOS ADÉL 2022 = LAKATOS Adél: Egy eltűnt főpapi gyűjtemény nyomában. Császka György „szepesi képtára.” In: Ecclesiae et historiae servus infatigabilis. Tanulmányok Somorjai Ádám 70. születésnapjára. Szerk.: Zombori István. METEM, Budapest, 2022., p. 126-141.

LAKATOS ADÉL 2025 = LAKATOS Adél: A kalocsai érsekek művészet- és tudománypártoló tevékenysége 1710-1945 között, különös tekintettel Császka György kalocsai érsek életművére és kalocsai érseki időszakára. PhD értekezés 2025., ELTE BTK, Kézirat.

LAKATOS ANDOR 1995 = LAKATOS Andor: Haynald Lajos közéleti és politikai tevékenysége. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 7. évf. (1995) 3-4. szám p. 97-150.

LAKATOS ANDOR 1998 = LAKATOS Andor: A Kalocsai Főszékeskáptalan Levéltára. Kalocsai Múzeumi Értekezések 4. Kalocsai Múzeumbarátok Köre. Kalocsa, 1998.

LAKATOS ANDOR 2005 = LAKATOS Andor: Patachich Ádám mint főpap – a nagyvárad püspöki és kalocsai érseki széken (1759-1784). In: Patachich Ádám emléke konferencia és kiállítás emlékkönyve. Szerk.: Lakatos Adél. Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai, 4. Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár. Kalocsa, 2005, p. 25-39.

LAKATOS – HROMJAK – KLIEBER 2020 = LAKATOS ANDOR – HROMJAK, Ľuboslav – KLIEBER, Ruppert: XI-1-6. Georg Császka. In: Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein

amtsbiographisches Lexikon. I. Band. Die röm-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn. Berlin, Duncker & Humblot, 2020. p. 328-335.

LAKATOS-BALLA 2012 = LAKATOS-BALLA Attila: Ipolyi Arnold püspök hagyatéka Nagyváradon. Miscellanea Historica Varadinensia III. Szerk.: Emődi András. Nagyvárad Római Katolikus Püspökség, Nagyvárad, Varadium Script, 2012.

LANZ – SCHMID – STRAHALM 1987 = LANZ, Bernhard – SCHMID, Sabine-Daniele – STRAHALM, Werner: Silber der österreichisch-ungarischen Monarchie. Edition Strahalm. Graz, 1987.

LAYER 1935 = LAYER Károly: A régi Buda és Pest iparművészetének kiállítása. Leíró lajstrom. Iparművészeti Múzeum. Budapest, 1935.

LEPOLD – HOMOR 1923 = LEPOLD Antal és HOMOR Imre: Esztergomi kalauz. Esztergom város nevezetességeinek rövid ismertetése. (A város térképével). Buzárovis Gusztáv kiadása. Esztergom 1923.

LEPOLD 1929 = LEPOLD Antal: Adatok az esztergomi főszékesegyházi kincstár történetéhez. Különlenyomat az Esztergom 1928. évfolyamából. Esztergom, Hunnia. 1929.

LEPOLD 1930 = LEPOLD Antal: Az esztergomi Keresztény Múzeum kegyérmei és történeti érmei. Hunnia, Esztergom, 1930.

LEPOLD 1942 = LEPOLD Antal: Az Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár katalógusa. Szent István Társulat, Budapest, 1942.

LEPOLD – LIPPAY [é.n.] = Lepold Antal és Lippay Lajos: Esztergomi útikönyv. Buzárovis Gusztáv kiadása. Esztergom [é.n.].

LIPP 2020 = LIPP Mónika: Eszterházy Károly püspök Szűz Mária tisztelete – műalkotások tükrében. In: Tanulmányok Eszterházy Károly egri püspök szellemi és épített örökségéről. Szerk. Dinnyés Patrik – Nagy Andor; Líceum, Eger, 2020., p. 215-225.

LOVAG-WEINER 1983 = LOVAG Zsuzsa – WEINER Piroska: Ötvösművészet. In: Régiségek könyve. Szerk.: Voit Pál. Gondolat, Budapest, 1983. p. 178-215.

Magyarország történeti emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon. Szerk.: Czobor Béla – Szalay Imre. Gerlach Márton és Társa, Budapest-Bécs, 1897-1903. II. kötet.

Magyar szentek tisztelete és ereklyéi. Kiállítás katalógus. Keresztény Múzeum, Esztergom, 2000.

MAROSI 1994 = MAROSI Ernő: Lippert József pozsonyi főoltára. In: Ars Hungarica, 1. (1994) p. 125-132.

MAROSI 2016 = MAROSI Ernő: Művészettörténet-írás, művészettörténészek. Enigma. XIII. évf. (2016.) 47. szám p. 11-28.

MENDIK 1864 = MENDIK Ágoston: IX. Pius római pápa és a magyar püspöki kar vagyis főpapok és egyháznagyok életrajzgyűjteménye. Lyceumi Könyvnyomda, Pécs, 1864. p. 130-136.

MERÉNYI 1894 = MERÉNYI Lajos: Várdai Pál érsek ingóságai. Magyar Történelmi Társulat 1894. p. 170-174.

MESZLÉNYI 1970 = MESZLÉNYI Antal: A magyar hercegprímások arcképsorozata. Szent István Társulat, Budapest, 1970.

MIHALIK JÓZSEF 1896 = MIHALIK József: Régi hazai ötvösműveink az Ezredéves Országos Kiállításon. In: Archaeologiai Értesítő 16. (1896) p. 328-344.

MIHALIK JÓZSEF 1900 = MIHALIK József: Kassa város ötvösségének történetéből. Budapest, 1900.

MIHALIK JÓZSEF 1910 = MIHALIK József: Az ötvösművek hitelesítő bélyegeiről. In: Múzeumi és Könyvtári Értesítő. Szerk.: Mihalik József. 4. évfolyam, 2-3. füzet. Budapest, 1910. p. 78-93.

MIHALIK JÓZSEF 1911 = MIHALIK József: Háromszáz év a pozsonyi ötvösség történetéből. In: Múzeumi és Könyvtári Értesítő. Szerk.: Mihalik József. 5. évfolyam, 2-3. füzet. Budapest, 1911. p. 85-155.

MIHALIK JÓZSEF 1912 = MIHALIK József: Az ötvösség. Athenaeum, Budapest, 1912.

MIHALIK JÓZSEF 1918 = MIHALIK József: Besztercebányi ötvösök a XV-XIX. században. In: Múzeumi és Könyvtári Értesítő. Szerk.: Mihalik József. 12. évfolyam, 2. füzet. Budapest, 1918. p. 36-53; 127-142.

MIHALIK SÁNDOR 1917 = MIHALIK Sándor: Nagyszombati ötvösmesterek a XVI-XVIII. századból. Múzeumi és Könyvtári Értesítő 11. évfolyam, 2-3. füzet. Budapest, 1917. p. 73-88.

MIHALIK SÁNDOR 1919 = MIHALIK Sándor: A rimaszombati ötvöscéh. Budapest, Magyar Távirati Iroda Rt. Házinyomdája. 1919.

MIHALIK SÁNDOR 1936 = MIHALIK Sándor: A magyarországi református egyházak pesti ötvösművei. In: Budapest Székesfőváros Városháza Történelmi Monográfiái 7. Tanulmányok Budapest múltjából. IV. Szerk.: Némethy Károly. Budapest, 1936. p. 174-197.

MIHALIK SÁNDOR 1948 = MIHALIK Sándor: Szentpéter József, a magyar Cellini. In: Magyar Művészet, 15. (1948) p. 266-270.

MIHALIK SÁNDOR 1954 = MIHALIK Sándor: Szentpéter József ötvösmester élete, önéletrajza, művei. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1954.

MIHALIK SÁNDOR 1970 = MIHALIK Sándor: Der Goldschmied Sebastian Hann, Acta Historiae Artium, 16 (1970), p. 151-197.

- MIHÁLYFI 1933 = MIHÁLYFI Ákos: A nyilvános istentisztelet. Szent István Társulat, Budapest, 1933.
- MIKÓ 1993 = MIKÓ Árpád: Várdy Pál esztergomi érsek hagyatéki leltára (1549) és az esztergomi egyház kincseinek sorsa Mohács után. *Ars Hungarica* 21. (1993) p. 61-90.
- MIKÓ 2006 = MIKÓ Árpád szerk.: *Pannonia Regia, Művészet a Dunántúlon 1000-1541* (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2006/4). Katalógus. X. *Ecclesia Exornata: Templomok ékességei 1300-1500*.
- MOJZER 1958 = MOJZER Miklós: *Az esztergomi Keresztény Múzeum képtárának útmutatója*. Athenaeum, Budapest, (Solymár István) 1958.
- MOJZER 1964 = MOJZER Miklós: *Tanulmányok a Keresztény Múzeumban I.* In: *Művészettörténeti Értesítő* 13. évf. 3. (1964) p. 214-226.
- MOLNÁR ANTAL 2006 = MOLNÁR Antal: *Szent István és Ragusa. A Szent Jobb Raguzába vitelének kérdéséhez*. In: „Hol vagy István király?” Gondolat, Budapest, 2006. p. 49-62.
- MOLNÁR GYÖRGY 2004 = MOLNÁR György: *A magyar Cellini – Szvetnik Joachim élettörténete*. Bába Kiadó, Szeged, 2004.
- MOLNÁR LÁSZLÓ 1976 = MOLNÁR László: *Iparművészeti törekvések a reformkori Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.
- Műkincshatározó: Az ezüst*. Officina Nova, Budapest, 1994.
- NAGY 1968 = NAGY Árpád: *A kalocsai XI. századi érseksír leletei*. *Művészettörténeti Értesítő* XVII. (1968). p. 112-123.
- NOVÁK 1913 = NOVÁK János: *A kolozsvári ötvösczéh története a XVIII. századig*. Kolozsvár, Gombos Ferencz Lyceum Könyvnyomdája, 1913.
- N. MÉSZÁROS 1998 = N. MÉSZÁROS Júlia: *A győri ötvösség 1523-1700*. (Győri művészettörténet, 1.) Városi Művészeti Múzeum, Győr, 1998.
- N. MÉSZÁROS 2001 = N. MÉSZÁROS Júlia: *A győri ötvösség 1700-1800*. (Győri művészettörténet, 2.) Városi Művészeti Múzeum, Győr, 2001.
- OBERFRANK 1996 = OBERFRANK Ferenc: *Az aranyművesség története*. Műszaki Kiadó, Budapest, 1996.
- Országos Iparművészeti Múzeum. A budapesti amateur gyűjtemények kiállításának lajstroma*. Szerk.: Csányi Károly. Franklin Társulat, Budapest, 1907.
- OTTE 1859 = OTTE, Heinrich: *Archäologischer Katechismus. Kurzer Unterricht in der kirchlichen Kunstarchäologie des deutschen Mittelalters*. Leipzig, 1859.

Otthonunk kincsei – Válogatás budapesti magángyűjteményekből, 12-20. század. A Budapesti Történeti Múzeum Kiállítása. (2013. december 18. – 2014. március 2.) Katalógus. Szerk.: Csörge Csaba. Adu Print Kft, Budapest [2013].

ÖTVÖS NAGY 2011 = ÖTVÖS NAGY Ferenc: Ötvösművészet. Scolar, Budapest, 2011.

Pannonhalma 1000 éve. Mons Sacer 996-1996 I-III. Szerk.: Takács Imre. Kiállítási katalógus. Pannonhalma, 1996.

Pannonhalma. A hegyen épült város. Szerk.: Hapák József – Solymos Szilveszter. Magyar Könyvklub – Pannonhalmi Főapátság, 2000.

PALLAI 1966 = PALLAI Sándor: Ötvösség, Nemesfémipar, Divatékszer készítés. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 1966.

PALLAI 1970 = PALLAI Sándor: Nemesfémipari Zsebkönyv. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 1970. 2., átdolgozott, bővített kiadás.

PAPP 2006 = PAPP Júlia: Rómer Flóris (1815-1889). Jegyzetek Rómer Flóris archaeológiai leveleihez. In: „Emberék és nem frakkok”. A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai I. Enigma. XIII. évf. (2006.) 47. szám. Szerk: Markója Csilla – Bardoly István. Meridián-2000 Kiadói, Oktatási és Művészeti Bt. Budapest, 2010. p. 73-90.

Patachich Ádám érsek 1784-es hagyatéki leltára. Forráskiadvány. In: A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai, 7. Szerk.: Lakatos Adél. Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Kalocsa, 2013.

PATAKY 1956a = PATAKY Dénesné: A pest-budai fémművesség emlékei Csongrád megye egyházaiban. In: Budapest Régiségei. Régészeti és Történeti Évkönyv. XVII. Szerk.: Gerevich László. Budapest, 1956. p. 279-297.

PATAKY 1956b = PATAKY Dénesné: A pest-budai ötvösség a XVIII. században. In: Budapest Régiségei. Régészeti és Történeti Évkönyv. XIX. Szerk.: Gerevich László. Budapest, 1959. p. 221-240.

PÁKOZDI 2019 = PÁKOZDI István: Örömünk ünnepe. A római katolikus liturgia és a szimbólumok. Re-Publikáció Kiadó, Budapest. 2019.

PÁKOZDI – SOMORJAI 2020 = PÁKOZDI István – SOMORJAI Ádám szerk.: A liturgiatudomány kézikönyve - Szent István kézikönyvek 17., Szent István Társulat, Budapest, 2020.

PICKFORD 1999 = PICKFORD, Ian: Régiségek Kézikönyve – Antik Ezüst. Sub Rosa Kiadó, Budapest, 1999.

POSCHMANN 2014 = POSCHMANN, Andreas: Liturgikus ruhák és textíliák – A mitra – Szép és idegen. Praecona, 9. évfolyam 2. szám (2014) p. 16-27.

- PÓR 1897 = PÓR Antal: Emlékbeszéd Dankó József levelező tagról. Az MTA elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszéd. IX. kötet, 2. szám. Budapest, 1897. p. 23-58.
- PRÉKOPA 1991 = PRÉKOPA Ágnes: Európai zománcművesség a középkortól a szecesszióig. Válogatás az Iparművészeti Múzeum gyűjteményeiből. A kiállítást rendezte és a katalógust összeállította Prékopa Ágnes. Budapest, Iparművészeti Múzeum, 1991.
- Prímás Album. Dr. Serédi Jusztinián Magyarország bibornok hercegprímása tiszteletére. Szerk.: Az Országos Katolikus Szövetség, Franklin Társulat, Budapest, 1928.
- PROHÁSZKA 2017 = PROHÁSZKA Péter: Rómer Flóris egyházi és világi elismerései, kitüntetései. In: Arrabona 52. évfolyam (2017) p. 137-148.
- PROKOPP GYULA 1956 = PROKOPP Gyula: A fertőrákosi üvegfestő-műhely és Wilfing József. In: Soproni Szemle 10. évfolyam, 2. szám (1956) p. 179-182.
- PROKOPP GYULA 1971 = PROKOPP Gyula: A primási levéltár Ipolyi-gyűjteménye. In: Levéltári Szemle 29 (1971) p. 585-652.
- PROKOPP MÁRIA 1992 = PROKOPP Mária: Simor János esztergomi érsek művészetpártolása. Megemlékezés halálának 100. évfordulóján. In: Új Forrás, 24. évfolyam, 1. szám (1992) p. 43-55.
- PROKOPPNÉ STENGL 1960 = PROKOPPNÉ STENGL Marianne: A Keresztény Múzeum első évtizedei. In: Annales Strigoniensis (1960) p. 89-103.
- PROKOPPNÉ STENGL 1977 = PROKOPPNÉ STENGL Marianne: Az esztergomi Keresztény Múzeum története. Esztergom, 1977.
- PULSZKY 1880 = PULSZKY Károly: Az esztergomi főegyház kincstára. In: Archaeologiai Értesítő 14. (1880) p. 8-10; 267-303.
- PULSZKY – RADISICS 1884 = PULSZKY Károly – RADISICS Jenő: Az ötvösség remekei a magyar történeti ötvösműkiállításon. I-II. Budapest é.n. [1884].
- PUSZTAI 1978 = PUSZTAI László: Magyar öntöttvasművesség. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1978.
- PUSZTAI 1983 = PUSZTAI László: Öntöttvas-művesség. In: Régiségek könyve. Szerk.: Voit Pál. Gondolat, Budapest, 1983. p. 284-292.
- PUSZTAI 1998 = PUSZTAI László: Öntöttvasművesség Magyarországon. Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület, Budapest, 1998.
- P. BRESTYÁNSZKY 1963 = P. BRESTYÁNSZKY Ilona: A pest-budai ötvösség a XIX. században. In: Budapest Régiségei. A Budapesti Történeti Múzeum Évkönyve. Szerk.: Gerevich László. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963. p. 201-219.
- P. BRESTYÁNSZKY 1977 = P. BRESTYÁNSZKY Ilona: A pest-budai ötvösség. Budapest, 1977.

- P. SZALAY 2001 = P. SZALAY Emőke: Debreceni ötvösség. Ethnica, Debrecen, 2001.
- RADISICS 1885 = RADISICS Jenő: Miseruha. Művészi Ipar 1. évfolyam, 4. (1885-1886) p. 167-169.
- RADISICS 1887 = RADISICS Jenő: A Simor múzeum. Művészi Ipar 2. évfolyam, 6. (1887) p. 217-245.
- RATZINGER 2002 = RATZINGER, Joseph: A liturgia szelleme. Szent István Társulat, Budapest, 2002.
- RAUZY 2008 = RAUZY József: Szvetnik Joachim. Mélykút Közművelődéséért Közalapítvány, Mélykút, 2008.
- RÁKOSSY 2011 = RÁKOSSY Anna: Neogótikus díszítőelemek a budavári Nagyboldogasszony főplébánia-templom gyűjteményének ötvösművein. In: „És az oszlopok tetején liliumok formáltak vala” – Tanulmányok Bibó István 70. születésnapjára. Szerk.: Tóth Áron. Budapest, CentrArt Egyesület, 2011. p. 231-237.
- RÁKOSSY 2015 = RÁKOSSY Anna: A Nagyboldogasszony-templom kincstára a jezsuita rend feloszlata utáni évszázadban (1773-1873). In: Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony- templom évszázadai (1246-2013). Kiállítási katalógus (2015. április 15. – október 18.). Budapesti Történeti Múzeum. Budapest, 2015. p. 233-241.
- RÁTH 1863 = RÁTH Károly: A Simor-kápolna Győrött. Vasárnapi Újság. 10. évfolyam, 34. (1863) p. 300.
- RÁTH 1902 = RÁTH György (szerk.): Az iparművészet könyve. Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája, Budapest, 1902.
- Régi egyházművészet országos kiállítása. Országos Magyar Iparművészeti Múzeum. Pátria, Budapest, 1930.
- Régiségek könyve. Szerk.: Voit Pál. Gondolat Kiadó, Budapest. 1983.
- ROMER 1867 = ROMER, Florian: Catalogue des objets hongrois de l’histoire du travail à l’exposition universelle de 1867, à Paris. Paris 1867.
- ROMSICS 1999 = ROMSICS Imre: Romsics Imre: Kalocsa anno..., Kalocsai Múzeumbarátok Köre, Kalocsa, 1999.
- ROMSICS 2016 = ROMSICS Imre: A Kalocsai Sárköz települései a XI-XVII. században. Kalocsai Múzeumbarátok Köre, Kalocsa, 2016.
- ROSTÁS 2010 = ROSTÁS Péter: Mágások lakberendezője – A Friedrich Otto Schmidt lakberendező ház története (1858-1918). Geopen Könyvkiadó, Budapest, 2010.
- RÓMER 1871 = RÓMER Flóris: Mozgalom az egyházi művészet terén. In: Archaeologiai Értesítő 5. (1871) p. 158-162.

- RÓMER 1877 = RÓMER Flóris: Adalék a magyar ötvösség történetéhez. In: Századok 1877. I.: p. 222-235, II.: p. 407-424, III.: p. 795-815.
- ROZMANN 2008 = ROZMANN Viktor: A műemlékvédelem átalakulása Magyarországon a 19. század utolsó harmadában, 1872-1904. PhD értekezés, 2013. PPKE BTK, Kézirat.
- R. KISS 1908 = R. KISS István: A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549-1551. évi leveles könyve. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1908.
- SALAMON 1960 = SALAMON, Pierre: Mitra und Stab. Die Pontifikalinsignien im römischen Ritus. Grünewald, Mainz, 1960.
- SALLAY 2002 = SALLAY Dóra: Keresztény Múzeum. In: Múzsák kertje. A magyar múzeumok születése. Kiállítási katalógus. Budapest, Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület. 2002. p. 103-107.
- SALLAY 2009 = SALLAY Dóra: Raffaele Bertinelli és reneszánsz képtára. Egy műgyűjtemény útja Rómától Esztergomig. Esztergom, Keresztény Múzeum, 2009.
- SCHÖPFLIN 1906 = SCHÖPFLIN Aladár: Rómer Flóris [a városi múzeumok létrehozásáért]. Budapest Régiségei 9. (1906) p. 212.
- SEENGER 1938 = SEENGER Ervin: Kratzmann Ede első budapesti üvegfestő és működése. In: Budapest Székesfőváros Várostitörténeti Monográfiái 10. Tanulmányok Budapest múltjából. VI. Szerk.: Némethy Károly és Budó Jusztin. Budapest, 1938. p. 190-195.
- SIMONFFY 2019 = SIMONFFY Szilvia: Előszó helyett. In: Magyar Iparművészet 26. évfolyam 7. szám (2019) p. 2-4.
- Simor Album. Emlékkönyv főmagasságú és főtisztelendő Simor János a római szentegyház bíbornoka Magyarország herceg primása esztergomi érsek úr aranymiséjének ünnepére. Budapest, Franklin Társulat 1886.
- SINKÓ 2006 = SINKÓ Katalin: Ipolyi Arnold (1823-1886). In: „Emberek és nem frakkok”. A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai I. Enigma. XIII. évf. (2006.) 47. szám. Szerk: Markója Csilla – Bardoly István. Meridián-2000 Kiadói, Oktatási és Művészeti Bt. Budapest, 2010. p. 51-72.
- SIPTÁR 2013 = SIPTÁR Dániel: Válogatott források Szent István király ereklyéiről. In: István, a szent király: tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István tiszteletéről halálának 975. évfordulóján. Magyar királyok és Székesfehérvár IV., A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai 9. Szerk.: Kerny Terézia és Smohay András. Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár 2013. p. 259-289.
- SISA 2018 = SISA József: Komárik Dénes (1929-2017) Művészettörténeti Értesítő, 67. kötet (2018) 1. szám. p. 117-130.

- SOMOGYI 1966 = SOMOGYI Árpád: Esztergomi káptalani kincstár. Budapest 1966.
- Strigonium Antiquum VII. Az esztergomi prímási palota története. Szerk.: Hegedűs András, Magtár Művészeti Alapítvány, Pannonhalma, 2008.
- SZABOLCSI 1972 = SZABOLCSI Hedvig: Magyarországi bútorművészet a 18-19. század fordulóján. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.
- SZABÓ 2020 = SZABÓ Ágnes: „pro sacris usibus” Szent használatra szánt paramentumok az esztergomi főszékesegyházban Simor János érseksége idején. In: „Leborulva áldlak...” Az Oltáriszentség és az Úrvacsora a magyarországi vallási kultúrában. Szent István Társulat, Budapest, 2020. p. 135-146.
- SZABÓ 2021 = SZABÓ Ágnes: Bakócz Tamás címerével ellátott tárgyak egykor az Esztergomi Főszékesegyházban. Művészettörténeti Értesítő 70. (2021) p. 305-341.
- SZÁNTÓFFY 1867 = SZÁNTÓFFY Antal: A Bakács kápolna Sión hegyén, Esztergomban. Magyar Sion V. (1867) p. 610-621.
- Szent István ezüstsobra. Vasárnapi Újság 47. évfolyam 12. (1900) p. 184.
- Szent István-ereklyék. Vasárnapi Újság 44. évfolyam, 11. (1897) p. 173.
- SZILÁGYI 1979 = SZILÁGYI András: Ötvösmunkák. In: Az iparművészeti Múzeum gyűjteményei. Szerk.: Miklós Pál. Budapest, 1979. p. 41-65.
- SZILÁGYI 2014 = SZILÁGYI András: Műtárgyak a fraknoi Esterházy-kincstárból. Iparművészeti Múzeum, Budapest, 2014.
- SZILÁRDFY 2005 = SZILÁRDFY Zoltán: Mária Terézia eucharisztia-kultuszának emlékei Magyarországon. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 17. évfolyam (1-2. szám), Budapest, 2005. p. 5-40.
- SZOVÁK 2018 = SZOVÁK Kornél: A középkori magyar művészet történetének hazai írott forrásai. In: Művészettörténeti Értesítő, 67. évfolyam (2. szám) 2018. p. 221-234.
- TAKÁTS 1902 = TAKÁTS Sándor: Abstemius (Bornemissza) Pál püspök végrendelete. In: Archaeológiai Értesítő 22. (1902) p. 202-210.
- THOROCZKAY 2009 = THOROCZKAY Gábor: A székesfehérvári racionálék. In: Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok. p. 117-132. L'Harmattan – ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2009.
- THOROCZKAY 2015 = THOROCZKAY Gábor: A székesfehérvári prépostság és bazilika korai története. In: Egyháztörténeti Szemle XVI. 3. (2015) p. 3-25.
- TORANOVÁ 1975 = TORANOVÁ, Eva: Goldschmiedekunst in der Slowakei. Hanau, Pozsony, 1975.

TÓTH KATALIN 2018 = TÓTH Katalin: „Ha egy zsinagógának szüksége van egy új Tórára, az azt jelenti, hogy a közösség él.” A Tóra mint judaika egy zsinagógai közösség rítusának és narratíváinak tükrében. In: Varietas delectat. Szerk.: Havay Viktória és Veress Dávid. ELTE BTK Néprajzi Intézet, Budapest, 2018. p. 107-125.

TÓTH SÁNDOR 2004 = TÓTH SÁNDOR Attila: Rómából pannon Árkádiába. Patachich Ádám fiók-Árkádiája: Nagyvárad, Kalocsa. (METEM Könyvek 46.) Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 2004. p. 11-46.

TÓTH TAMÁS 2005 = TÓTH Tamás: Az ifjú Patachich Ádám – út a püspöki székhelyig (1716-1759). In: Lakatos Adél (szerk.) Zajezdai báró Patachich Ádám kalocsai érsek (1776-1784) halálának 220. évfordulója alkalmából rendezett konferencia és kiállítás emlékkönyve. Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár. Kalocsa, (2005) p. 15-24.

TÖRÖK 2016 = TÖRÖK Orsolya: Szerette az Egyházat: Portré Ozsvári Csabáról. Családok a Csaláért Egyesület, Óbudavár, 2016.

Történelem-Kép, Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 3.) Szerk.: Mikó Árpád – Sinkó Katalin. Magyar Nemzeti Galéria-Pannon GSM Budapest, 2000. p. 125-126.

UGRIN 1989 = UGRIN Emese: Ipolyi Arnold szerepe és tevékenysége a magyar képzőművészeti életben a kiegyezés után. In: Ipolyi Arnold emlékkönyv. Halálának századik évfordulója alkalmából az esztergomi Keresztény Múzeumban 1986. december 12-én rendezett emlékülés anyaga. Szerk.: Cséfalvay Pál, Ugrin Emese. Budapest, 1989., p. 82-92.

VARGA 2018 = VARGA Ágota: Szakavatott műtörténész, fáradhatatlan „gyűjtő”. Bubics Zsigmond kassai püspök egykori gyűjteményéről és műpártoló tevékenységéről. Az előadás a PPKE Művészettörténeti Tanszéke által, 2018. május 26-án, „Rekonstrukció” címmel szervezett konferencián hangzott el.

VATTAI 1953 = VATTAI Erzsébet: Néhány adat az ötvösmesterség és szerszámok történetéhez. Archaeológiai Értesítő 80. (1953) p. 151-158.

VÁMOS 1925 = VÁMOS Ferenc: Feszl Frigyes és kora. In: Magyar Művészet 1. évf. (1925) 6. szám. p. 340-357.

VELICS 1894 = VELICS László: Az egyházi művészetek tanulmányozásáról. Második közlemény. In: Katolikus Szemle. 8. kötet. 1. füzet, január-február. (1894) p. 30-51.

VELICS 1894 = VELICS László: Az egyházi művészetek tanulmányozásáról. Ötödik, befejező közlemény. In: Katolikus Szemle. 8. kötet. 5. füzet, november-december. (1894) p. 799-813.

VERES 2023 = VERES Mari: A reformkor művészete. Iparművészet. A polgári otthon tárgyai. Vince Kiadó, Budapest. 2023.

VÉGH 2012 = VÉGH József: Szondi György és Drégely vára emlékezete. Gödöllő, Gödöllői Innovációs Központ Kft., 2012.

WALTER 1891 = WALTER Gyula: Simor János bíbornok hercegprímás emlékezete. Buzárovits Gusztáv Könyvnyomdája, Esztergom, 1891.

WALTRAUD 1976 = WALTRAUD, Neuwirth: Lexikon Wiener Gold- und Silberschmiede und ihre Punzen 1867-1922., 1. Band. AK., Selbstverl. W. Neuwirth, Wien, 1976.

WALTRAUD 2002 = WALTRAUD, Neuwirth: Wiener Silber: Namens- und Firmenpunzen 1781-1866. Selbstverl. W. Neuwirth, Wien, 2002.

WEINER 1983 = WEINER Piroska: Ónművesség. In: Régiségek könyve. Szerk.: Voit Pál. Gondolat, Budapest, 1983. p. 259-267.

ZOLNAI 1940 = ZOLNAI Béla: A magyar biedermeier. Franklin Társulat, Budapest, [1940].

XVI. BENEDEK 2007 = XVI. BENEDEK: Sacramentum Caritatis. Szent István Társulat, Budapest, 2007.

Képjegyzék

1.1-1.4 Simor-kehely, őrzési hely: Győri Egyházmegyei Kincstár, leltári száma: Gy.89.13 Aranyozott ezüst, trébelt, zománcos, ékköves, magassága 28 cm. Lippert József tervei alapján Bécsben készült 1880-ban. Rajta beütött Anders mesterjegy és Diana-fejes, 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy.

2.1-2.7 Szent Péter és Szent Pál apostolok vértanúságának 1800. évfordulójára IX. Piusz pápának szánt magyar szentek ereklyetartója, őrzési hely: Lateráni Szent János bazilika kincstára, Róma, leltári száma ismeretlen. Aranyozott ezüst, öntött, zománcos, ametisztekkel. Lippert József tervei alapján készült 1867-ben. A készítés helye és az ereklyetartó paraméterei ismeretlenek.

2.8-2.10 Simor bemutatja az ereklyetartó módosított, általa jóváhagyott tervét a főkáptalannak. Mellette az ereklyetartó – feltételezhetően Lippert József által készített – ceruzarajza (Esztergomi Főkáptalan Magánlevéltára, consistoriális iratok 155/1867.)

2.11-2.12 Simor Rómába való megérkezéséről tájékoztatja a főkáptalant (Esztergomi Főkáptalan Magánlevéltára, consistoriális iratok 364/1867.

2.13-2.15 Simor sajátkezű feljegyzései Rómában tartózkodásáról (1867. június-július), naplóbejegyzések a római ünnepekről (Prímási Levéltár, Simor János hercegprímás titkos levéltára, Functiones episcopales aliaque, notata Joannis Simor primatis Hungariae et archiepiscopus Strigoniensis ad anno 1867-1877 inclusive.)

3.1-3.2 Simor-pásztorbot, őrzési hely: Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, leltári száma: 74.833.1 Aranyozott ezüst, vésett, zománcos, ékköves, 180,8 cm magas. Lippert József tervei alapján Bécsben készült 1877-ben. A botfejen több helyütt Diana-fejes, 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és Anders jelzése van beütve.

3.3-3.8 Simor prímás 1877. március 11-én írt ajándékozó levele, a rá adott fehérvári válasz-fogalmazvány és Dulánszky püspök sorai, mellyel a tárgyat a székeskáptalanhoz továbbítja,

őrzési hely: Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár- I.4. - No.5326/I. - 416/1877.

4. Széchy Dénes kelyhe, őrzési hely: Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár, leltári száma: 1964.23.1-2. Aranyozott ezüst, filigrános, sodronyzománcos, magassága 22,4 cm. 1868-ban restaurálták Bécsben Andersnél. Diana-fejes, 800 ezrelékes, 1872 előtti bécsi hitelesítőjegy és Anders jelzése van beütve.

5. Szent Margit vezeklőöve, őrzési hely: Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár, leltári száma: 1964.202.1. Aranyozott ezüst, zománcos, magassága 11 cm magas, szélessége 86 cm. Lippert József tervei alapján 1881-ben készült Bécsben Andersnél. 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és Anders jelzése van beütve.

6.1-6.2 Káptalani nagy körmeneti kereszt, őrzési hely: Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár, leltári száma: 1964.68.1-2. Aranyozott ezüst, zománcos, a szár nélkül 32 cm magas és 28 cm széles. Több periódusban készült, gombját és nyelét 1875-ben javították. A műhely ismeretlen.

7. Szent László foga, ereklyetartó, őrzési hely: Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár, leltári száma: leltári száma 1964.164.1. Aranyozott sárgaréz. Vert, öntött, cizellált, zománcozott. Magassága 48,5 cm. 1868-ban készült Bécsben. A műhely ismeretlen.

8.1-8.3 Olajtartó, őrzési hely: Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár, leltári száma: 1964.163.1. Arany, aranyozott ezüst, öntött, vésett, cizellált, zománcos, ametisztekkel és korallal. Magassága 31 cm. Lippert József tervei alapján Bécsben készült 1867-ben. Hengeres testén Diana-fejes 800 ezrelékes 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy, a benne lévő kapszulán Apolló-fejes 750 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és Anders jelzése van beütve.

9.1-9.5 Olajtartó szarv, őrzési hely: Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár, leltári száma: 1964.230.1,2. Aranyozott ezüst, zománcos, övén Diana-fejes 750 ezrelékes bécsi hitelesítőjegy, az olaj őrzésére szolgáló belső kapszulán Apolló-fejes 750 ezrelékes bécsi hitelesítőjegy van beütve. Magassága 48 cm. Lippert József tervei alapján 1877-ben készült.

10.1-10.36 Simor János-féle úti misekészlet, őrzési hely: Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár, leltári száma: 1964.276.1-7. A Diana-fővel (kisebb daraboknál agárfejjel) és Anders cégjelzéssel (néhány esetben Heinrich Anders HA mesterjegyével is) jelzett darabokat 800 ezrelékes finomságú ezüsből 1870-ben, Lippert tervei alapján öntve, préselve, cizellálva, vésve Bécsben, Anders műhelyében készítették.

10.2-10.3 Kézmosó kanna

10.4-10.5 Kézmosó tálca

10.6-10.7 Pontifikális tálcák

10.8-10.9 Ampolna tálca

10.10-10.13 Ampolna készlet

10.14-10.15 Mutató

10.16-10.17 Kehely

10.18-10.20 Pásztorbot

10.21-10.22 Körmeneti kereszt

10.23-10.25 Tömjénező

10.26-10.29 Tömjéntartó és kanál

10.30-10.34 Szenteltvíztartó és hintő

10.35-10.36 Láda

11.1-11.5 Simor János aranymiséjére készült gyűrű, őrzési hely: Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár, leltári száma: 1964.181.1. Arany, rubint és zománc. „A” Heinrich Anders mesterjegye és 750 ezrelékes zergefejes 1872 utáni hitelesítőjegy. Lippert József tervei alapján Anders kivitelezte 1886-ban Bécsben.

12.1-12.2 Simor János páztorbotja, őrzési hely: Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár, leltári száma: 1964.197. Aranyozott, Diana-fejes 800 ezrelékes 1872 utáni bécsi hitelesítőjegyes ezüst, vert, vésett, öntött, zománcos, drágakövekkel berakott, 193 cm hosszú. 1879-ben készült Bécsben Lippert József tervei alapján, rajta beütött Anders mesterjegy.

13.1-13.2 Simor János kelyhe, őrzési hely: Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár, leltári száma: 1964.166.1,2. A 23 cm magas, vert, vésett, zománcos aranykehely Lippert terve után 1880-ban készült Andersnél Bécsben. A kuppán és a paténán is 1872 utáni Apolló-fejes 750 ezrelékes bécsi hitelesítőjegy és Anders mesterjegy van beütve.

14.1-14.3 Simor János (alcsúti) kelyhe, őrzési hely: Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár, leltári száma: 1964.172.1,2. Az aranyozott ezüst, drágaköves 23,6 cm magas kehely zománcos, alsó szárgyűrűje alatt kettő „A A” beütés: Heinrich Anders mesterjegyei, valamint 1872 utáni bécsi Diana-fejes hitelesítő. Bécsben készült feltételezhetően 1882-ben.

15.1-15.3 Simor János kelyhe, őrzési hely: Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár, leltári száma: 1964.165.1,2. Az öntött, vert, vésett, cizellált, poncolt, ékkövekkel gazdagon díszített, 27 cm magas, zománcos arany kelyhet Lippert József tervei után 1876-ban készítette el Anders Bécsben. A kuppán és a paténán is 1872 utáni 580 ezrelékes Apolló-fejes bécsi hitelesítőjegy és Anders mesterjegy van beütve.

16.1-16.3 Simor-féle úrmutató, őrzési hely: Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár, leltári száma: 1964.189.1. Az 53 cm magas öntött, vert, vésett, cizellált, poncolt arany monstranciát Lippert József tervei nyomán Anders kivitelezte Bécsben 1872-ben. Hátoldalán, a kerek üveg peremén és talpának peremén belül 1872 utáni 580 ezrelékes Apolló-fejes bécsi hitelesítőjegy és Anders mesterjegy van beütve.

17.1-2 Császka kanonok kelyhe, őrzési hely: Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár, leltári száma: 1964.175.1,2. A 23 cm magas aranyozott ezüst vert, vésett, poncolt 1872-ben Bécsben készült kehelyen Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és Anders jelzése van beütve.

18.1-2 A Simor-féle Szent Adalbert kar-ereklyetartó, őrzési hely: Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár, leltári száma: 1964.192.1. 32,8 cm magas, aranyozott ezüst, vert, vésett, zománcos, öntött, drágakövekkel gazdagon díszített. Lippert József tervei nyomán Anders kivitelezte Bécsben 1874-ben. Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és Anders jelzése van beütve.

19.1-2 Mátyás-kehely, őrzési hely: Pannonhalmi Főapátsági Múzeum, leltári száma: PFM.IM.54. Aranyozott ezüst 26,2 cm magas gótikus, sodronyzománcos kehely, a rotulusokon kék ágyazott zománc alapon 1482-es évszám. Restaurálták, új kuppája és talp-

kiegészítése Andersnél készült Bécsben, ismeretlen időpontban. A kehely talpán Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és Anders jelzése van beütve.

20.1-20.4 Patachich Gábor érsek misekancsó-készlete, őrzési hely: Astriceum Érseki Kincstár, leltári szám: K.1973.10.1-3. A 28,5x20 cm-es aranyozott ezüst tálca öntött, trébelt, vésett, belső peremén 13 latos 1737-es bécsi hitelesítőjegy és IGS (feloldatlan) mesterjegy beütve. Ampolnáinak magassága 12 cm, talpátmérő 7,8 cm, anyaguk aranyozott ezüst, jegyeik a fül mellett és a talp alsó felében a tálcával egyezőek. A tálca hátán vésve: *M. E. COL. 1738.*

21.1-21.2 Patachich Gábor érsek tömjénezője, őrzési hely: Astriceum Érseki Kincstár, leltári szám: K.2002.48.1. Az ezüst, öntött, vésett, domborított tömjénező magassága 24 cm, talpátmérője 9,8 cm, szájátmérője 12,6 cm. A talp- és a fedél peremben 13 latos 1738-as bécsi hitelesítőjegy és ICL (feloldatlan) mesterjegy beütve, talpában vésve: *M. E. COL. 1738.*

22.1-22.2 Mária Terézia Crux Tolosana viselésére vonatkozó adománylevele, őrzési hely: Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár: KFL. II. 1. b. 1/4.

22.3-22.4 Crux Tolosana, a rend jelvénye, őrzési hely: Astriceum Érseki Kincstár, leltári szám: 2013.38.1. A 11,5 cm magas és 5,5 cm széles öntött, arany, zománcozott Máltai-kereszt formához hasonló kanonoki dísz horgony kapcsolja az ezüstszegélyű világoskék moaré szalagon levő császári koronához. A kereszt szárainak közepén zománkép és feliratok. Előlapján: Szent Asztrik átadja a koronát a trónon ülő Szent Istvánnak, körirata: *CORONÆ MEMORIA ALLATÆ S.*; hátlapján: *ISMT* monogram és *SUM AUGG. RENOVATA 1779.* Készítésének időpontja és a műhely ismeretlen.

23.1-23.4 Császka György érsek „vércseppes” kelyhe, őrzési hely: Astriceum Érseki Kincstár, leltári szám: K.2002.45.1,2. A 19,2 cm magas aranyozott ezüst vert, vésett, poncolt, zománkos kehely Lippert József tervei szerint 1890-ben készült Bécsben. A kehely talpában és szájeremében kopott Diana-fő és Anders jegye, a paténa fonákának peremében Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és Anders jelzése van beütve. Így valószínűsíthetően a kehely is 800 ezrelékes ezüst.

24.1-24.2 A Császka-féle Szent Adalbert kar-ereklyetartó, őrzési hely: Astriceum Érseki Kincstár, leltári szám: K.2002.34.1. Öntött, vésett, aranyozott ezüst, zománccal, drágakövekkel. Hossza (talppal együtt) 38 cm. 1878-ban készült Lippert József tervei nyomán Andersnél Bécsben. Több helyütt beütött Anders cégjelzés és Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy.

25.1-25.4 Kehely, őrzési hely: Astriceum Érseki Kincstár, leltári szám: K.73.26.1. Aranyozott réz gótikus kehely, magassága 21 cm, vésett, 1880-ban ismeretlen műhely restaurálta.

26.1-26.5 Kunszt József érsek „Jegyesének” kelyhe, őrzési hely: Astriceum Érseki Kincstár, leltári szám: K.73.63.1,2. Az arany, aranyozott ezüst, zománccal 23,5 cm magas öntött, préselt, cizellált kehely talpperemébe és kuppájába 750 ezrelékes bécsi hitelesítőjegyet ütöttek. Mesterjegye AN (Heinrich Anders). 1860-ban készült Bécsben Lippert József tervei után Andersnél. A kehely saját (?) paténája (furcsa módon csak aranyozott ezüst, mert arany kuppához arany paténa dukál) hátán Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és Anders jelzése van beütve.

27.1-27.7 Kunszt József körmeneti keresztje, őrzési hely: Astriceum Érseki Kincstár, leltári szám: K.73.101. A 91 cm magas és 49,3 cm széles öntött, cizellált, zománccal ezüst kereszt 1859-ben készült Lippert József tervei nyomán, Bécsben. 1859-es bécsi jegy és CSS (feloldatlan) mesterjegye beütve.

28.1-28.8 Haynald aranymisés kelyhe, őrzési hely: Astriceum Érseki Kincstár, leltári szám: K.73.42.1. Az arany, aranyozott ezüst, rekeszzománccal, drágaköves 25 cm magas öntött, préselt, trébelt, cizellált kehely kuppáján, talpán és a párnatagon Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és az Anders cég jegye van beütve. 1889-ben készült Bécsben. 1988-ban restaurálták. (Vulcanus Lakatosipari és Fémrestauráló GMK)

29.1-29.5 Haynald-féle kézmosó készlet, őrzési hely: Astriceum Érseki Kincstár, leltári szám: 2002.46.1,2. Aranyozott ezüst, öntött, vésett. A tálca 32 cm hosszú és 24 cm széles, a kannák 17 cm magasak. A kannák talpán, fedelén és nyakán Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és Anders cégjelzés van beütve. 1889-ben készült Bécsben.

29.6-29.10 Haynald Lajos az aranymiséjére kapott egyházi rendeltetésű ajándéktárgyakat a Főszékesegyháznak adományozza. Őrzési hely: Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár: KFL-I.1.a. 2675/1889. Főszékesegyház – Vegyes.

30.1-30.30 Császka György-féle úti misekészlet, őrzési hely: Astriceum Érseki Kincstár, leltári szám: K.73.114.1-11. A Diana-fővel és Anders bélyegével jelzett darabokat 800 ezrelékes finomságú ezüstből 1874 és 1892 között, Lippert tervei alapján öntve, préselve, cizellálva, vésve Anders műhelyében készítették Bécsben.

30.1 Kézmosó készlet

30.2-30.3 Kézmosó tál

30.4-30.5 Pontifikális tálcák

30.6-30.7 Mutató

30.8 Ampolna tálca

30.9-30.11 Ampolna készlet

30.12-30.13 Gyertyatartó

30.14-30.16 Kehely paténával

30.17-30.21 Chrisma-tartó edény

30.22-30.28 Pásztorbot

30.29-30.30 Láda

31.1-31.32 Samassa József-féle úti misekészlet, őrzési hely: Egri Érseki Palota Turisztikai és Látogatóközpont, leltári száma: 75.132.1-11. A Diana-fővel és Anders bélyegével jelzett darabokat 800 ezrelékes finomságú ezüstből 1872-ben, Lippert tervei alapján öntve, préselve, cizellálva, vésve Anders műhelyében készítették Bécsben.

31.1-31.2 Kézmosó kanna

31.3 Kézmosó tál

31.4-31.8 Pontifikális tálcák

31.9-31.11 Ampolna tálca

31.12-31.16 Ampolna készlet

31.17-31.18 Gyertyatartó

31.19-31.21 Kehely

31.22-31.24 Paténa

31.25-30.29 Pásztorbot

31.30-31.31 Láda

31.32. Kulcs

32.1-32.12 Szent István király herma, őrzési hely: Astriceum Érseki Kincstár, leltári szám: 1973.121.1. Az arany, ezüst, zománcos, ékköves, gyöngyös, öntött, trébelt herma 98 cm hosszú és 87 cm széles, 36 cm magas talapzaton áll. Teljes magassága 118 cm, súlya 48,2 kg. A Bachruch cég jegye, valamint Diana-fejes 800 és 900 ezrelékes, 1872 utáni pesti hitelesítőjegy van beütve. 1893-1896 között készült, 1988-ban restaurálták. (Vulcanus Lakatosipari és Fémrestauráló GMK)

33.1-2 A herma ereklyéit őrző Bittner Lajos-féle tartó, őrzési hely: Astriceum Érseki Kincstár, leltári szám: 2008.25.1. A 21 cm hosszú 5 cm széles és 10 cm magas fektetett téglalap alakú ezüst ereklyetartón Bittner Lajos mesterjegye és Diana-fejes 800 ezrelékes budapesti hitelesítőjegy van beütve. Készítésének időpontja nem ismert.

34.1-8 Az ereklyetartóra vonatkozó levelezés Császka György és Bachruch Károly között, őrzési hely Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár: KFL. I.1.c. Perszonális iratok. 1898.

35. Üvegfalú henger, Lippert tervei alapján (?), Bécsben (?), Brix und Andersnél (?), aranyozott ezüstműből, ékkövekkel (?) és zománccal díszítve, talapzatán festett, az ereklye történetét elbeszélő gótikus minuszkulás felirattal, tokba zárt viaszpecsétekkel, tanúsítván: a tartóban – gyöngyfűzéses pántokkal díszes párnához rögzítve – csukójánál akantuszleveles zárólemez-foglalatban a Szent Jobb van. A talapzaton 1862-es dátum. Az üvegfalú ereklyetartó-henger mérte, leltári száma, őrzési helye ismeretlen.

36.1-36.17 A Szent Jobb neogót ereklyetartó-háza, őrzési hely: Szent István Bazilika sekrestyéje, leltári száma ismeretlen. Az öntött, vert, vésett, ezüst, arany, zománcos, ékköves ereklyetartó-ház – a belső tartó nélkül – 48 kg, rajta 1862-es bécsi-, 13-latos ezüst hitelesítő jegyek, továbbá W. Bröse és WIEN beütések, illetve AB (feloldatlan) mesterjegy. Lippert József tervei szerint készült 1862-ben Bécsben.

37.1-37.4 Mutató pálca, őrzési hely: Astriceum Érseki Múzeum, leltári szám: K.73.27. Ezüst, teljes felületén filigrán. Hossza 22,5 cm. Bécs, 19. század második fele (?)

38. Ismeretlen festő: Patachich Gábor kalocsa-bácsi érsek, őrzési hely: Astriceum Érseki Kincstár, leltári száma: 2002.078.1.K-F. Vászon, olaj. Mérete: 108,5x76 cm. 19. század. Restaurált.

39. Ismeretlen festő: Patachich Ádám kalocsa-bácsi érsek, őrzési hely: Astriceum Érseki Kincstár, leltári száma: 1952.09.1.K-F. Vászon, olaj. Mérete: 108x75 cm. 19. század közepe. Sérült.

40. Kupelwieser, Lepold (1976-1862): Kunszt József kalocsa-bácsi érsek, őrzési hely: Astriceum Érseki Kincstár, leltári száma: 2002.036.1.K-F. Vászon, olaj. Mérete: 159x130, 1857-ben készült. Eredeti keretben.

41. Hanula József (1863-1944): Haynald Lajos bíboros, kalocsa-bácsi érsek, őrzési hely: Astriceum Érseki Kincstár, leltári száma: 1973.008.1.K-F. Fa, olaj. Mérete: 114x88 cm, 1893-ban készült Munkácsy Mihály után. Restaurált.

42. Ábrányi Lajos (1849-1901): Császka György kalocsa-bácsi érsek, őrzési hely: Astriceum Érseki Kincstár, leltári száma: 1973.10.1. Vászon, olaj. Mérete: 149x118 cm, 1899-ben készült. Restaurált.

43.1-43.2 Kunágotai-kehely és paténa: Gyenes Barnabás római katolikus áldozópap megrendelésére készült a pesti Oberbauer-cégnél 1882-ben. Magántulajdon. Az aranyozott vert, vésett, poncolt ezüst kehely nóduszán 4 kaboson ametiszt kő. A kehely súlya 440 gramm, magassága 22 cm, kuppa átmérője 10,5 cm, szájának peremében OA (Oberbauer Alajos) mesterjegy és Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy van beütve. A paténa súlya 142 gramm, átmérője 16 cm. Peremében LR (feloldatlan) mesterjegy és Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy. A kehely talp peremén belül kurzív donációs felirat: *Jakabffy László és Balta Aranka nagylelkűségéből a kunágotai r.k. templomnak 1882. október hó 2-án.*

44.1-44.4 A Budapesti Központi Szeminárium földszinti kápolnájában őrzött kehely és paténa. A Kalocsán található Császka-, (K.2002.45.1,2.) és az Esztergomban lévő Dankó-kehelyhez feltűnően hasonló 603 gramm súlyú aranyozott, zománcos, vert, vésett, poncolt ezüst kehely 19,5 cm magas, nóduszának átmérője 5,5 cm, talpának átmérője 13,5 cm. A

talp peremén: *AERE SEMINARII CRALIS BUDAPEST PROCUR MDCCCLXXXIX* –, a talpon: *INVENIT J. DE LIPPERT ARCHITECTUS* fekete, beágyazott zománcos gót felirat fut körbe. A kehely nódusza lapított pogácsa alakú, függőleges barázdáiban piros zománcos fonatokkal (közülük több lötyög). A kuppakosár alján kék zománcos ívek alatt levelek ülnek piros zománcban, a kosáron pedig kordirdrót fut körbe. A pohár alsó harmadában kék párhuzamos vonal között beágyazott kék zománc körirat: *PAX + SANGUINIS + MEI + HIC + EST*. A kehely talpában és szájperemében kopott Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és Anders jelzése van beütve. A 185 gramm súlyú, 16,5 cm átmérőjű enyhén homorú paténa nem a kehely sajátja. Peremében 1925-től használt 800 ezrelékes ausztriai fémjel, és OO (feloldatlan) mesterjegy van beütve. Egyetlen dísz egy egyenlőszárú bevésett kereszt.

45.1-45.2 A Budapesti Központi Szeminárium emeleti kápolnájában őrzött monstrancia. A 2109 gramm súlyú öntött, vert, vésett, cizellált, poncolt, aranyozott, zománcos, ezüst úrmutató 48 cm magas, nóduszának átmérője 4,5 cm. Lépcsőzetes kerek talpának boltozatán fekete zománcos körirat: *IN SOLE POSUIT TABERNACULUM SUUM AERE SEMINARII CRALIS BUDAPEST PROCUR MDCCCLXXXX*. Lépcsőzetes talp boltozatának peremén fekete zománccal: *INVENIT J. DE LIPPERT ARCHITECTUS* felirat. Kerek, dicssugár nélküli szentségtartójának átmérője 13,5 cm. A kerek üveg peremén gyöngyök ülnek, a talp, a szár és a dicssugár alatti belső kör ékkövekkel díszített. Több helyütt Diana-fejes 800 ezrelékes, 1872 utáni bécsi hitelesítőjegy és Anders jelzése van beütve.